

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1987

Årgång 83 · Häfte 3-4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, fil dr Barbro Schaffer, Svenskt biografiskt lexikon, Box 12536, 102 29 Stockholm, tel 08/5496 16. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 70:– per år + porto och betalas via inbetalningskort (postgironummer 25 38–7) vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Docent Arne Losman (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Varifrån var Lars av Vaksala?

Av Olle Ferm

Lars Olofsson är känd som den ende författaren till arbeten inom kanonisk rätt under svensk medeltid¹. En anteckning i en medeltida handskrift anger Lars som författare till tre arbeten, men bara två är veterligen bevarade: *Suffragium curatorum*, en handledning för biktfäder, och *Summa* eller *Summula*, som den också brukar kallas, *de ministris et sacramentis ecclesiasticis*, en handledning i själavård med en utläggning om kyrkans sakramentslära. Båda arbetena är sammanställningar av kyrkans officiellt godkända ståndpunkter i dessa för en präst vitala frågor och bygger på kyrkofäderna och den kanoniska rätten. Lars huvudkälla har varit de böcker som 1328 nämns i hans gåva till dominikanerna i Sigtuna, framför allt Gratianus' decretum från 1140-talet och dekretalerna med tillhörande kommentar från 1200-talet.² I *Summula* uppger Lars att han skrivit sitt arbete till tjänst för fattiga lantpräster, som inte har råd att skaffa "copiam canonum vel doctorum". Samma

grupp måste Lars ha haft för ögonen, då han utarbetade *Suffragium*. Lars tredje arbete kan vara det 'dekanens vocabuleum', som omtalas i ärkedjåknens Ringvid Nilssons testamente från 1360. Beteckningen *vocabuleum* tyder på att det i så fall rört sig om ett lexicografiskt verk.³

Lars hade studerat utomlands, troligen i Paris, dit svenska studenter företrädesvis begav sig i slutet av 1200-talet, och hade avlagt magister-examen, sannolikt inom artsfakulteten. Vid mitten av 1280-talet blev han medlem av domkapitlet i Uppsala. Först innehade han det femte kanonikatet, innan han någon gång mellan 1300 och 1303 blev dekan.⁴ Mot slutet av sitt liv lämnade Lars domkapitlet och blev predikarbroder i Sigtuna. År 1330 kallar han sig predikarbroder och dekan. Möjligen är han identisk med den broder Lars, som 1337 var lektor vid konventet i Sigtuna.⁵ Med domikonventet i Sigtuna, inrättat 1237, hade Uppsala-kyrkan nära kontakter. Ärkestiftets *ritus*, liturgi, fick åtminstone från 1300-talet en delvis starkt dominikansk prägel.⁶

Lars Olofsson kallas i ett diplom från

³ Se Kleberg a s 77.

⁴ Lars efterträdde Magnus Bosson som innehavare av det femte kanonikatet, när Magnus valts till ärkebiskop (DS 3835 s 312). Han efterträdde Everard från Enköping som dekan (DS 3835 s 308). Everard omtalas sista gången år 1300 som dekan (DS 1321) och Lars kallas 'Laurentius de Waxald' 1303 (DS 1395). Vaksala kyrka var knuten till dekanatet – G Dahlbäck, Uppsala domkyrkas godsinnehav (1977) s 84.

⁵ DS 2776, 3331.

⁶ Muntligt meddelande från docent Sven Helander, som förbereder ett arbete om ärkestiftets medeltida ritus.

¹ Konstigt nog har ingen artikel skrivits om honom i Svenskt biografiskt lexikon. En översiktlig behandling av hans skrifter finns i S Lindroth, *Svensk lärdomshistoria I* (1975) s 72 f. Lars författarskap har behandlats av främst C G Andrén, *Laurentius av Vaxala Summula och den kanoniska rätten*, i *Kyrkohistorisk årskrift* 1955, B 1 Kilström, *Två förlagor till botkapitlet i Laurentius av Vaxala Summula*, i *Kyrkohistorisk årskrift* 1957, C G Andrén, *Konfirmation i Sverige under medeltid och reformationstid* (1957) s 37 f, 48, 58, 67, 74 f, 83, 85 f, 91, 98, 101, 159, 176, C G Andrén, *De septem sacramentis* (1963) s 58, 107, 117, 123, 125. Om Lars boksamling skriver T Kleberg i *Medeltida Uppsala bibliotek II* (1972), s 52 ff, som också har fylliga bibliografiska uppgifter.

² DS 2672–73

1303 och i en medeltida handskrift 'Laurentius de Vaxald'. Henrik Schück drog därav slutsatsen att Lars var bördig från Vaksala.⁷ Beteckningen Lars eller Laurentius från Vaksala har sedan blivit gängse beteckning. Men Lars kom inte från Vaksala. Kopplingen till Vaksala förklaras av att Vaksala kyrka var knuten till dekanatet vid domkyrkan.⁸ I Uppsala-kyrkans register från 1344 uppges i stället att han kom från Östersta, vilket identifierats med Östersta i Gryta socken i Hagunda härad.⁹ Identifieringen är knappast riktig, vilket en granskning av Lars godsinnhav visar. Det torde i stället vara fråga om Östersta i Kungs-Husby socken i Trögd, öster om Enköping.

Lars jordinnehav dokumenteras vid de tillfällen han donerade gods till kyrkliga institutioner. År 1310 inrättade han vid Uppsala domkyrka en prebenda av sin gård (curia) i Östersta, och en jordlott på Föresången intill Uppsala. Gården som ej attribueras till någon socken, var uppenbarligen arvegods, medan jordlotten på Föresången var förvärvat.¹⁰

Ingendera fastigheten var kvar i prebendans ägo 1344. I kyrkans register, där prebendan kallas den nionde, uppges att jorden på Föresången bytts bort mot ett markland i Sunnersta i Bondkyrka socken. Prebendan hade dessutom jord på fem olika platser förutom i Sunnersta. Det sammanlagda jordetalet låg över fyra markland. Den största fastigheten fanns i Grillby, Villberga socken i Trögd. Inget sägs om Östersta, men som instiftare och godsdonator anges Lars Olofsson.¹¹

Förändringarna i prebendans jordinnehav mellan 1310 och 1344 kan till viss del re-

konstrueras. I ett brev från 1320 avstår kranken Lars Nilsson (Unge), brorson till Lars Olofsson, sin del i de två markland i Grillby som Lars Olofsson givit till en prebenda vid Uppsala domkyrka. Han uppmanar sin syster och svåger att göra detsamma.¹² Så tycks inte ha skett, eftersom prebendan 1344 hade bara drygt ett markland i Grillby. Förutom i Sunnersta och i Grillby ägde prebendan 1344 jord på fyra platser i Uppland. Jordetalet för dessa fastigheter uppgår till 15 öresland och 6 penningland. Lars gård i Östersta anges 1310 till 15 öresland och 14 penningland, vilket tyder på att Östersta har bytts bort mot de fyra mindre fastigheter som prebendan hade 1344.¹³

År 1330 donerade Lars ytterligare några fastigheter. Till Uppsala-kyrkan gav han en gård i Uppsala. Till dominikanerna i Sigtuna en strandbod i Enköping. Gården var förvärvat, medan strandboden uppenbarligen var arvegods.¹⁴

Utredningen visar att Lars haft arvegods i Grillby, Villberga socken, och i Enköping och vidare i Östersta. Grillby ligger någon mil öster om Enköping i Trögds härad och Östersta bör därför ha legat i samma trakt. I Trögd finns två Östersta, ett i Kungs-Husby socken och ett i Litslena socken. Östersta i Litslena bestod på 1540-talet av två skattehemman, medan det i Östersta i Kungs-Husby vid samma tid fanns fyra frälsehemman (kyrkligt och världsligt frälse) och en liten skatteutjord.¹⁵ Eftersom Lars Olofssons föräldrar knappast varit skattebönder, bör Lars Olofsson alltså ha härstammat från Östersta i Kungs-Husby socken.

⁷ H Schück, Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar (1896) s 146.

⁸ Dahlbäck a a s 84.

⁹ DS 3835 s 308, 312. I den aktuella delen av DS specificeras ej socken. Det sker i stället i registret till DS 1-2, där Lars donation av Östersta är upptagen. Jfr Kleberg a a s 52, not 5. Dahlbäck a a s 157 identifierar, ehuru med tvekan, Östersta med byn Östersta, Rasbo sn, Rasbo hd.

¹⁰ DS 1683.

¹¹ DS 3836 s 324. Dahlbäck a a s 156 f.

¹² DS 2231. Lars Nilsson (Unge) testamenterade så sent som 1366 jord till prebendan (DS 7444, jfr Dahlbäck a a s 157).

¹³ Det kan inte ha varit en fördel att byta bort en stor enhet och i stället få fyra jordlotter i olika härader. Det troliga är väl att arvingar gjort anspråk på Östersta, liksom på Grillby, och att Lars lösts ut och för pengarna förvärvat fastigheterna.

¹⁴ DS 3331.

¹⁵ O Ferm, Trögds härad (manuskript) i Det medeltida Sveriges arkiv på Riksantikvarieämbetet.

Vem var Gotstafuer Petersson i 1200-talet svensk-norska gränsdokument?

av Nils-Erik Eriksson

I den arnamagnaenska samlingen i Köpenhamn finns en handskrift AM 114a, 4:o, som bl. a. innehåller en välkänd medeltida gränshandling, som beskriver olika avsnitt av den norsk-svenska gränsen. Gränsdokumentet består av utdrag och citat ur skilda källor från olika tider och dess avslutande del skildrar ett gränsmöte mellan en svensk och en norsk delegation, båda utsedda av respektive kungamakt.¹

Från vardera sidan mötte sex man upp och eftersom de samtliga namnges i texten finns det goda möjligheter att med rätt stor noggrannhet tidsfästa mötet.

Från norsk sida deltog baronen *Erling Alfsson*. Denne uppträder tillsammans med den norske kungen på härtåget mot Skottland 1263. År 1275 mottog han den flyende kung Valdemar av Sverige, vilken lämnade sin treårige son, prins Erik, under herr Erlings beskydd. I juni 1276 var herr Erling med vid medlingen vid Göta älv. Vidare fanns han med i Tönsberg 1277 och han avled 1283.² Detta ger oss terminus a q 1283 för gränsmötet.

Av övriga norrmän vid mötet är *Erling lagman* känd som lagman i Raumarike 1266. *Giardar bonde* är okänd. Möjligen är han identisk med den herr Giardar, som 1317 greps och senare dödades av svearna.³ Som nummer fyra i raden av norrmän uppträder *Sigurd Pertill*. Han var lagman i Oslo och omnämns 1266.⁴

Porlacr a Rifuu är okänd medan *Porer Pinghottr*, som var son till Jon Ivarsson Raud, föll under kung Håkons tåg mot den svenske hertig Erik år 1310.⁵ Från svensk

sida hade kungen utsett följande sex att granska gränsen: *Gotstafuer Petersson*, *Karll Haralldzson*, *Bryniolfuer Botildarson*, *Gunulfuer prestr a Ving*, *Kristmad Panason* och *Nichulas Kristinarsson*.

Av dessa kan *Karl Haraldsson* identifieras som den i Erikskrönikan omtalade lagmannen i Värmland (Ek v. 1107). Han finns med bland undertecknarna av Alsnö stadga 1280, bär titeln *dominus* 1281 (DS 714) och kallas *legifer*, *wermalandie* i ett diplom från tiden 1281–1293 (DS 1720). I samtliga dessa diplom uppträder han tillsammans med *Brynjulf Botildarsson*, vilket bidrar till deras identifiering med de två med samma namn i gränsdelegationen. Brynjulf kallas i diplomet 1281 *Brynnolfus de Dal*.

Om *Gunulfuer präst* och *Kristmad Panasson* är mig inget bekant. Den siste i raden däremot, *Nichulas Kristinarsson*, är antagligen identisk med den *Nicholao Cristine filio*, som nämns i biskop Peters av Västerås brev om jordbyte den 16 juni 1288. Den 7 oktober 1301 sigillerar en *Nicolai cristine filii* ett intyg om gåva till vårfruber-

¹ Detta gränsdokument och gränsmöte samt Gotstafuer Peterssons identitet har jag behandlat i uppsatsen "Det äldsta gränsdokumentet om Härjedalen och Jämtland, AM 114 A, 4:o" i (*Norsk Historisk Tidsskrift*, 1984: 4.

² Isl. ann. s. 29, 70, 196.

³ B. Beckman, Matts Kättilmundsson och hans tid. I. s. 280 ff. samt noten s. 314 f.

⁴ P.A. Munch, "Bemærkinger ved Grændsebestemmelsen mellem Norge og Sverige i anden Halvdeel af det trettende Aarhundrede", *Annaler f. nord. Oldk.* 1846, s. 152.

⁵ Isl. ann. s. 342, 392.

ga kloster. År 1317 klagade vidare en kanik Nils Christinarsson, i egenskap av kung Birgers företrädare inför ärkebiskop Olof, över att biskop Styrbjörn av Strängnäs hade bannlyst kungen. Bland canonici Upsalenses nämns en Nicolaus Cristine den 4 april 1323. Måhända är även den dekan Nils i Uppsala, som omtalas i maj 1286 samme man.⁶

Om det är fråga om samma person i samtliga anförda fall tycks Nils Kristinarsson ha varit verksam åtminstone 1286–1323. Hela denna period ligger efter Erling Alfssons död 1283 och därmed efter det omtalade gränsmötet. Nils Kristinarsson bör således ha varit tämligen ung vid tiden för detta.

Edv. Bull har försökt att datera händelsen på grundval av en del av ovannämnda personuppgifter och då kommit fram till att gränsmötet har hållits någon gång mellan 1266 och 1285.⁷ Det sista årtalet måste här vara ett tryckfel eftersom Erling Alfsson avled 1283.

Årtalet 1266 som term p q är dock mycket osäkert. Det härrör från omnämningen detta år av dels Erling lagman och dels Sigurd Pertill. Det enda säkra vi säga om gränsmötet är att det ägt rum senast 1283.

Rolf Karlbom vill se detta gränsmöte som främst betingat av "en önskan att fastställa judicella gränser för de nybildade lagsagorna i Värmland och Dalarna." Detta skulle då kunna förklara varför man inte sysselsatte sig med gränsen söder om *Kulblik* och norr om *Sannar*.⁸

Denna tanke stöds även av att man på den norska sidan ställde upp med det angränsande Raumarikes lagman Erling. Värmlands lagsaga frigjordes från tidigare Västergötlands lagmansdöme.

Av de svenska sändebuden återstår så att identifiera *Gotstafer Petersson*. Om honom tycks nämligen inga uppgifter stå att få, vilket måste anses märkligt. Hans omnämning som den förste av svenskarna bör betyda att han var den främste i rang av dem och då de två som nämns efter honom åtminstone vid ett tillfälle bär titeln *domi-*

nus, borde även denne Gustaf Petersson ha hört till landets främste. Om förmodandet, att gränsmötet gällt gränsen mellan Sverige och Norge på den sträcka som på svensk sida gränsade mot de nybildade Värmlands och Dalarnas lagsagor, är riktigt, verkar det riktigt att Karl Haraldsson, som på 1280-talet benämns lagman över Värmland, intar en framträdande plats vid överläggningarna.

Eftersom Värmlands lagsaga före bildandet tillhörde västgötalagmannens område borde ju gränsoverläggningen ha haft ett klart västgötskt intresse. Västgötalagmannen skulle även ha varit en man med tillräckligt hög ställning för att leda den svenska nämnden vid gränsmötet. Jag vill därför pröva tanken att den nämnde Gustaf Petersson var Västergötlands lagman vid tiden för detta.

För att pröva denna tanke utgår jag från Västergötlands lagmanslängd.⁹ Den nämner i kronologisk följd lagmännen *Eskil* (1220-talet), *Gustaf* (1225, DS 836), och *Folke*. Eskil var Birger jarls bror och förde lejon i sitt sigill. Folkes sigill visar lejon och lilja. Näste kände lagman var *Peter Näf*, vars vapen likaså visar ett lejon. Han uppträder mellan åren 1246–1253. Hans närmast påvisbare efterträdare som lagman var *Algot Brynjulfsson* av Algotssönernas ätt. Denne omtalas som Västergötlands lagman ca 1270–ca 1288 och han avled något av åren 1298–1302 (ÅSF s. 2). Mellan Peter Näfs sista uppträdande som lagman och Algot Brynjulfssons första uppträdande ligger en period av ca 17 år från vilken vi saknar uppgift om vem som var lagman.

⁶ 16.6 1288, DS II, nr 964; 7.10 1301, DS II, nr 1349; 1317, se G. Inger, Das kirchliche Visitationsinstitut im mittelalterlichen Schweden, 1961, s. 179; 1286, DS, nr 913; 4.4 1323, DS app. Acta Pont, nr. 193.

⁷ Edv. Bull, "Til Jemtlands historie", (*Norsk Historisk Tidsskrift*, 5 r., 6 bd. (1927), s. 293.

⁸ R. Karlbom, "Den svensk-norska riksgränsen före 1751. Några rättshistoriska iakttagelser", *Värmland förr och nu*, årg. 72, (1974), s. 38 f.

⁹ N. Beckman, Ur vår äldsta bok, 1912, s. 9 ff.

Algot Brynulfsson var gift med en *Margareta Petersdotter* och man har antagit att hon var dotter till Peter Näf. Avgörande har då varit dels hennes patronymikon dels det faktum att hennes man varit Peter Näfs efterträdare. Det bör här även påpekas att den lagman Gustaf, som omtalas 1225, och vars relation till efterföljaren Peter Näf vi endast kan ana, tillika var häradshövding i Kåkinds härad i Västergötland. Detta bör troligen betyda att han även ägde jord där. Just i Kåkind ägde även Margareta Petersdotter jord (DS 1259).

Man har nu velat se ett samband mellan lagman Gustaf (1225) och Sigtrygg Bengtssons dotter *Hafrid Sigtryggsdotter*. Hon har nämligen av allt att döma varit gift med en man vid namn Gustaf. Det har även påståtts att hon varit gift med Peter Näf. Det senare torde kunna avskrivras (ÅSF s. 116). Att Hafrids make hetat Gustaf tycks ovedersägligt, då hon hade två kända barn, *Ramfrid Gustafsdotter* och *Bengt Hafrids-son*, den senare västgöta lagman 1291–94.

Det torde vara mindre sannolikt att den Gustaf varom det talas skulle vara den lagman Gustaf, som uppträder som sådan år 1225. Eftersom han detta år innehaft denna värdighet jämte häradshövdingtiteln får man förmoda att han varit född före år 1200. Hafrid Sigtryggsdotter däremot, skriver sitt testamente först 21/10 1286, vilket indikerar en tämligen stor åldersskillnad mellan Lagman Gustaf och Hafrid Sigtryggsdotter. Det är nu dags att återknyta resonemanget till den Gustaf Petersson som ledde den svenska gränskommissionen. Jag har som sagt velat föreslå att han var Västergötlands lagman vid tiden för gränsöverläggningen. Gustaf Peterssons namn pekar mot en tänkbar släktskap både med lagman Gustaf (1225) och med Peter Näf. Gustaf var vid denna tid ett rätt ovanligt namn. Peter Näf förde lejonvapen, detsamma gör Hafrid Sigtryggsdotters och hennes okände man Gustafs dotter, Ramfrid Gustafsdotter. I sitt testamente 1302 skriver Ramfrid att om hon doge i Västergötland, ville hon begrava

hos sin fader i Skara domkyrka. Detta tyder på att den okände Gustaf hade samband med Västergötland och att han innehaft en hög samhällsställning där. Eftersom den äldre lagman Gustaf (1225) p g å åldersskillnaden mellan honom och modern Hafrid Sigtryggsdotter får anses mindre troligt talar det mesta för att Gustaf Petersson i gränsdokumentet är den sökta Gustaf, tillika lagman i Västergötland mellan Peter Näf och Algot Brynjulfsson.

Nu återstår att se om gränsöverläggningen går att tidsbestämma närmare och om en eventuell sådan bestämning harmonierar med vår hypotes om Gustaf Petersson.

I Norge var Magnus lagaböter kung fram till maj 1280 och tronföljaren Erik Magnusson var då blott 12 år gammal. Kung Magnus företrädare Håkon Håkonsson avled jultiden 1263 och Magnus, som redan var krönt konung innan fadern avled, tog omgående över riksstyret.

I Sverige var situationen mera invecklad. visserligen hade Valdemar Birgersson valts till svensk kung, men den direkta makten utgick från Birger jarl till dennes död 1266. Valdemars bröder, Erik och Magnus gjorde uppror och vid midsommartiden 1275 besegrades Valdemar i slaget vid Hova och flydde till Norge. Där sammanträffade han med Erling Alfsson. När han återvände kom han till Värmland men tillfångatogs och avsade sig kronan. Brodern Magnus Ladulås antog kungatiteln 1275 och kröntes i Uppsala 1276. Strax därefter inträffade det kända förlikningsmötet vid Göta älv. Under ledning av den norske kungen skulle Valdemar och Magnus genom två utvalda åttamannanämnder uppnå förlikning. I Valdemars nämnd ingick endast norska män¹⁰. Maktkampen mellan kungabroderorna tillhör de mest diskuterade problemkomplexen i svensk medeltidshistoria och här motiveras detta sammandrag av händelserna av att det presenterar ett läge, där gränsöverläggningen kan infogas.

¹⁰ Bl. a. Erling Alfsson.

Av vad man vet om de båda brödernas förbindelser ter det sig troligast att det var Valdemar, som var initiativtagare till överläggningarna om gränsen.

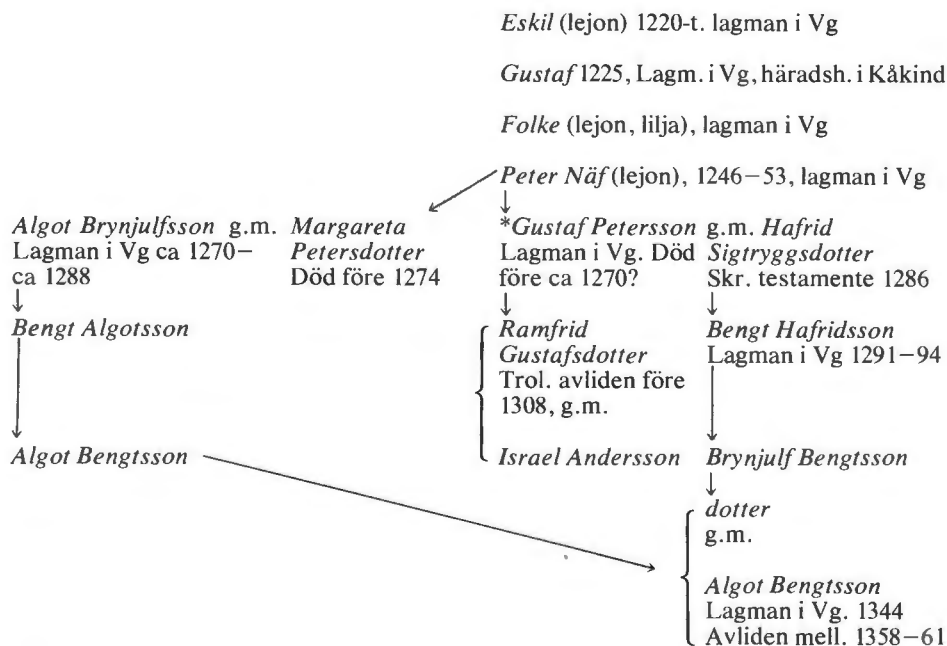
Magnus tycks ha haft sina bästa förbindelser med Danmark medan Valdemars politik är klart orienterad mot Norge. Magnus hade sitt inflytande främst i östra delen av riket medan Valdemar tycks ha haft sitt stöd huvudsakligen i landets västra del. Då tiden efter 1275 kännetecknas av brödrastridernas oro och intriger, verkar det föga trolig att Valdemar under denna tid ansett att fredliga överläggningar om gränsen med norrmännen varit särskilt angelägna. Besöket hos Erling Alfsson, som ju ledde den norska gränsdelegationen, under flykten från Sverige 1275 tyder även på att man haft ingående kontakter dessförinnan.

Allt tycks således tala för att gränsöverläggningen ägt rum före 1275. Nu uppger de isländska annalerna att kungarna Magnus

av Norge och Valdemar av Sverige mötts år 1268 i Lödöse i Västergötland. Samma år antogs kung Magnus lagrevision i norska Upplanden. Detta Lödösemöte kan mycket väl ha haft samband med ett gränsmöte om den del av svensk-norska gränsen, som berörde lagsagorna Värmland och Dalarna. En viss beröring med lagrevisionsarbetet i Norge kan heller inte uteslutas.

Sammanfattningsvis kan sägas att Gustaf Petersson (Gotstafuer Petersson) sannolikt var Västergötlands lagman vid tiden för gränsmötet, att detta gränsmöte ägde rum före 1275, möjligen omkring 1268, och att denne Gustaf Petersson kan ha varit gift med Hafrid Sigtryggsdotter, samt nära befryndad med de tidigare kända lagmännen Gustaf (1225) och Peter Näf (1246–1253). Om Gustaf Petersson var son till Peter Näf, skall han ha efterträtt omkr. 1270 av sin svåger Algot Brynjulfsson, som var gift med Margareta Petersdotter.

Släkttavla

Prästmannen Carl Andreas Kierrulf

av Erik Wikén

En av de svenska präster på S:t Barthélemy som Jan Arvid Hellström behandlat i PHT 1986¹ är Carl Andreas Kierrulf, vilken tjänstgjorde på ön 1795–1796. Några detaljer rörande dennes vistelse i Nya världen kan förtjäna att tilläggas.

Sedan Kierrulf blivit landsförvisad från Sverige, uppehöll han sig i Köpenhamn, där han 1789–1790 utgav en rad skrifter med smädelser mot Gustav III. Han har uppenbarligen beskyddats av ryske ministern i Köpenhamn och också varit i Ryssland². 1793 lyckades han göra ett besök i Skåne för att hälsa på sin familj men greps och insattes på Kristianstads fästning,³ den 25 april 1793 avfördes han via Helsingborg till Köpenhamn.⁴ När han där utgav en ny förgriplig skrift, blev han arresterad och nu började man tänka på att bli av med honom genom att skicka iväg honom till Amerika.⁵ Någon gång under senare delen av 1793 har denna deportation verkställts. Den svenske konsuln i Philadelphia Richard Söderström meddelade 22 dec. 1793 att Kierrulf anlät från Danmark och ingivit ett dokument till den amerikanske presidenten.⁶ Den 28 febr. 1794 återkom Söderström med nya upplysningar om Kierrulf: han har nu till kongressen ingivit ett mångordigt memorial på franska, av vilket Söderström bifogar en kopia; memorialet är fyllt av smädelser mot Gustav III, skildrar Kierrulfs levnadsöden och slutar med hans bön om att få något arbete som lärare och uppfostrare; kongressens talman hade enligt Söderström låtit översätta memorialet och ämnat låta uppläsa det i kongressen, men detta hade Söder-

ström lyckats avstyra; var Kierrulf för tillfället befann sig visste inte Söderström.⁷ Den svenske konsuln i New York Henrik Gahn skriver 9 juli 1794 till Adolf Wertmüller om "den förbannade Kjerulf" och undrar i brev 30 sept. till densamme var Kier-

¹ S. 5–56, Om Kierrulf s. 17–19 och även i Hellströms stora arbete "... åt alla christliga förvanter..." (1987), s. 84f.

² Kierrulf i inlaga till amerikanska kongressen 1794 (kopia bilagd Richard Söderströms depesch Philadelphia 28 febr. 1794, RA Americana vol. 1); Kierrulf, För Regenten och Medborgaren i Sverge (Köpenhamn 1793) (ex. KB Rar. 615): "De tvänne gånger jag lämnat Ryssland, har jag fått resapengar."

³ Kierrulf till hertig Karl, dat. "Christianstad under det orimligaste Port-förbud" 31 mars 1793 (RA Strödda hist. handl. vol. 43).

⁴ KrA Räkenskaper, flottan: Amiralitetsinkvarteringsskassan 1793: 4.

⁵ Svenske ministern i Köpenhamn von Ehrenheim till hovkanslern, dat. Köpenhamn 2 juni 1793 (RA Strödda hist. handl. vol. 43); dens. till Lars von Engeström, dat. Köpenhamn 6 juni 1793 (KB Ep E 10:1); även brev i RA Danica vol. 350.

⁶ Söderströms brev liksom den medföljande kopian av Kierrulfs inlaga till den amerikanske presidenten saknas men omnämns i Söderströms nästa brev, dat. Philadelphia 28 febr. 1794 (RA Americana vol. 1).

⁷ Söderströms brev med kopian av Kierrulfs memorial till kongressen i RA Americana vol. 1. I KB Ep V 15 finns en odaterad lapp med smädelser på franska av Kierrulf mot Söderström: "A Mr Söderström. Monsieur. Moi, je vous declare comme Traitre vis avis votre patrie, indigne Consul des Citoyens en faveur des qui j'ai agi, indigne des faveurs des Americains. Si vous souhaitez des preuves, vous n'avez qu'à me dire rendé vous, et je n'y manquerai pas bien que cela me fera pas d'honneur. Ch. André Kierrulf. Citoyen comme il faut sans peure et sans reproche."

rulf finns: "till äfventyrs har han fått något commando i Pensylvanske Rebellernas formidabla armée."⁸

Kierrulf uppger själv i en odaterad relation, att han varit sju månader i Philadelphia och sedan haft plats som präst i femton små tyska församlingar, varefter han begett sig till S:t Barthélemy.⁹ Dit anlände han 11 april 1795.¹⁰

Kierrulf har troligen lämnat S:t Barthélemy senast sommaren 1796. Sannolikt har han återvänt till USA men så småningom lämnat detta land; Söderström meddelar 10 okt. 1799: "berättelse är nu inkommen till mig at han är gången till Sverige."¹¹

Till Sverige har han givetvis inte återvänt, men från Berlin insände ministern Lars von Engeström 14 jan. 1800 hans supplik att få återvända hem, vilket förstås avslogs.¹²

Efter detta finns endast ett vittnesbörd om Kierrulf. 1803 utgav han i S:t Petersburg en liten skrift med hyllningsverser till Alexander I på tvåårsdagen av dennes trontillträde 12 mars (gamla stilen). Titeln lyder (med några feltryck): WID SOLENES UPGÅNG DEN 12 MARS FÖLGANDE UTTRYCK FRÅN DESS LJUS OCH WÄRMA AE LJUSETS OCH SANNINGENS DYRKARE CARL ANDREAS KIERRULF Pensionair uf Russland (ex. KB Rar. 659).

I bouppteckning såväl 29 maj 1802 efter hustrun som 26 okt. 1807 efter modern sägs Kierrulf vistas utrikes; i moderns tillägg: "icke på flera år låtit af sig höra".¹³

Kierrulf var gift med Christina Sofia Rödin, dotter till kyrkoherden i Kristianopol Apollonius Rödin och Anna Elisabeth Malmqvist. Makarna Kierrulf hade två barn, båda födda i Gråmanstorp: dottern Charlotta Elisabeth 19 nov. 1787¹⁴ och sonen Jacob 7 sept. 1789. Sonen Jacob kallas i ett tillägg 1 mars 1808 till farmoderns bouppteckning "guldsmedslärling i Helsingör".

Ett gammalt misstag identifierar prästmannen Carl Andreas Kierrulf med den

Kierrulf som avhördades från London i en notis i Times 1834, återgiven i svenska tidningar, först i Hallands läns tidning (Halmstad) 27 nov. 1834: med anledning av den amnesti för politiska brott som utfärdats på årsdagen 20 okt. av Carl Johans landstigning på svensk jord¹⁵ vill London-Kierrulf veta om han omfattades av amnestin. I Aftontidningen (Stockholm) för 9 jan. 1835 fanns en artikel av signaturen -m (avtryckt i Skånska Correspondenten 21 jan.), som identifierade London-Kierrulf med prästmannen, och samma identifikation dyker upp drygt ett halvsekel senare i en artikel, signerad K-n, i Göteborgs handels- och sjöfartstidning 1 nov. 1890 (avtryckt i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 3 nov.) och går igen hos Sjöström och Schöldström¹⁶ samt i våra dagar hos Sven-Åke Rosenberg, i Lunds stifts herdaminne och hos Hellström.¹⁷ Samme London-Kierrulf skriver 11 febr. 1836 på engelska en nådeansökan

⁸ Gahns båda brev i KB Ep V 12:3. Gahn åsyftar den s.k. "Whiskey Rebellion" i västra Pennsylvania 1794.

⁹ Relationen bifogad Kierrulfs odaterade brev till Reuterholm (RA Strödda hist. handl. vol. 43).

¹⁰ Hellström i PHT 1986, s. 17.

¹¹ RA Americana vol. 1. Söderströms notis om Kierrulf har noterats av Nils William Olsson, Extracts from Early Swedish Consular Reports from the United States (i: American Swedish Historical Foundation Yearbook 1967), s. 35.

¹² von Engeström till hovkanslern von Ehrenheim 14 jan. 1800 (RA Borussica vol. 150); von Ehrenheims svar, dat. Norrköping 22 mars 1800 (KB Ep E 10:3).

¹³ LLA Norra Åsbo häradsrätt F IIa:13 nr 705 och F IIa:17 nr 597.

¹⁴ Charlotta Elisabeth Kierrulf gifte sig med svärvaren Sven Björkman och hade med honom bl. a. sonen Nils Andreas Björkman (1826–1890), kyrkoherde i Billinge och Röstånga (Lunds stifts herdaminne II:7, s. 151).

¹⁵ Amnestin utfärdades för att rädda regeringen ur knipan med den dödsdömde Anders Lindebergs vägran att begära nåd.

¹⁶ Carl Sjöström, Blekingeska nationen 1697–1900 (Lund 1901), s. 210ff; Birger Schöldström, Damer och knektar (Stockholm 1902), s. 166ff.

¹⁷ Sven-Åke Rosenberg, Hällkista och helgedom (Klippan 1979), s. 177f; Lunds stifts herdaminne II:10 (1985), s. 222; Hellström i PHT 1986, s. 19.

att få komma hem till Sverige.¹⁸ De uppgifter han i båda fallen lämnar om sig är helt skilda från prästmannen Kierrulfs levnadsomständigheter. Den riktiga identifikationen av London-Kierrulf har getts av G. Lennart Kjerrulf i hans Kjerrulf-anteckningar¹⁹ och ges efter honom i Svenskt biografiskt lexikon:²⁰ London-Kierrulf är Carl Gabriel Kierrulf, född i Väne-Ryr 2 april 1767, son till sedermera kyrkoherden i Skredsvik Elieser Kierrulf och hans hustru

Johanna Fredrika Borgenstierna och kusin till prästmannen. Det är denne Kierrulf som dog i London 1838. Han hade en dotter, gift med Henry P. Moore, tjänsteman i Board of Trade Office.

¹⁸ Nådeansökan bifogad minister Björnstjernas i London depesch av 8 mars 1836 (RA Kabinettet för utrikes brevväxling). Det som finns i KrA Biographica är bara en maskinskriven kopia från 1949 av London-Kierrulfs ansökan.

¹⁹ LUB Genealogica minora.

²⁰ SBL 21 (1975–1977), s. 235.

Oscar II och de sista vasaättlingarna Ceremonin i Riddarholmskyrkan

Av Carin Bergström

De stockholmare, som blickade ut över Riddarfjärden vid 7-tiden på morgonen den 29 maj 1884, måste vid åsynen av ångaren Transit, som stävade in mot Riddarholmskyrkan, ha förnummit ett svagt ljud av historiens vingslag. Båtens last bestod nämligen av tre kistor, som innehöll de jordiska kvarlevorna efter Gustav IV Adolf, hans son prinsen av Vasa och dennes i späd ålder avlidne son prins Louis.

Strax före klockan åtta bars kistorna upp till kyrkan av flottans manskap och mottogs vid kyrkdörren av en liten skara människor, där bl a kronprins Gustav (sedermera Gustav V), riksmarskalk Sparre och utrikesminister Hochschildt ingick. Väl inne i kyrkan höll pastor primarius Fehr ett kort tal, som var hållet i allmänna ordalag och som inte nämnde de kungliga liken vid namn. Betraktelsen slutade med en förbön för den svenska kronprinsessan Victoria, som var gravid och ”som sjelv en ättling av Wasars stam knutit kärlekens förbund med ädel konungason”.¹ Till sist nedlade kronprins Gustav en krans på var kista, innan de sänktes ned i det gustavianska gravkoret.

Den anspråkslösa ceremonien blev protokollförd och dokumentet förvaras i UD:s arkiv på Riksarkivet, volym 47 a, tillsammans med de övriga handlingar, som rör de tre kistornas överförande från Tyskland till Sverige.

Även i de biografier, som behandlar de döda kungligheterna, finns redogörelser för akten i Riddarholmskyrkan och författarna skildrar då gärna händelsen i högstämda för att inte säga smått patetiska ordalag. Sten

Carlson beskriver i sin bok om Gustav IV Adolf, hur ”hemlandet till sist öppnat portarna för den utstötte”. Han konstaterar också, att ”ingen ondgjorde sig över att hans stoft fick vila i det tempel, där hans föregångare och hjältar sovo sin sista sömn”.² Hjalmar Lindeberg menar: ”Detta återbörande till Sverige av de landsflyktiges jordiska kvarlevor ägde rum under särdeles högtidliga former”.³ Slutorden i Harald Hultmans bok om prinsen av Vasa lyder: ”I Riddarholmskyrkan fick den siste gustavianen slutligen sin svenska krona. Det var en krona bunden i blommor från VasaprinSENS tillgivna Vicky och hennes make, som på den svenska tronen skulle föra hans eget namn och regentnummer fram till 1950 – Gustav V”.⁴

Det föreligger en viss diskrepans mellan den beskrivning av ceremonin som står att läsa i protokollet och de som författarna ger i sina biografier. Vid genomläsningen av det förra, finns det mycket att förundra sig över. Varför skedde bisättningsakten så tidigt på morgonen? Varför nämnde inte prästen de döda vid namn? Med tanke på de avlidnas höga rang och härkomst kan inte ceremonin med bästa vilja i världen beskrivas ha ägt rum under särdeles högtidliga

¹ RA, UD:s arkiv 1902 års dossiersystem, volym 47 a, protokoll vid Riddarholmskyrkan 29/5 1884.

² Sten Carlsson, *Gustav IV Adolf* (Stockholm 1946), s 347.

³ HJ. Lindeberg, *Prinsen av Vasa. Hans levnad och samtid* (Stockholm 1921), s 268.

⁴ Harald Hultman, *Prinsen av Vasa. Den siste gustavianen* (Stockholm 1974), s 263.

former, som Hj. Lindeberg menar att den gjorde. Och varför var organisatören och drivkraften bakom överförandet av kistorna till Sverige nämligen Oscar II inte själv närvarande vid bisättningen⁵, han som kanske mer än någon annan Bernadottekung visste att använda sig av yttre ceremonier för att stärka kungamaktens anseende? De ovan nämnda levnadstecknarna över Gustav IV Adolf och prinsen av Vasa har inte gjort sig ordentligt underrättade om hur omvärlden såg på överförandet av gustavernas stoft till Sverige och hur bisättningen i Ridderholmskyrkan i verkligheten gick till. De har helt enkelt inte tagit del av det källmaterial på Riksarkivet, som tyder på intressanta och ideologiskt betydelsefulla överväganden bakom händelsen. Framför allt bör Oscar II:s roll analyseras närmare.

Initiativtagarna till överförandet av kistorna till Ridderholmskyrkan

Oscar II hade inte själv kommit på idén att överföra kistorna till Sverige utan förslaget kom från drottning Karola av Sachsen, prinsen av Vasas dotter. Hennes önskemål framfördes till Oscar II i december 1882 av hennes kusin storhertig Fredrik I av Baden. Storhertigen besökte vid detta tillfälle den svenska huvudstaden med anledning av sitt barnbarns dop (sedermera Gustav VI Adolf). Året innan hade den svenske kronprinsen Gustav förmäls med storhertigens dotter Victoria. Förutom det sachsiska och det badensiska hovet stod ännu ett tyskt furstehus bakom begäran att få flytta de tre kistorna till Sverige, nämligen det oldenburgska, i vars gravkor de berörda kistorna vid denna tidpunkt befann sig.⁶ Orsaken till att det var just dessa tyska furstehus, som var förslagsställare, var deras nära släktskap med de avlidna gustaverna och det är här på sin plats med en historisk och genealogisk resumé.

Gustav IV Adolf och hans drottning Fredrika av Baden lämnade som bekant Sverige 1809 för att aldrig mera återkomma. De följdes i sin landsflykt av sina fyra barn,

en son och tre döttrar. Sonen, prins Gustav, gjorde så småningom under Metternichs beskydd karriär vid det wienska hovet. Han avsåg sig 1829 sin titel prins av Sverige mer eller mindre tvingad därtill av Karl XIV Johan, men den österrikiska kejsaren kompenenserade honom samma år med en ny titel, prinsen av Vasa.⁷ Han dog 1877 och efterlämnade bara en vuxen dotter den ovan nämnda drottning Karola av Sachsen. Hans ende son Louis hade dött redan 1832, bara några dagar gammal.

Två av kungaparets tre döttrar gifte in sig i tyska furstehus. Sofia Wilhelmina i det badensiska och Cecilia i det oldenburgska. Gustav IV Adolf var således morfar till de ovannämnda storhertigarna, som stod bakom förslaget att deras avlidna anförvanter skulle begravas i Sverige. Den tredje dottern Amalia förblev ogift.

Genom ödets skickelse (troligen i skepnad av Oscar II) förenades, som redan nämnts, den gamla avsatta svenska kungaätten med det relativt nybildade huset Bernadotte genom kronprins Gustavs giftermål med Victoria av Baden 1881. Margit Fjellman, som skrivit en biografi om drottning Victoria (1980), menar att Oscar II hade ett finger med i spelet för att en förening mellan de två kungaätterna skulle komma tillstånd.⁸ Kungen nämner ingenting om sin roll som äktenskapsförmedlare på de sidor i sina memoarer, där han berättar om de tre kistornas överförande till Sverige, utan skriver bara att hans sons giftermål var ett av många led i ett "försoningsarbete". Han framhåller istället sin egen betydelse genom att berätta att han lagt "slutstenen" i detta försoningsarbete, genom de tre döda kungligheternas återbördande till Sverige.⁹

⁵ Oscar II har beskrivit händelsen i sina memoarer: Oscar II, *Mina memoarer*, I (Stockholm 1960), s 135, 136.

⁶ Storhertig Fredrik av Baden till Oscar II 17/8 1883.

⁷ Hultman, s 152f.

⁸ Margit Fjellman, *Victoria, Sveriges drottning* (Stockholm 1980), s 9f.

⁹ Oscar II, s 136.

Oscar II:s motiv

Som framkommit av ovanstående var Oscar II:s egna uttalade argument för att föra kistorna till Sverige att han ville uppnå en förlikning med den gamla svenska kungaätten. Karl XIV Johan hade nämligen på sin tid hyst en hysterisk oro för en gustaviansk restauration och förbjudit svenska folket att ha något som helst samröre med den detroniserade kungafamiljen. Prinsen av Vasa hade å sin sida vid varje kungaskifte påmint bernadotterna om sin existens genom att göra anspråk på tronen. Oscar I hade trots detta 1844 tagit ett steg i försoningens tecken och upphävt sin fars förbud mot all gemenskap med gustaverna.

Vid Oscar II:s trontillträde 1872 förnams dock inga krav från prinsen av Vasa och det var säkert en av anledningarna till att Oscar II förnyade ansträngningarna att söka en förlikning med dem. Han hade som kronprins besökt den ovannämnda svenskfödda storhertiginnan av Baden och 1875 avlade han också visit hos drottning Karola av Sachsen i Dresden. 1881 inträffade så den ur Oscar II:s synpunkt ovanligt lämpliga föreningen mellan de två kungafamiljerna och när de jordiska kvarlevorna av de sista manliga medlemmarna av den gamla kungaätten nått sitt slutmål, det gustavianska gravkoret i Riddarholmskyrkan 1884, skrev Oscar II: "Därmed hade en under askan ännu något glimmande misstämning för alltid undanröjts, och ingen finns numera bland Europas furstar som med ovilja betraktar den Bernadottska dynastin på Sveriges och Norges förenade troner".¹⁰

Uttalandet visar att Oscar II och hans familj inte känt sig riktigt accepterade av de andra europeiska furstehusen. Huset Bernadotte var en ung dynasti och kunde betraktas som något av en katt bland hermeliner. Och frågan är, om kungaätten under de 70-tal år den existerat, i dynastiskt hänseende hade hunnit bli så mycket förnämre. Ser man till Oscar II härkomst hade han nog all anledning att förgylla den lite. Hans farfar och farmor och följaktligen också

hans far var som bekant inte ens av kunglig börd. Hans mors Josefina av Leuchtenberg bakgrund var också tveksam, framförallt efter 1870 och Napoleon III:s fall, då Bonapartenamnet inte var lika gångbart längre. Hennes far Eugène de Beauharnais hade nämligen varit styvson till Napoleon I. Drottning Josefins mor var däremot fullt acceptabel, eftersom hon var dotter till Maximilian I av Bayern. Likaså hade Oscar II själv ingått ett ståndsmässigt giftermål med Sofia av Nassau.

Att kungliga för inte mer än hundra år sedan tillmätte sin anor så stor betydelse, som Oscar II gjorde, framstår kanske som förvånansvärt. Men då glömmar man bort Oscar II:s person eller bättre uttryckt hans personlighet. "Av det kungliga kallets höghet och förpliktelser var han djupt gripen; han var den siste av Sveriges kungar, som lät kröna sig. Hans yttre uppträdande var magnifikt, ofta en smula poserande ..."¹¹ Att förankra kungafamiljen i den svenska historien och ge ytterligare tyngd åt bernadotternas legitimitet till tronen, var viktigt för Oscar II. På så sätt trodde han sig uppenbarligen kunna stärka kungamaktens ställning, som under hans regeringstid alltmer ifrågasattes.

Unionskrisen 1884, som inföll samma år som Oscar II lät transportera Gustav IV Adolfs och hans ättlingars stoft till Sverige, är ett exempel av många på hur Oscar II försökte hävda sin kungamakt men misslyckades. Kungens vetorätt hade ifrågasatts i Norge. Meningsskiljaktigheterna utmynnade i en regeringskris och statsråden avsattes. Kungen tillsatte en högerministär, men eftersom vänstern hade majoritet i stortinget var den dömd att misslyckas. Oscar II hade inget annat val än att låta vänstern bilda regering. Parlamentarismen hade segrat i Norge och kungen hade förlorat en stor portion prestige.

¹⁰ = Ibid.

¹¹ S. Carlsson – J. Rosén, *Svensk Historia*, 2 (Stockholm, 1970), s 415.

Oscar II och Gustav V

I ljuset av sådana händelser kan man förstå Oscar II intressen för dynastiska frågor. Han ville framstå som den samlande symbolen för de förenade kungarikena Sverige-Norge, och genom att påvisa sitt eller sina avkommors släktskap med ländernas gamla kungaätter kunde han lättare hävda sina kungliga maktanspråk. Han antyder själv någonting i den vägen i sin memoarer, när han tillmäter överförande av kistorna med Gustav IV Adolf, hans son och sonson till Sverige "nationell" betydelse.

Men Oscar II hade ännu ett motiv för sitt handlande. Han poängterar i sina memoarer att händelsen inte bara hade nationell betydelse utan också att den var av "internationell" vikt för honom och för landet: Den norsk-svenska utrikespolitiken var ett av Oscar II:s skötebarn och han strävade efter att sätta sin alldeles egen prägel på den. Trots protester hade han efter 1870 alltmer orienterat sig mot Tyskland, och börjat att i

detta syfte använda sina tyska familjeförbindelser. Den tyske kronprinsen hade t. ex. varit närvarande vid Oscars kröning 1872 och 1875 hade han med sin gemål varit på officiellt besök i Berlin. Oscar II:s tidevarv kom också att betecknas som *Bekehrung zum Germanismus*. Det är därför inte oväsentligt att de personer som framförde sina önskemål om att de tre kistorna skulle föras till Sverige var just tyska furstar. Konungariket Sachsen och storhertigdömena Oldenburg och Baden var viktiga delar i det nybildade tyska riket. Framför allt var kronprins Gustavs nyblivne svärfar storhertigen av Baden en betydelsefull person och därtill kom att han var gift med kejsar Wilhelm I:s dotter.¹²

Det döljer sig således i huvudsak två skäl till att Oscar II ville att Gustav IV Adolf, hans son och sonson skulle vila i svensk

¹² Fjellman, s 9.

jord. För det första att kungen ville "lappa" ihop det brott som uppstått när Bernadotterna kom på Sveriges tron och på så sätt stärka sin egen legitimitet till densamma. För det andra att i utrikespolitiskt hänseende närma sig Tyskland.

Oscar II fick därför ett osökt tillfälle att förverkliga sina intentioner, när de tyska furstehusen 1882 framställde sina önskemål att få kistorna transporterade till Sverige och begravnas här. Det passade Oscar II att inför omvärlden framstå som den som generöst sträckt ut handen till en sista försökningsgest.

Men ceremonin i Riddarholmskyrkan, där Oscar II troligen skulle ha spelat huvudrollen, blev inte den storstatliga manifestation av två kungaätters förbrödring, som kungen tänkt sig. Även som lik var nämligen Gustav IV Adolf en kontroversiell person.

Ärendets handläggning

Frågan om de tre kistornas överförande till Riddarholmskyrkan var av den art att deras excellenser utrikesministern, statsministern och riksmarskalken skulle höras. Om inte Oscar II dessförinnan insett det vanskliga med att föra hit Gustav IV Adolfs stoft, så blev han förvisso uppmärksam på det vid samtal med utrikesminister Hochschild som uttryckte sina farhågor i en promemoria till kungen den 24 februari 1883. Utrikesministern hade ingenting emot att prinsen av Vasa fördes hit. Men tiden var ännu inte mogen för att förlåta Gustav IV Adolf. "Än bar han inför den allmänna meningen ansvaret för våra olyckor i detta århundrades början och främst deribland för Finlands förlust . . ." Hochschild upprördes vid blotta tanken och skärpte argumenten för att få kungen på andra tankar: "Skulle nu Oscar II till det tempel der Gustav II Adolf hvilat låta flytta liket af den som förringat Sverige lika mycket som hans stora namne ökat det och gjort det frejdat." Hochschild avslutade sin skrivelse med att föreslå Oscar II att

låta saken bero och att kungens barnbarn, när han en gång blev kung, kunde ta upp frågan till prövning igen, eftersom då så lång tid förflutit, att ärendet inte längre kunde uppröra nationens känslor.

De övriga excellenserna tillfrågades om sina åsikter i närvaro av kungen och kronprinsen. Statsminister Posse gick på utrikesministerns linje, medan riksmarskalk Sparre ingenting hade att erinra mot att Gustav IV Adolfs kvarlevor fördes hit, där emot var han mer tveksam när det gällde prinsen av Vasa.¹³ I ett sådant läge ansåg sig tydligen Oscar II fri att sätta igång arrangemangen för att föra kistorna till Sverige. Utrikesminister Hochschild uttryckte nämligen sin överraskning i ett brev den 25 augusti 1883 till den nye statsministern Thyseius över att ärendet redan "vore nära att öfvergå från ord till handling", eftersom det kommit meddelande till UD från de tre inblandade furstehusen, att de gått med på att kistorna skulle sändas till Sverige under de villkor som Oscar II utarbetat. Utrikesministern fann hela "flyttningen vara lindrigast sagt *intempestiv*",¹⁴ Han insåg samtidigt att han inte kunde göra mycket åt saken och bad statsministern att komma till Sofiero den 27 augusti för att tillsammans med kungen lägga sista handen vid uppdragets utformning.

På Sofiero föredrog utrikesminister Hochschild inför kungen och statsministern det av honom utarbetade förslaget till officiell förklaring, varför Oscar II ville villfara sina tyska släktingars önskemål att Gustav IV Adolf, hans son och sonson skulle få vila i svensk jord. Förslaget gillades och antogs av de närvarandes herrarna. Innehållet i dokumentet visar att Hochschild på alla sätt försökte täppa till den eventuella kritik som företaget skulle kunna utsättas för. Läget var känsligt, eftersom den norsk-svenska unionsstriden om kungens vetorätt stod för

¹³ Utrikesminister Hochschild till statsminister Thyseius 25/8 1883.

¹⁴ *intempestiv* = oläglig; Hochschild's understrykning.

dörren och Oscars motiv för att föra över kistorna inte fick missförstås. Protokollet tryckte därför starkt på att de inblandade parterna var privatpersoner och att akten skulle utformas som en ren familjehögtid. Åtgärderna var helt fria från biavsikter och alla tankar om att det hela var ett försök att återupprätta Gustav IV Adolf tillbakavisades bestämt. 1809 års statsvälvning och regeringsform stod fast. Däremot uttrycktes i protokollet en försiktig förhoppning om, att nationen kanske numera efter så många år av fred under Bernadottedynastin såg på den olycklige kungen "med försonlig mildhet".¹⁵

De officiella breven mellan den svenske utrikesministern Hochschild och den badensiske statsministern Turban började utväxlas redan några dagar efter mötet på Sofiero. Det var svenskarna som dikterade villkoren och hela företaget andas från och med nu försiktighet och diskretion. Överförandet skulle, som sagts, utföras som en familjehögtid utan påträngande intryck. Inga hedersbetygelser fick förekomma. Ankomsten till Stockholm borde äga rum tidigt på morgonen för att undvika folksamling. Inga tyska släktingar fick följa med till Stockholm, men däremot hade svenskarna ingenting med att göra hur transporten från Oldenburg till Lübeck utformades.¹⁶ I ett särskilt brev märkt *particulière* hörde Hochschild sig för hur inskriptionerna på kistorna var utformade. Turban lugnade honom med att ordalydelserna på kistorna inte kunde "heurter des sentiments".¹⁷

Oscar II hade bråttom med att få kistorna till Sverige. Han föreslog mitten av september som en lämplig tidpunkt, men eftersom kronprinsen, som skulle närvara vid akten i Riddarholmskyrkan, var utomlands och inte skulle återkomma förrän i mitten av oktober, var denna månad olämplig.¹⁸ Kungen gjorde ett nytt försök i slutet på september att förverkliga projektet. Han meddelade storhertigen av Baden i ett telegram, att han beställt båt från Lübeck den 15 oktober. Detta stötte dock på patrull i

Oldenburg, eftersom hertigen där hade svårt att uppfylla kungens önskemål så snabbt.¹⁹ I mitten av november meddelade Turban Hochschild att storhertigen av Baden och kronprinsen av Sverige kommit överens om att transporten skulle uppskjutas till sommaren. Inga särskilda skäl angavs.²⁰ Oscar II var av allt att döma från och med denna tidpunkt utesluten från det officiella beslutsförfarandet.

På våren 1884 förbyttes så ord till handling och de inblandade parterna beslöt att kistorna skulle föras med ordinarie tåg från Oldenburg på morgonen den 26 maj för att ankomma till Lübeck samma dag på eftermiddagen. Det badensiska ombudet baron von Gemmingen skulle där överlämna kistorna till den svenska fullmäktige expeditionssekreterare Ekström.²¹

Den scen som nämnda dag utspelade sig på St Gertruds kyrkogård i staden Oldenburg stod i bjärt kontrast till den nedtonade ceremonin som några dagar senare tilldrog sig vid Riddarholmen i Stockholm. Redan tidigt på morgonen hade en stor skara människor infunnit sig på kyrkogården för att se de tre kistorna lyftas ur det storhertliga gravkoret upp på tre ståtliga vagnar, vilka var förspända med sex hästar vardera. Prins Louis vagn bestods dock bara med två hästar. I spetsen för liktåget red två gendarmer och tre förridare och efter kistorna rullade fyra hovvagnar med de badensiska och sachsiska sändebuden tillsammans med höga oldenburgska hovfunktionärer. Då kistorna anlant till bangården lyf-

¹⁵ Protokoll öfver Ministeriell Ärende hållet inför Hans Majt. Konungen å Sophiero den 29 Augusti 1883.

¹⁶ Conditions de sa Majesté le Roi de Suède e de Norvège (inget datum).

¹⁷ Hochschild till Turban 29/8 1883; Turban till Hochschild 11/9 1883.

¹⁸ Hochschild till Thyselius 25/8 1883; Hochschild till Turban 29/8 1883.

¹⁹ Oscar II till storhertig Fredrik av Baden 25/9 1883.

²⁰ Turban till Hochschild 10/11 1883.

²¹ Hochschild till Turban 20/5 1884.

tes de upp på särskilt dekorerade vagnar.²² Utrikesminister Hochschild hade nog inte gillat den synen!

Pressens reaktioner på överförandet av kistorna till Sverige

Ceremonin i Riddarholmskyrkan den 29 maj försiggick, som beskrivits i inledningen av den här artikeln, tidigt på morgonen utan några större yttre åthävor. Tack vare ceremonins diskreta utformning lyckades de svenska arrangörerna i det stora hela i sitt uppsåt att lämna pressen utanför och följaktligen också att hindra journalisterna från att kommentera begivenheten. Någon dag innan hade det dock stått att läsa i några svenska dagstidningar, att stoften efter Gustav IV Adolf, hans son och sonson skulle föras till Sverige. I korthet beskrevs även de dödas släktskap med varandra och med de inblandade furstehusen. Några åsikter om överförandet framfördes emellertid inte utan artiklarna var en direktöversättning av en notis i *Das Correspondent für das Grossherzogtum Oldenburg* den 24 maj 1884.²³ Den enda tidning, som lade ut texten lite mer, var *Fäderneslandet*. En sådan godbit, som kunde användas för att förlöjliga kungahuset, fick en tidning av den kalibern inte undanhålla sina läsare. I form av en niddikt lät *Fäderneslandet* Gustav IV Adolfs lik bullra in i Karl XIV Johans gravkammare. Ett samtal utspann sig mellan de två döda kungarna: Karl Johan undrar vem som står honom i hans grav och Gustav Adolf replikerar, som om han redan avslöjat Oscar II:s motiv för att återgälda honom till fädernesjorden:

Jo det är jag en kung av Vasa ätt
mot hvilken din i vigt är fjäderlätt

Fäderneslandet var mig veterligen den enda tidning som reagerade negativt i maj 1884, när kistorna väl kommit fram.²⁴

Denna milda reaktion från pressen, när kistorna väl nått sitt slutmål, står i bjärt kontrast till den palaver som utbrutit, när det på hösten året förut kommit till tidningarnas kännedom, att Gustav IV Adolfs lik

skulle föras till Sverige. Utrikesminister Hochschilds invändningar i ovannämnda promemoria till Oscar II i februari 1883 upprepades i olika artiklar. *Ystads tidning* menade, att man var i färd med att bereda en slags upprättelse åt den bortjagade kungen. Samma tidning citerade också *Skånska Aftonbladet*, att det hela "är ett elakt skämt, om icke med tre personers liflösa stoft, så dock med den svenska nationen." Tidningen betvivlade, att beslutet att föra de döda till Sverige hade tillkommit i laga ordning och krävde att riksdagen skulle höras.²⁵

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning var inte lika hård i sin kritik mot projektet som de ovan nämnda skånska tidningarna, men gjorde samtidigt klart för de berörda (Oscar II) att "1809 års statshvälfning för alltid bröt med den s. k. legitimitetsprincipen enligt hvilken riket betraktas som arvegodt." Tidningen hade dock ingenting emot att Gustav IV Adolf och hans familj fick vila i det gustavianska gravkoret, om det bara var en "pietetsåtgärd" och ingen "rehabilitering – af den konungs styrelse, som skrifvit ett af de sorgligaste bladen i Sveriges historia".²⁶

Dessa skrivelser var troligen anledningen till att överförandet av kistorna inte kom till stånd förrän i maj 1884 och att beslutet där-om bara togs av kronprins Gustav och storhertigen av Baden utan medverkan av Oscar II. Det såg bättre ut, att de som var närmast släkt med de döda skötte förhandlingarna, eftersom hela affären klassades som en familjeangelägenhet. Oscar II motiv för att låta de sista ättlingarna av den gamla kungaätten få vila i svensk jord hade ju också ifrågasatts.

²² *Aftonbladet* 30/5 1884.

²³ *Post och Inrikes tidningar* 27/5 1884; *Dagens Nyheter* 28/5 1884 *Stockholms Dagblad* 28/5 1884; även *Aftonbladet* 28/5 29/5 30/5 1884.

²⁴ *Fäderneslandet* 7/6 1884; även 31/5 4/6 1884.

²⁵ RA, UD:s arkiv 1902 års dossiersystem, volym 47 a, *Ystads Tidning* 2/11 1883. (kopia).

²⁶ RA, UD:s arkiv 1902 års dossiersystem, volym 47 a, *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* 27/10 1883 (kopia).

Sammanfattning och Oscar II:s egen epilog över kistornas överförande till Sverige

Oscar II lyckades sålunda med det han förutsatt sig, att återbörda Gustav IV Adolf och prinsen av Vasa med sin lilla son till fäderneslandet. Men de yttre formerna för denna försoningsgest blev inte som Oscar II hade tänkt sig, eftersom kritiska röster höjdes mot hela idén. Några regeringsmedlemmar med utrikesminister Hochschild i spetsen gjorde invändningar och även pressen var kritisk, eftersom man var rädd för, att åtgärden var ett försök att återupprätta Gustav IV Adolf. Och en omvärdering av denne skulle innebära ett ifrågasättande av 1809 års regeringsform.

Oscar II hade synbarligen missbedömt den nationella opinionen. Att han inte skulle möta någon förståelse hos de liberala för sin idé att föra hit de döda kungligheterna är ganska självklart, men att detta hans försök att slå vakt om den konstitutionella monarkin inte skulle falla i god jord hos de konservativa grupperna måste ha förvånat honom. Oscar II hade inte insett, att Gustav IV Adolf fortfarande 46 år efter sin död uppväckte starka negativa känslor i alla läger i Sverige. Hans planer väckte kritik även hos de mest rojalistiskt inriktade. Därför blev åtgärden ett uddlöst politiskt redskap med svårbedömbara bumerangeffekter.

Redan i ett tidigt skede vid samtal med sin utrikesminister förstod Oscar II, att hela företaget skulle vara tvunget att gestaltas som en ren familjeangelägenhet. Trots detta kunde han inte undvika några ogillande omdömen om kistöverförandet i pressen. Hela frågan uppsköts därför ett halvår i hopp om, att saken skulle falla i glömska. När så äntligen förhandlingarna slutförts och ångaren med de tre kistorna den 29 maj 1884 stävade

mot Stockholm och Riddarholmskyrkan var det viktigt att undvika all form av uppmärksamhet. Begravningsceremonin ägde därför rum i den tidiga morgontimmen och hölls under enkla former utan längre parentationer över de döda kungligheterna. I det läget kunde Oscar II själv inte närvara vid ceremonin och offentligt spela rollen av medlare mellan bernadotterna och gustaverna.

Oscar II utnyttjade ännu ett tillfälle att för omvärlden basunera ut sin roll i denna affär. Som redan nämnts flera gånger, har han berättat om överförandet av kistorna i sina memoarer och vad som föranlett honom att genomföra förflyttningen från Oldenburg till Stockholm, "varav jag blott kunde se, och sedermera i själva verket blott erfarit, fördelar". Kungen hade trots att saken mött "motstånd från vissa skuggrädda regeringsmedlemmar m. fl." varit orubblig i sitt beslut att föra hit de döda kungligheterna. Han undviker att tala om de svårigheter som uppstått vid projektets genomförande. När han beskriver ceremonin vid och i Riddarholmskyrkan, förklarar han aktens enkelhet och prästens ordknapphet med att de döda redan jordfästs en gång. Nödvändigheten av att välja ett så tidigt klockslag för den kyrkliga akten lämnas inte heller.

Oscar II säger således i sina memoarer ingenting om den kritik som han utsatts för förutom det ovannämnda citatet om skuggrädda regeringsmedlemmar m. fl., när han vill genomföra transporten av kistorna till Sverige. I stället tar han oförbehållet åt sig äran att ha förlikt den gamla svenska kungaätten med det nya "genom ett posthumt upphävande av den landsflykt, som år 1809 drabbat en olycklig konung och hans hus".

Recensioner

Kalmar och Möre under medeltiden

Det medeltida Sverige, 4:1. Möre av Olle Ferm (Norra Möre), Sigurd Rahmqvist (Södra Möre) och Lars Thor (preliminärt, numera omarbetat och avsevärt utvidgat manuskript från mitten av 1960-talet). Sthlm 1987. 407 s.

I förordet till det 1972 publicerade första häftet av detta verk meddelades, att områden i Småland, Södermanland, Västergötland och Uppland bearbetats, men att arbetet "främst på grund av personliga faktorer" kommit att koncentreras till det sistnämnda landskapet. Denna koncentration har hittills resulterat i fem häften om norra hälften av Uppland (jfr PHT 1971–72, s. 172 f., 1974, s. 118, 1982, s. 9 f., 1984, s. 140, och 1986, s. 99 ff.). Att denna koncentration nu åtminstone temporärt övergivits torde sammanhånga med att numera professor Lars-Olof Larsson 1979–81 – delvis på grundval av sina på 1960-talet gjorda sammanställningar för *Det medeltida Sverige* – på eget bevåg utgivit motsvarande uppgifter för Varend (jfr PHT 1982, s. 10 f.).

Liksom en av verkets Upplands-delar innehåller en redovisning av uppgifter om staden Uppsala (jfr PHT 1984, s. 140), fylles nästan en fjärdedel av föreliggande bok, det digraste av de hittills utkomna häftena, av en utförlig framställning om staden Kalmar. Dagmar Sellings 1982 i andra delen av Kalmar stads historia publicerade redovisning av gator, tomter och husägare i det medeltida Kalmar har här fått en något annorlunda disponerad motsvarighet. Den innehåller fler notiser än hennes ur andra källor än Kalmar stads tänkebok, och varje uppgift har fått en mer exakt källhänvisning, som därtill fått sin plats i omedelbar anslutning till texten, medan Dagmar Selling har knapphändigare källhänvisningar i notapparat på annat ställe i boken. En personhistoriker fäster sig vid att *Det medeltida Sverige* frångått hennes uppgift (s. 167) om en i övrigt okänd riddare Magnus Basse 1446 och liksom registret till Kalmar stads tänkebok (s. 283) uppfattar hans herrtitel som grundad på att han var präst, vilket bestyrkes av ett brev från 1444 (L. Weibull, Lunds ärkestifts urkundsbok, 3, 1900, s. 277; jfr B. Olsson, Kalmar stifts herdamin-

ne, 2, 1947, s. 77). Eftersom personregistret till Kalmar stads historia är undermåligt (jfr PHT 1984, s. 144), är de som vanligt utmärkta registren i föreliggande verk särskilt välkomna.

Det bevarade diplomaterialet för Möre är mycket begränsat, varför uppgifterna om dess byar och gårdar i stor utsträckning hämtats från andra källor såsom jordeböcker för Arvid Trolle, Sten Sture d. ä., Gustav I och hans svärmor Ebba Eriksdotter (Vasa) samt räkenskaper för Kalmar nunnekloster och Kalmar slott, allt i riksarkivet.

Möre omfattade under medeltiden sjuutton socknar, av vilka sex i Norra och elva i Södra Möre, inalles nästan 500 resp. nästan 1000 jordeboksenheter. Det mest frapperande i fråga om proportionerna mellan de olika kamerala jordnaturerna är det stora antalet kronogårdar i skogsbygderna i framför allt socknarna Madesjö, Söderåkra och Torsås i Södra Möre, som bjärt kontrasterar mot den av Larsson (s. 492) konstaterade totala avsaknaden av kronogods i det likaledes skogrika Varend. Jordbruksbygderna i Norra Möre påminner i fråga om dessa proportioner mer om Uppland och Varend.

För denna tidskrifts läsare är givetvis de personhistoriska inslagen mest intressanta, och uppgifterna om sätesgårdarna kommer då i första hand i blickfånget. Dessas antal är i Möre rätt begränsat. Registret över dem (s. 407) redovisar tolv, av vilka åtta i Södra Möre. Av de senare har emellertid tre, Binga och Hossmo i Hossmo socken samt Gunnarstorp i Söderåkra, endast kunnat beläggas i vardera ett brev, och Applerum i Arby socken nämns som sätesgård endast i biskop Hans Brasks släktbok.

Påbonäs i Söderåkra har lämningar efter en gård med vallgrav, men det är oklart, hur mycket man ur brevmaterialet kan få fram om dess sätesgårdskaraktär. 1339 daterades ett brev där av Jon Kettilsson (Puke), vars morgongåvobrev föregående år på Gunnarstorp är enda belägget för den gårdens sätesgårdskaraktär. Ett brev från 1344 föreges (s. 128) vara dateringsort för Puke (Kettil) Glysing, som sannolikt var kusin till Jon Kettilsson. Vid studium av detta brev (DS, nr 3853) visar det sig emellertid, att han där

endast nämnes som ett av fem sigillvittnen i en svåridentifierad Ragvald Karlssons morgongåvobrev till en i övrigt okänd Ragnhild Folkedotter, som med frågetecken hänförs (s. 40 och 400) till ätten Puke. De närmast följande belägen för Påbonäs är nästan ett halvt sekel yngre och härrör först från 1390 och 1391, då drottning Margareta köpte det av Märta Arentsdotters (von Vitzen) arvingar, dels mostrarna Bengta och Katarina Glydingsdotter, Puke Glydings döttrar, dels farbrodern Ficke von Vitzen. Detta kan givetvis tyda på att Påbonäs tidigare tillhört Puke Glysing, men det är missvisande att utan vidare uppge, att han "daterat brev" där 1344. En släkttavla (s. 129) belyser problemen kring Påbonäs.

Gräsgårde i Arby socken var 1496 sätesgård för en Johan Håkansson, och där mördades 1542 Gudmund Slatte av Nils Dackes anhängare (s. 35). Förhållandet mellan dem nämnes ej, men vid den senare uppgiften finnes en hänvisning till en uppsats av mig i PHT 1962, och där nämnes, att Gudmund Slattes hustru var dotter till Johan Håkansson. Denna uppgift finns i de på Rasmus Ludvigsson återgående handskrifterna E 8676, f. 242 v. RA, och Rålamb Fol. vol. 12, f. 241, KB.

I två generationer var Yxneberga i Hagby socken mot medeltidens slut sätesgård för en släkt, som representerades av en Nils Hemmingsson och dennes son Anders Nilsson.

Den långvarigaste sätesgården i Södra Møre var Botorp (så enligt såväl Svenska orter som Svensk ortförteckning men i Det medeltida Sverige stavat "Bottorp") i Ljungby socken, enligt Hans Brasks släktbok sätesgård redan för Tyrgils Bagge, vilken liksom tidigare morfadern Peter Bagge var häradshövding i detta härad och dog tidigast 1422. Senare bodde där enligt brev 1449 och 1455 hans son och tidigast kände efterträdare som häradshövding Nils Bagge samt enligt Hans Brask även dennes svärson Nils Slatte. I mitten av 1500-talet tillhörde emellertid frälsehemmanen i Botorp fyra olika adelsmän utan närmare släktskap med vare sig Baggarna eller Slattarna. Ingen av de medeltida sätesgårdarna i Södra Møre fanns sålunda kvar under nyare tiden.

Helt annorlunda blir bilden av de fåtaliga sätesgårdarnas kontinuitet, när det gäller Norra Møre. Där är det blott Ryssby i Ryssby socken som endast kunnat beläggas som sätesgård i ett enda brev.

Björnö i Åby socken hade 1370 pantsatts av bröderna Johan och Ficke Ummereise,

och den förres son riksrådet Erik Ummereise daterade brev där 1406 och 1413. En brevförteckning från 1500-talet tyder på att även den sistnämndes barnlöse son Johan Ummereise haft sin sätesgård där, och 1458 ärvde hans modernekusin Birgitta Gustafsdotter (Sture) efter sin bror Björnö, som hon 1478 testamenterade till sin senare make, riksrådet Knut Posse. Efter dennes död skulle dock Björnö enligt testamentet tillfalla hennes barn i ett tidigare äktenskap med riksrådet David Bengtsson (Oxenstierna). Då hennes dotterdotter Jöran Åkeson (Tott) dött barnlös 1555, ärvdes gården av hans systerson riksrådet Åke Bengtsson Färla, som bodde där 1560–61. Den var 1605 sätesgård för dennes systerdotter son sedermera kanslirådet Karl Oxenstierna, av vars ättlingar den ärvdes till 1669. En släkttavla (s. 248) belyser problemen kring Björnö.

Barkestorp i Dörby socken var 1459 sätesgård för en Hans Erengisleson och 1462 och 1472 för dennes änka Ingegärd Johansdotter samt 1491–1506 för Påvel Kyle, möjligen son till henne (se Hans Brasks släktbok, s. 122 och 156). Han är den ende kände häradshövdingen i Norra Møre under medeltiden enligt L. F. Rääf, *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre*, 1 (1856), s. 264, vilket ej observerats vare sig av J. E. Almquist eller i föreliggande framställning. Åtminstone från 1546 bodde där dennes sondotters make Jon Elofsson (Barkestorps-ätten), efter vars sons landsflykt det indrogs till kronan 1599 för att på 1650-talet temporärt återställas till dennes morbrors sonson Hans Kyle.

Den bäst belagda sätesgårdskontinuiteten kan iakttagas i fråga om Ståvlö i Åby socken. Det beboddes 1470 av Knut Bengtsson, som tillhörde den längst kvarlevande grenen av Folkungaätten, den som i vapnet förde en ulv. Sedan hans änka skrivits till gården 1478–84, beboddes den 1496 och 1506 av hans son Bengt Knutsson och 1526 av dennes änka. Deras son Sten Bengtsson skrevs till Ståvlö 1542–53, hans son Anund Stensson 1560–79, dennes syster Karin Stensdotter 1605 och därefter hennes son Jakob Jakobsson (Bååt), vars ättlingar ärvde gården ända till 1777.

De alltid ofrånkomliga onöjaktigheterna är i den nya delen av Det medeltida Sverige få och obetydliga, åtminstone så långt jag vid en första genomgång kunnat konstatera. Man väntar sig emellertid inte att i detta så kvalificerade verk finna drottning Katarina Stenbocks farfars far kalmarfogden, lag-

mannen och riksrådet Arvid Knutsson släktidentifierad som "Drake" (s. 20 och 214) eller "Drake af Intorp" (s. 385). Felet återgår på Elgenstiernas ättartavlor, som redovisat honom under sistnämnda ätt med anledning av att en son till hans kusin Nils Arvidsson från mödernet upptog namnet Drake, under vilket namn sedan dennes son Axel Drake introducerades på riddarhuset 1625. Såväl Arvid Knutsson som andra släktmedlemmar förde emellertid i vapnet sparre över stjärna.¹

Den person som kallats "Anna *Hansdotter*" (s. 221 och 385) hette i själva verket Anna *Andersdotter*. I källorna² står det hustru Anna i Holma, som på ett annat ställe (s. 202 och 385)³ med rätta identifierats med "Anna Andersdotter (Hindsekinds-ätten"⁴.

Benämningen "Vederlöv-ätten" (s. 84 och 389) bör rättas till Vederslövs-ätten, eftersom den uppkallats efter Vederslöv i socknen med samma namn i Kinnevalds härad i Varend.⁵

Källhänvisningen (s. 20) till Elgenstiernas ättartavleverk för Bo Bossons (Natt och Dag) innehav av Kalmar är meningslös, eftersom Elgenstierna som så ofta saknar källhänvisning. Då jag nyligen för Svenskt biografiskt lexikon skrev släktartikeln Natt och Dag, fann jag med hjälp av beläggsamlingarna hos Arkivet för ordbok för Sveriges medeltida personnamn, att källan måste vara ett pergamentsbrev i riksarkivet av den 21 mars 1452, där det står, att konung Karl "haffde forwisth her Boo Boosson riddare aff Kalmarna at han skuldhe vndhrwis sa syn modher frw Meretha at hon skuldhe koma medh bæwisningh vm lagthingx manedag til Lyncøpingh". Att han innehaft Kalmar redan 1451, såsom Elgenstierna och Det medeltida Sverige uppger, framgår emellertid ej av detta brev, och det kan även ifrågasättas, om brevet formulering verkligen utgör tillräcklig grund för Det medeltida Sveriges ej på Elgenstierna återgående uppgift, att Kalmar "berövades honom av Karl Knutsson".

Hans Gillingstam

Häradshövdingeämbetet under medeltiden och Gustav Is tid

Häradshövdingen spelade under 600 års tid – från ämbetets införande genom Magnus Erikssons landslag vid mitten av 1300-talet till häradsrättens avskaffande 1971 – en central roll i svenskt samhällsliv. Genom att häradshövdingeämbetet stod i skärnings-

punkten mellan centralmakten och lokalsamfundet är det intressant för studiet av interaktionen mellan staten och undersåtarna i äldre tid. Likaså för frågan om bönderna som aktörer i lokalsamhället och bärare av en politisk kultur. Aspekter som dessa på häradstinget tilldrar sig uppmärksamhet inom dagens historieforskning. Men intresset för häradet och häradshövdingeämbetet är inte något nytt, och för det mer kontinuerliga studium av det svenska medeltida samhället som bedrivs på olika håll har det varit en länge känd brist att en allsidig undersökning av häradshövdingens ämbete – liksom för övrigt även lagmannens – har saknats. Det är med andra ord en stor och viktig uppgift som Sten Claesson har tagit på sig för sitt avhandlingsarbete, vars resultat nu föreligger i en bok om 300 sidor med titeln *Häradshövdingeämbetet i senmedeltidens och Gustav Vasas Sverige* (Rättshistoriskt Bibliotek 39, 1987).

Vad som hittills har funnits har främst varit J. E. Almquists stora arbete *Lagsagor och domsagor i Sverige I* (1954) med registervolymen *Lagmän och häradshövdingar i Sverige c:a 1350–1950* (1955). Genom detta standardverk känner vi visserligen de flesta medeltida och vasatida häradshövdingar som kan beläggas till namnet. Men först genom Claësons arbete träder de oss till mötes och blir till något mer än namn och årtal. En stor socialhistoriskt inriktad undersökning av häradshövdingarna och deras ställföreträdare inleder nämligen avhandlingen. Totalt har uppgifter om inte

¹ B. Hildebrands artikel Drake (Sv. biogr. lex. 11, 1945), s. 397. J. E. Almquist, De introducerade ätterna Drakes gemensamma ursprung (Släkt och hävd 1957), särskilt släkttavlan s. 168 f. Dessamme, Häradshövdingen Arvid Jönssons (sparre över stjärna) avkomlingar till fjärde och femte led (Släkt och hävd 1959), s. 170, 172 f. och 178.

² Smålands handlingar 1545:4:3, p. 304, 1546:3:2, p. 280, 1547:4:3, f. 127v, 1548:9:2, f. 82, 1549:6A:2, f. 69v, 1550:5:2, f. 73v, 1551:4:2, f. 68, 1552:1:2, f. 69v, och 1553:1:2, f. 68, RA.

³ Jfr Smålands handlingar 1545:4:3, p. 342, 1546:3:2, p. 322, 1547:4:3, f. 47, 1548:9:2, f. 89, 1549:6A:2, f. 77v, 1550:5:2, f. 81v, 1551:4:2, f. 75v, 1552:1:2, f. 76v, och 1553:1:2, f. 74v, RA.

⁴ Jfr J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1960), s. 230, och densamme, Ätten Stjärnbjälke (Släkt och hävd 1968), s. 74 f. och 84.

⁵ L.-O. Larsson, Det medeltida Varend (1964), s. 442 ff. Dessamme, Småländsk bebyggelsehistoria, 1:1 (1979), s. 54.

mindre än 1 500 ordinarie eller extraordinarie innehavare av ämbetet tagits fram och bearbetats. För ett 60-tal häradshövdingar i fem intensivundersökta härader – Ulleråker, Österrekarne, Aska, Vartofta och Sunnerbo – är det ofta frågan om släktutredningar och vad som närmast kan karakteriseras som små biografier.

Att ur de i flera avseenden spridda och svårtolkade medeltidsbrevens ta fram och kombinera uppgifter om personer ur lågfrälse släkter med främst lokal och regional förankring, vilket det oftast är frågan om här, är svårt och tidskrävande. Gångse genealogiska och heraldiska uppslagsverk räcker långt ifrån alltid till och litteraturen på området är inte lättillgänglig, om man inte redan är expert. Härtill kommer det inom medeltidsforskningen välbekanta förhållandet att brevmaterialet, i den mån det överhuvudtaget har något att ge, huvudsakligen upplyser om enskilda personers och släkters marginella godsinnhav, dvs. sådant som förvärfvas eller avyttras. Det är mer sällan som den egendom som lugnt och oomtvistat vandrat från släktled till släktled visar sig.

Clæsons företag att inte bara fixera själva häradshövdingarna utan också att ringa in släkterna och att härutöver dra fram underhäradshövdingarna och bonde-representanterna i häradsnämnder och -syner är imponerande. Kategorier som vi annars inte möter i litteraturen träder oss härigenom till mötes. Hans utredningar och tablåer är visserligen behäftade med en del brister i enskildheterna, men annat är väl knappast att begära med hänsyn till vad som ovan sagts.¹ Sammanställningarna är trots detta instruktiva och tankeväckande. Inte oväntat återspeglar de jordnaturernas fördelning och den sociala strukturen i häraderna ifråga. Medan häradshövdingarna i det frälserika Västerrekarne i Sörmland huvudsakligen har rekryterats ur högfrälsets övre skikt och inte själva har upprätthållit sina tjänster utan istället ofta har fungerat som lagmän, ser bilden helt annorlunda ut i de övriga specialundersökta häraderna. Där handlar det mest om rekrytering ur lågfrälset. Det gäller de båda på kyrkligt (men inte världsligt) frälse rika centralbygdshäraderna Ulleråker och Aska likaväl som de mer perifera Vartofta och Sunnerbo, där det fanns många lågfrälse jordägare. – Att högfrälset har givit glans åt ämbetet samtidigt som lågfrälset dominerat kvantitativt, inte minst därigenom att även vikarierna för den förra kategorin också hämtades ur dessa

kretsar, blir slutresultatet av avhandlingens följande rekryteringsundersökning.

Resultaten från intensivundersökningen av nämnda härad utnyttjas nämligen i avhandlingens senare del till systematiska undersökningar av tillsättningen av häradshövdingar, av dessas ställföreträdare, av häradshövdingeräntan och av häradstingen. Enligt landslagen skulle val av häradshövding ske på så sätt att lagmannen tillsammans med 12 av häradet utsedda män föreslog tre inom detta bosatta män. Av dessa skulle kungen utse en. Med hjälp av några Weber-inspirerade modeller söker författaren åskådliggöra valreglerna liksom själva proceduren vid tillsättningen och de agerandes möjligheter till inflytande därvid (fig. 1–3). Det finns visserligen en del invändningar i sak att göra mot själva figurerna, men jag vill här istället vända mig mot att författaren antar att de olika aktörerna "vid rationellt handlande" bör ha haft vissa önskemål och därvid utgår från att medeltidsmänniskans syn härpå var densamma som vår. Låt vara att alla grupper säkert har haft intresse av ett fungerande rättsväsen och att olika kategorier kan ha velat hävda egna speciella intressen vad gäller möjligheten till att vinna inflytande och inkomster. Men vad säger att det i själva verket inte var att mer direkt följa Guds vilja eller något för oss fördolt som innebar "rationellt handlande" för en medeltidsmänniska?

Tillsättningsmodellen ställs mot uppgifter i ett antal bevarade medeltida häradshövdingfullmakter, som säger en del om hur valet gått till. Vidare konfronteras den med de resultat författaren har fått vid genomgången av belägg på 1 100 häradshövdingar med avseende på om de bott i häradet ifråga, om de haft mer än ett häradshövdingedöme samtidigt och om de rent av varit utlänningar. Slutligen också med iakttagelser från de fem totalundersökta häraderna. Det konstateras därvid att avvikelser från lagens bestämmelser om hur det skulle gå till vid val av häradshövding och om vilka som var valbara har förekommit redan från början men att avstegen ökar markant från omkring 1500. Detta har föranlett ett närmare studium av förhållandena dels under 1300-talets senare del, dels på 1500-talet. Vad som ytterst intresserar författaren är frågan när kungen/riksföreståndaren börja-

¹ För närmare uppgift härom se PM av H. Gil-lingstam hos Enheten för Svenskt diplomatarium i riksarkivet.

de dela ut häradshövdingedömena som förlänningar.

Vad gäller den förra perioden kommer författaren fram till att 1/5 av häradshövdingarna hade sina sätesgårdar utanför häradet ifråga och att lika många – också i strid mot lagen – hade mer än ett häradshövdingedöme. Enligt hans uppfattning har häradshövdingeämbetet utnyttjats av kungen till ynnestbevis hela tiden. Under den senare perioden ser han ett ökande inslag av lägre kronotjänstemän och fogdar på häradshövdingetjänsterna och konstaterar att Gustav I öppet satt lagens utnämningsregler ur spel genom att antingen använda häradshövdingedömena som rena förlänningar eller lämna dem obesatta för att istället dra in rätten till kronan.

Detta, det ur allmän historisk synpunkt kanske mest intressanta avsnittet i avhandlingen hade onekligen vunnit åtskilligt i läsbarhet på att de olika partierna hade integrerats bättre. Men framför allt måste man efterlysa en fördjupad analys med indragande av ytterligare källställen och av relevant litteratur. Författaren borde här ha anknutit till den allmänna diskussionen om länsväsendet, inte minst under 1500-talet, och i sina resonemang även beaktat Gustav I:s absolutiska idéer och hans föreställningar om domsmakten, annat icke att förglömma. Privilegiediskussionerna under vasasönerna hade vidare kunnat utnyttjas bättre. Tyvärr definierar författaren aldrig begreppet län, till skillnad mot vissa andra i avhandlingen förekommande centrala begrepp, och lämnar därmed läsaren i osäkerhet om huruvida han verkligen insett skillnaden mellan 1500-talets avlöningsförlänningar å ena sidan och de administrativa länen å den andra.

För att gå bakåt i tiden gäller flera av de få bevarade skriftliga kvarlevorna från häradshövdingetillsättningarna under sturetiden Västergötland och är från åren 1507–1508. Dessa kan sättas samband med aktuella händelser och Svante Nilssons brev till frälset i Västergötland 1506 5/4², vari han tackar för visad lojalitet och gör utfästelser. De mer allmänna resonemangen om hur riksföreståndarna bör ha utnyttjat möjligheten att besätta posterna med sina förtrogna hade här kunnat ytterligare underbyggas. För att ta ännu några steg bakåt i tiden så finns det i en av akterna från riksdelningen 1357 en klausul, som hade varit värd att uppmärksammas, i synnerhet som Magnus Erikssons tid specialstuderats. Vid revisionen av riksdelningen, som innebar att

också det stora stockholmsfögderiet i november 1357 lades till det territorium Erik Magnusson hade tilldelats i april samma år, förbehåll sig kung Magnus rätten att tillsätta lagmän och häradshövdingar också i sonens rikshälfte (DS 5820). För den som i likhet med recensenten anser att egentliga förlänningar av häradshövdingedömena inte kan beläggas förrän under Gustav I blir det för regenterna dessförinnan snarast fråga om personval och en önskan att den vägen behärska ifrågavarande härad och dess menighet.

De följande kapitlen handlar om häradshövdingens ställföreträdare, häradshövdingerrätten och häradstingen. Redan Magnus Erikssons landslag förutsätter en ställföreträdare för häradshövdingen, och betydelsen av en sådan har med tiden bara ökat. I materialet från undersökningens sista årtionden finns exempel som pekar fram mot ett kommande system med rena lagläsare. Författaren hävdar – säkert med all rätt – att uppdraget att vara häradshövding har varit eller åtminstone med tiden har blivit mycket lukrativt. Kvantitativt går detta dock inte att komma åt förrän på 1500-talet, då domböcker samt saköresregister och -längder skapar ett helt annat källäge. Efter som medeltida tingsplatser och tingstider tidigare studerats och Claësons resultat just inte avviker från föregångarnas, trots att de bygger på ett större material, är undersökningen av häradernas förtroendemän och nämnder det mest intressanta i avhandlingens sista kapitel, det om häradstinget.

Författaren konstaterar att det har funnits en grupp förtroendemän, som varit verksamma vid tingen under en lång följd av år och där burit upp nämnderna, varit fastar, ingått i syner osv. Vid behov har de kompletterats med andra, som bara har uppträtt vid enstaka tillfällen; detta oavsett om nämnden bara har utsetts för enstaka ting eller ett helt år. Med tiden har det kommit att betraktas som permanenta uppdrag och man har omärkligt fått ständiga nämnder. Författaren gör reflexionen att det varit fråga om en kärntrupp, vars ord bör ha vägt tungt och som en svag häradshövding kan ha haft svårt att tammas med. Så långt är resonemangen inte svåra att acceptera. – Viktigt att notera är att landbor förefaller att ha varit helt likvärdiga med skattebönder när det gällde att representera häradsmenigheten vid tinget. En och annan frälsmän förekom också, men så var ju steget

² HSH 19 (1834), nr 59, s. 106 f.

mellan välbärgad bonde och lågfrälseman ofta inte långt.

Mer tveksam ställer man sig emellertid till påståendet att häradets förtroendemän skulle ha varit fördelade på socknarna i häradet i proportion till hemmanstalet. I varje fall frågar man sig om författaren menar att det skulle ha varit så redan från undersökningsperiodens början. Vidare om inte åtminstone vid fastighetsaffärer de aktuella egendomarnas läge i häradet kan ha betytt något vid valet av fastar och vittnen. Direkt avvisande ställer sig i alla fall recensenten till antagandet att begreppet "rätten" som sammanfattande benämning på häradshövding och nämnd från senare delen av 1400-talet kan ses som uttryck för att nämnden har varit med och dömt på häradstinget. Det är svårt att hitta något stöd i det samtida källmaterialet för att nämnden skall ha utsträckt sitt inflytande från sakfrågan till rättsfrågan, som det ankom på häradshövdingen att avgöra. Att nämndens uppgift bara var att rannsaka framgår tvärtemot klart av ett edsformulär i en laghandskrift från 1400-talet. Denna text med en ed, som skulle förestavas "tolff dandemen som nw sære satte j næmpdenne", skulle ha fyllt en viktig funktion i diskussionen om nämndens roll och befogenheter.³

Särskilt två sätt att angripa medeltidshistoriska ämnen är för tillfället aktuella. Det ena är att utgå från mer allmänna teorier, främst inom den internationella forskningen, och hämta inspiration och frågor därifrån. Det kan bli bra, förutsatt att teorin är relevant för svenska förhållanden och att det finns lämpligt källmaterial. Det andra, kanske säkrare men mindre spektakulära sättet är att formulera ett ämne om något man skulle vilja veta mer om utifrån kännedom om faktiska förhållanden och källage, vilket inte behöver betyda att man är materialstyrd. Till den senare kategorin hör alltså Claësons avhandling, som trots sina modeller kan sägas vara rent empirisk. Så som jag konstaterade vid min fakultetsopposition ansluter den sig även ämnesmässigt till en rad undersökningar av medeltida förvaltningsförhållanden och institutioner som utgått från det historiska seminariet i Stockholm. Tilläggs kan att författaren skriver ett mestadels klart och effektivt språk.

Avslutningsvis kan konstateras att det, såsom redan antytts i det föregående, finns mycket i Claësons avhandling att diskutera. En del därför att det är intressant, annat

därför att det inte är bra. Författaren har verkligen inte heller gjort det lätt för sig genom sin ambition att behandla häradshövdingeämbetet i de centrala svealands- och götalandslandskapen alltifrån dess införande genom Magnus Erikssons landslag vid mitten av 1300-talet och ända fram till Gustav I:s död 1560. En så lång undersökningsperiod gör nödvändigtvis källinsamlingen och -bearbetningen stor och mödosam. Samtidigt förväntas det att författaren till analysen skall ha ingående kunskaper om skilda förhållanden under många olika skeden och diskussionen därom i en stor vetenskaplig litteratur.

Till sist några läsaruuplysningar. Det finns faktiskt ytterligare källmaterial till belysning av ämnet, såtillvida som det stora bestånd av medeltidsbrev som är känt genom avskrifter i eftermedeltida domböcker inte har tagits med i undersökningen.⁴ Slutligen en varning för avhandlingens exkurs med dess okritiska och fria referat av lagbestämmelserna rörande häradet och häradshövdingarna i Holmbäck-Wesséns tolkning. Härifrån borde författaren ha avstått av samma goda skäl som han har avstått från att behandla häradshövdingen som rättens handhavare. Denna rättshistoriska aspekt på ämnet har han med all rätt ansett ligga utanför sin fackliga kompetens.

Birgitta Fritz

Västerås historia

Sven Olsson: *Idealstad med förhinder – studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid* (Monografi utg. av Västerås kulturnämnd. Västerås 1985. 282 s., personreg., ill. + separat: Figurblock med 61 figurer. Ingår i serien Västerås genom tiderna, del V:1: "Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt").

I den stort upplagda stadshistoriken över Västerås sammanbinder den här aktuella delen de "stadsbildshistoriska" avsnitten i Kjell Kumliens "Västerås till 1600-talets början" (1971, nr II i serien) med Sven Drakenbergs "Stadens byggnadshistoria från 1800-talets mitt" (1962, nr V:2).

Författarens syfte är att i denna bok skildra stadsbildens förändring, hur gator och tomter lagts om i regularitetens namn, hur "barockstaden" sprungit fram "ur medeltidens ruiner". Sven Olsson har utan att

³ N. Beckman, *Studier i outgivna fornsvenska handskrifter* (1917), s. 120 f.

⁴ Förtecknade hos diplomatariatet.

några större luckor eller ovissheter uppstått för den centrala staden lyckats rekonstruera 1600-talets förändringar och därigenom få fram den medeltida stadsbilden, som den ännu förelåg 1617. Ett tålmodigt pusselarbete, där fastighet för fastighet avgränsats och identifierats med hjälp av sina ägare, har givit resultat i noggrant fastställda alnmått och ritats in med nummerade tomter. Tio stadsdelsavsnitt ingår i kartbilagan och täcker den "förindustriella" staden. – En liknande prestation avseende medeltiden har gjorts av Dagmar Selling för Kalmars del, se rec. i PHT 1984, s. 143 f.

De för kartmaterialet och rekonstruktionen grundläggande källorna är 1617 års revningslängd och Jonas Carlsteens revningskarta ritad 1688 (revning = värdering av områden för skattläggning, ibland förrenat med kartläggning). Ingendera källan har dock närmare presenterats av förf. Hos Kumlien (s. 186 f.) finns en sida av revningslängden avbildad jämte en kort presentation. Den upptar kvartersvis 115 gårdar, som låg på kronans tomter men ger ingen kartbild. Carlsteens karta upptar 482 tomtnummer, varav c:a 100-talet tycks ligga utanför 1617 års stadsplan. Kumlien konstaterar (s. 160), att "hur det var före Carlsteens tid" inte är "så alldeles lätt att närmare fastställa". Det är detta stora arbete Sven Olsson, som den skicklige arkivforskare han är med hjälp av diverse förvaltningshistoriskt och personhistoriskt material lyckats föra i hamn.

"Intet har offrats åt personhistorien" deklarerar förf. i förordet, vilket dess bättre är en sanning med modifikation. Hans avsikt har visserligen inte varit att ge en personhistorisk skildring men resultatet är, att ett myller av borgare, småfolk och ståndspersoner från 1600-talets Västerås träder fram, ofta med en oavsedd men givande karakterisering. Enligt sitt program har Olsson inte försett i texten nämnda tomtinnehavare med yrkesbeteckningar annat än i undantagsfall. Den skadan tas igen i personregistret, där de presenteras med sitt yrke. Ett flertal landshövdingar porträtteras i både ord och bild.

Tyngdpunkten i framställningen ligger på 1600-talet. 1700- och 1800-talsskildringen utgår från 1714 års brand och dess följd: "frysningen av Västerås stadsplan". För tiden fram till 1850 ger främst brandskyddsfrågans behandling i magistratens och branddirektionens protokoll en bild av bebyggelsesreglering och enskilda gårdsanläggningar. Vid sidan av den förkättrade

personhistorien ger Olssons bok en rad stimulerande och konkreta stadshistoriska aspekter. Kartbilagorna är viktiga beståndsdelar för bokens inledande huvudparti. Läsaren bör förse sig med förstoringsglas och med alert vaksamhet vid övergången mellan olika kartbilder.

Birgitta Lager-Kromnow

Företagare och ämbetsmän i 1700-talets Sverige

Sven-Eric Liedman: *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet* (Arbetarkultur, Stockholm 1986, 268 s.).

Bengt Hildebrand framhöll en gång viktigt av att skriva biografier också över historiens andraplansfigurer. Påpekandet faller i minnet vid läsningen av Sven-Eric Liedmans biografi över Anders Berch.

Vem var den främste av frihetstidens ekonomiska teoretiker? Kanske var det den svårtillgänglige Anders Nordenkrantz? Kanske var det Anders Chydenius – som Eli F Heckscher såg som Österbottens svar på Adam Smith? I varje fall var det inte den träaktige Anders Berch, även om han blev professor och hans *Inledning til almäna hushållningen* (1747) förblev den enda akademiska läroboken i ämnet fram till 1820-talet.

Ändå är det åt Berch som Liedman ägnar en biografi på nästan 270 sidor. Han låter den inleda en planerad triptyk över *De svenska mandarinerna, eller Den folkliga ämbetsmannen*. Andra delen skall behandla C A Agardh och de bostromianska ämbetsmannafilosoferna. Den tredje skall täcka 1900-talet. I den sviten passar tydligen Anders Berch väl in. Liedman tycker sig känna igen honom bland sina kolleger i dagens akademiska värld:

Den prudentlige Berch med sin energi och sitt högmood är oss välbekant. Levde han idag skulle han engagera sig i samarbetsprojekten mellan universitet och kapital under statens nådiga överinseende. Han är ämbetsman och företagare på en gång, han är lojal och initiativrik, han ställer sitt vetande och sin kraft i bestämda intressens tjänst, och han är säker på att det är han som äger framtiden.

Det har skrivits ett och annat om Anders Berch. Men inte tillräckligt, säger Liedman i sin inledning. Han vill undersöka något annat än vad Heckscher, Petander och Schauman studerade. Heckscher sökte ur frihetstidens ekonomiska litteratur få fram hur långt de svenska ekonomerna kommit i

sin teoribildning jämfört med de klassiska nationalekonomerna – Smith, Ricardo, Malthus. Mot den måttstocken hade Berch inte mycket att visa upp. Men med en sådan metod att studera de ekonomiska idéernas utveckling framstår Heckscher för Liedman som en den argaste av historieidealister.

Liedman är inte intresserad av den doktrinhistoriska utvecklingen. Det är ideologin mer än vetenskapen han vill kartlägga. Frihetstidens akademiska ekonomer gjorde anspråk på att utveckla en ny typ av kunskap. Det är de anspråken han granskar, och han säger sig vilja undersöka sambandet mellan det vetenskapliga innehållet och de institutionella formerna för det vetenskapliga arbetet. Han studerar det nät av idéer, den ideologi, som utgjorde en förutsättning för Berchs verksamhet och som samtidigt kom till uttryck i vad han skrev och i vad han gjorde.

Då gör det inte så mycket att Anders Berch som vetenskapsman inte var så märkvärdig. Liedman utnyttjar honom som en webersk idealtyp; det typiska för frihetstidens ekonomiska tänkare framträder hos Berch lika tydligt som i en karikatyr. Liedman vill få svar på frågor som: Hur avspeglar Berchs tänkande och karriär det samhälle han levde i? Vad lade frihetstidens människor in i begreppen frihet och nytta? Det är sådana frågor, och inte frågan om hur en förfluten tids vetande förhåller sig till dagens, som enligt Liedman utmärker en historiskt sinnad forskning.

Liedman skildrar frihetstidens ekonomiska litteratur, eller rättare den del av den som hade anknytning till universiteten, utifrån en materialistisk historiesyn. Han har inte haft för avsikt att berätta om människan Anders Berch. Vi får inte veta mycket om hans förhållande till sin familj eller om hans tidigare verksamhet i Kommerskollegium och som sekreterare vid riksdagarna. Men det är långt ifrån enbart Berchs skrifter eller idéer som analyseras. Den idealtyp som Liedman vill skildra måste sättas in i "det friska flödet av händelser och detaljer för att få liv". Liedman ger oss bilden av en karriärst som når sitt mål, en professur i Uppsala, genom att formulera förslag och idéer som hörde hemma i den ideologi som "med väldig kraft bröt fram efter enväldets fall."

Det kunskapsområde som läsaren därmed förs in i är inte den handelskunskap som Heckscher såg som ursprunget till den moderna nationalekonomi. Det var ett vetande som klarade sig gott utan universite-

ten. Ny ekonomisk teori skapades mitt ute i den hektiska värld som teorierna handlade om, inte av universitetens professorer.

"Ekonomi" innebar för Anders Berch en handfast kunskap som rörde konsten att odla jorden, att bryta malm ur bergen, att jaga och fiska, att sköta räkenskaper för stora hushåll, att bedriva köpenskap i städerna, att driva in skatter för riket.

Också den kunskapen skulle under 1700-talet komma att frodas utanför universiteten. Ekonomiämnet var en förbindelselänk mellan bourgeoisin och den radikala naturvetenskapen. Ämnet blomstrade vid de vetenskapliga akademierna och lärda sällskap som bildades under 1600- och 1700-talen. Som vetenskapliga institutioner var de någonting nytt. Vid deras sammankomster kunde ledamöterna "få sina egna tankars monotona gång avbruten av andras divergerande åsikter" (Acerbi) och få mer intellektuell stimulans än vid de förstenade universiteten.

Att intresset för de handfasta ekonomiska kunskaperna förde samman vetenskapsmän och amatörer och därmed bidrog till att formerna för det vetenskapliga arbetet förändrades, tar Liedman egendomligt nog inte upp. Det är en följd av den begränsning av synfältet som hans vetenskapliga metod medför. Det kan också förklaras av att Berch inte tycks ha känt sig hemma i den livaktiga intellektuella miljö som t. ex. Vetenskapsakademien utgjorde.

I två länder inrättades ekonomiska lärostolar under 1700-talet, i Preussen och i Sverige. Riksdagen tvingade på Uppsala universitet en professur i ekonomi år 1741. För en ämbetsmannatyp som Anders Berch skapades därmed en idealisk plattform. De övriga professorerna hade ingenting att säga till om när Berch utnämndes. Makten låg i Stockholm, och Berch kom i sina skrifter att visa betydligt större lojalitet mot sina gynnare i Kommerskollegium och längs Skeppsbron än mot kollegorna i Uppsala.

Tydligast framträder detta när Berch pläderar för att minska antalet universitetsstudenter. Professorerna hade ett privatekonomiskt intresse av att många studenter besökte deras föreläsningar och kollegier och av att det kom en strid ström av disputationer. Berch framhöll att det låg i statens intresse att inte onödigt många studenter ödslade bort sin tid på universiteten. Fler akademiker borde inte utbildas än som fordrades för att fylla de vakanser som uppstod i förvaltningen.

Berch borde ju ha haft samma ekonomis-

ka intresse av många studenter som de andra professorerna. Mer än de styrdes han av tidens ideologi. I den upplysta despotins och merkantilismens tidevarv saknades utvecklingstron. Berch kunde inte föreställa sig att ett universitet, sjudande av intellektuellt liv, kunde innebära en utvecklingspotential. För honom var ett universitet till för att ge de små grupperna av lantpräster, borgmästare och läkare de insikter som de i sin tur hade att förmedla till det helt okunniga folket. Det var sedan folkets sak att omsätta insikterna i praktisk handling. Men det var fullt tillräckligt att någon (den upplyste despoten) eller några få (universitetsprofessorerna) satt inne med förnuftet – bara de också hade makt att tvinga övriga medlemmar av samhället att rätta sig efter det.

Anders Berch var antagligen inte en mer utpräglad intelligensaristokrat än hans samtida kolleger. Men medan de såg kyrkan och adeln som de krafter i samhället som de kunde söka stöd hos, tydde Berch sig till börsaristokratin som genom hattpartiet också nått den politiska makten. Som Berch såg det akademiska ämnet ekonomi påminde det mycket starkt om hattpartiets ideologi.

Som någon riktigt streberaktig karriär framstår Berch ändå inte. När han tillträdde professuren lämnade han därmed maktens korridorer i Stockholm och en lovande karriär i Kommerskollegium. Att erövra universitetet åt den praktiska ekonomiska nytans värld var inte bara ett led i hans personliga karriär. Liedman betonar att hela hans intellektuella och emotionella framtoning, hans ideologi, präglades av den borgerliga krets han tillhörde, av hans klassstillhörighet, av att han påverkats av män som Carl Gyllenborg, Jonas Alströmer och Edward Carleson.

Men till slut vill inte Liedman enbart förklara Berchs ideologi varken med hans personliga karriärlystnad eller med hans klassstillhörighet. Liedman stannar i stället vid att, i anslutning till den amerikanske idéhistorikern J E Toews, gripa till "generationernas gemensamma och präglade erfarenheter". Berch får framstå som en exponent för en generation som bar en stor förhoppning om ett nytt Sverige efter "det karolinska enväldets långa natt".

För Liedman är Anders Berch både en renodlad köpmannautopist och en lojal statstjänare. Men vill man förstå just denna typ av 1700-talsmänniska bör man inte, som Liedman, nöja sig med att se honom enbart mot bakgrund av hans egen tids samhälle.

Frågan är om den karolinska tiden verkligen tedde sig som en lång natt för de kretsar, huvudstadens grosshandlare och manufakturidkare, som Berch tillhörde. Karl XI:s ekonomiska politik hade betytt mycket för att skapa utrymme för de handelshus som under 1700-talet kom att sätta sin prägel på Stockholm. Det fanns under den karolinska tiden något av en symbios mellan kung och borgarklass. Köpmännen hade lärt sig att uppskatta en stark statsmakt. Varför inte söka rötterna till Anders Berchs kombination av köpmannautopist och lojal statstjänare i det slutande 1600-talet med dess starka kungamaktsamarbete med en framväxande borgarklass?

Då kanske man skulle nå fram till en i verklig mening historiskt sinnad forskning.

Staffan Högberg

De Geers på Finspång

Holger Frykenstedt: *Jean Jacques och Aurora Taube De Geer af Finspång och deras värld.* (Svenska Humanistiska Förbundet 1987, nr 98–99. 471 s., personreg.)

Holger Frykenstedts forskning kring främst litteraturen under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet är allmänt kända. Genom sina studier av framför allt Carl Jonas Love Almqvists, Johan Gabriel Oxenstiernas och Carl August Ehrensvärds författarskap har han erhållit en allsidig och djup kunskap om denna tid. Inte minst beundransvärd är hans källkunskap.

Det är också ett stort källmaterial som bildat utgångspunkt för föreliggande bok om familjen De Geer och Finspång. Det är en brett utplagd skildring som börjar med "den svenska industrins fader" Louis De Geer och som slutar med statsmannen Louis De Geer och hans son geologen Gerard De Geer. Det är Finspångsgrenen av släkten som står i centrum med Jean Jacques och Aurora De Geer i focus. Det är deras miljö och deras kontakter med främst politiker och kulturpersonligheter som är huvudmotivet i boken.

Skildringen är kronologiskt utplagd med början i medeltiden och släktens ursprung i Liège. Louis De Geers första kontakt med Sverige ägde rum 1617 och i och med hans ankomst till landet 1627 började det stora uppsvinget för svensk bruksindustri. Uppgången gynnades av det rådande krigstillståndet som fordrade en fungerande vapenindustri. Efter Louis De Geers död 1652 drabbades familjen så småningom av reduktionen men det stora bygget av Finspångs

slott påbörjades i alla fall 1668 för att fullbordas av överintendenten Louis De Geer (1705–1758).

De två därpå följande kapitlen behandlar slottet och den berömda engelska parken. Till slottet finns ritningar bevarade men inget arkitektnamn har kunnat knytas till dessa. Byggnaden uppfördes i den palladianska stil som hade utvecklats i Holland och som fick representativa avnämare även i Sverige. Den engelska parken runt slottet tillkom drygt hundra år senare, dvs. i slutet av 1700-talet. Inte heller här finns något arkitektnamn och Frykenstedt diskuterar inte heller någon möjlig upphovsman. Troligen var trädgården ett resultat av slottsherrns och duktiga trädgårdsmästares gemensamma ansträngningar, grundade på kunskaper om andra parker och litteratur i ämnet.

Berömt på slottet var även biblioteket och konstsamlingen. Det äldre biblioteket som hade gjorts till fideikommiss 1809 finns sedan 1906 i Norrköpings stads ägo. Det visar på ett brett, och kanske typiskt, litteraturintresse hos slottsherrarna och består av ett mycket stort sortiment från inkunabler, religiös uppbyggelselitteratur och bibelkommentar samt antik litteratur till de stora franskklassiska författarna liksom Voltaires och Rousseaus verk. Konstsamlingen omfattade över hundralet målningar. Mest berömd var Jordaens' "Petrus finner skattepenningen i fiskens mun", nu i Statens Museum for Kunst i Köpenhamn. I övrigt var det främst äldre holländska och svenska konstnärer som var representerade i samlingen. Den ekonomiska situationen gjorde att samlingen skingrades genom två auktioner i början av 1800-talet.

Läsaren har i dessa fem kapitel kunnat göra sig bekant med miljön på Finspång. Nu i kapitel fem och sex möter vi äntligen huvudpersonerna Jean Jacques och Aurora De Geer själva. Avsnittet om Jean Jacques behandlar framför allt den dåtida situationen för bruket och hans offentliga liv som var knutet till hovkretsarna. Intressant är att många av konspiratörerna kring mordet på Gustav III förekom på Finspång. De Geer var även aktiv i frimurarkretsen kring hertig Karl. Den vackra Aurora Taube hade gift sig med De Geer 1769 och hon blev en av tidens mest omskrivna kvinnor.

I de följande fem kapitlen koncentreras intresset på några av de mest bemärkta personligheterna som förekom i den De Geerska kretsen på Finspång: Gustaf Adolf Reuterholm och hertig Carl, Pehr Hörberg, Johan Fredrik Martin och Johan Gabriel Ox-

enstierna, Johan Tobias Sergel och Carl August Ehrensvärd samt den danske målaren Nicolai Abildgaard. Källmaterialet här är stort. Förutom Finspångs gästböcker som tillåter ett dokumenterande av umgänget, finns det ett stort antal dagböcker, brev, teckningar m. m. bevarat.

Hörbergs kontakter med familjen De Geer var direkt avgörande för hans konstnärliga utveckling och framgång, delar av Oxenstiernas Skördarne är delvis inspirerad av hans vistelser på Finspång. Sergel gjorde flera teckningsserier med motiv från hans kontakter med familjen De Geer och Sergels, Ehrensvärds och Jean Jacques De Geers brevväxlingar ackompanjerades av märkvärdiga teckningar ofta med fräna karikatyrer.

Holger Frykenstedt ger en bred och rikt illustrerad skildring av familjen De Geer och deras värld under en för svensk historia och kulturhistoria så märkvärdig tid, framför allt slutet av 1700-talet, med dess politiska och sociala motsättningar men också med några sällsynt begåvade personligheter.

Birgitta Sandström

Rom i svenska ögon

Svenskar i Rom. Ur brev och reseminnen från sjutton- och artonhundratalet, utg. av Bengt Lewan (Rubicon: Stockholm 1987, 239 s, ej personreg.).

Denna antologi – nummer två i en skriftserie utgiven av vänföreningarna för de svenska instituten i Rom och Athen – innehåller 35 utdrag ur brev och minnen från svenskars vistelser i Rom med omnejd från 1697 (Olof Celsius d. ä.) t. o. m. 1880-talet (Strindberg, Heidenstam). För urvalet svarar en kännare av ämnet, docent Bengt Lewan, som även har författat inledningen. Boken är uppdelad i tre avdelningar: 1700-talets Rom, Romantikernas Rom och Ett nytt Rom, var och en föregången av en kunskapsrik presentation likaledes av utgivaren. Av de i antologin ingående utdragen är de flesta, alla utom två – om jag tolkat presentationerna rätt – tidigare publicerade. Många av originalutgåvorna torde dock vara svåra att få tag i, t. o. m. antikvariskt och kan väl egentligen endast återfinnas på de vetenskapliga biblioteken. Detta gäller bl. a. Ehrensvärds Resa till Italien 1780, 1781, 1782 (1786), Atterboms Samlade skrifter i obunden stil (1859), von Beskows Wandrings-minnen från 1834 och P. U. Kernells Anteckningar under en resa i det

sydliga Europa utgiven av C. Stenhammar 1825. Även om merparten av utdragen i princip finns tillgängliga i tryck innebär tillgänglighörandet av dessa tillsammans med det övriga materialet att ett lättåtkomligt urval finns att tillgå för den som intresserar sig för gångna tiders Romresenärer.

Bidragen presenteras i kronologisk ordning och inleds med några korta data om resp. person samt var och när utdragen tidigare publicerats. Till den nutida läsarens hjälp har stavningen i utdragen moderniserats och frammande ord och uttryck förklarats i noter.

Med utgångspunkt i syftet med resorna under 1700-talet men med giltighet även för 1600-talet urskiljer Lewan med en avsiktlig och medveten förenkling tre typer: kavaljersresan, bildningsresan och den mer målbestämda studieresan.

Ett exempel på den första typen är sedermera amiralen Carl Tersmedens kavaljers- eller edukationsresa i Europa, i vilken även ett besök i Rom 1736 ingick. Med en sådan resa avslutades ofta en ung ädlings utbildning och avsikten var inte bara att skaffa sig den bildning man inte kunde få i hemlandet utan även och kanske framför allt att ge honom nödvändig världsvana genom umgänge med Europas ståndspersoner. Tersmeden levde självfallet ett förnämt och bekvämt liv, reste med betjänter och träffade medlemmar av aristokratin; intresset för konst och minnesmärken var ringa. I Rom träffade han vänner från Sverige och tillsammans med dessa hyrdes en guide, "antikvarie", som skulle visa dem staden men som "uppehöll" sällskapet med sina långa beskrivningar av kyrkorna, varvid Tersmeden ledsnade.

Under 1700-talets senare hälft kan kavaljersresan knappast skiljas från den allmänna bildnings- och nöjesresan, i vilken den uppgått. Den är ju en typ av resa som står som föregångare till vår tids turistresa då väl de flesta inte har något annat syfte med sitt Rombesök än att tillfredsställa sin nyfikenhet och öka sin bildning i ordets vidaste bemärkelse. Man måste nog instämma i Lewans beteckning av Gustav III som den förste kände svenske Romturisten, även om hans resa 1783–84 också hade andra syften. I kungens följe ingick bl. a. Gudmund Jöran Adlerbeth och Gustaf Mauritz Armfelt, den förre som officiell krönikör. Armfelt förde senare delvis utgivna dagboksanteckningar. Adlerbeth lämnar ingående beskrivningar av de antika minnesmärkena; återgivna här är de som berör Fo-

rum Romanum eller som det då hette Campo Vaccino, "kohagen", Capitolium, Palatinen och Colosseum. Men även det samtida Rom kommenteras flitigt både vad gäller arkitektur och innevånarnas vanor och ovanor, det senare särskilt expressivt på tal om gators och platsers användande som avträden. En utfärd med greven av Haga (kungen) till Tivoli med dess ruiner och Villa d'Este avslutar utdraget. Armfelts anteckningar är mer kortfattade; medtagna är de som berör strapatserna under resan från Florens till Rom och kungens aktiviteter i staden, framför allt besöket i Peterskyrkan på juldagen 1783 tillsammans med kejsar Josef II. Mässan blev tydligen väl lång för Armfelt som "tog sitt parti" och gick att konversera damerna.

Den tredje kategorin, studieresan, var den under 1700-talet vanligaste och har fått lämna de flesta bidragen dels därför att den gjordes av det slag av personer, för vilka ett nedtecknande av intryck tedde sig naturligt, dels för att besöket i staden i de flesta fall blev längre än för dem som gjorde de andra typerna av resor. Arkitekter och konstnärer hörde till dem som talrikast sökte sig till Italien för att få inspiration och för att bedriva konstnärliga studier. De representeras här av Erik Palmstedt och Gustaf af Sillén. Till denna grupp kan också räknas konstfilosofen C. A. Ehrensvärd. Även företrädare för andra konstnärliga yrken lockades av Rom, t. ex. Johan Helmich Roman som besökte staden under sin europeiska resa 1735–37 för att skaffa musikalier till hovkapellet och orientera sig i det nya som skedde inom musiken. Roman var av sina anteckningar att döma mycket negativ i sin syn på staden och framför allt på dess innevånare och deras vanor; det mesta är ledsamt, fult eller dåligt. Särskilt i beskrivningen av mottagningarna hos de förnäma familjerna betonas tristessen: inte ens en kyrkogård påminner oss om vår dödlighet med större eftertryck, och trakteringen var bortsett från mängder av isvatten obefintlig. Till denna grupp hör även sedermera överintendenten C. F. Fredenheim, vilken som den förste över huvud bedrev vetenskapliga utgrävningar på Forum 1788–89. Delar av hans inträdestal till vitterhetsakademien, där dessa grävningar beskrivs, återges: "Mine Herrar... Tillåten mig att... föra Eder icke allenast på det namnkunniga Forum Romanum, utan ock under detsamma".

En annan typ av studieresa gjordes av vetenskapsmännen som besökte arkiv och bibliotek mer än de italienska universiteten,

vilka redan vid 1600-talets slut ansågs ha passerat sin bästa tid. Representanter för dessa har språkforskaren Olof Celsius d. ä. och orientalisten Jacob Jonas Björnstål fått bli. Den senare, vars Italienfärd inföll 1770–73 tillhörde dem som till fullo uppskattade Rom. Han framhåller och lovordar framför allt arkitektur, fontäner och parker, de intressanta museerna och biblioteken. Han förefaller företrädesvis finna sitt umgänge i de främst av utlänningar bestående konstnärskretsarna. Av svenskar var Sergel den mest berömde; han stannade vid sin första vistelse i staden i elva år från 1767. Sergel omnämns i flera av bidragen, där varken hans återkommande depressioner eller detaljer i hans skulptörverksamhet saknas.

Vinjett av Carl Larsson

Efter Napoleonkrigen kom resandet åter igång; att för 1800-talets del göra ens en tentativ kategoriuppdelning av den typ som gjorts för föregående sekel är nu helt omöjligt. Italien hade blivit en välkänd del av Europa, som besöktes av en under seklets lopp allt mer växande skara svenskar beroende dels på en breddning av det bildade och välbärgade skiktet, dels på förbättrade kommunikationer. Det viktigaste skälet var kanske ändå att Italien hade kommit att förknippas med det romantiska Södern i motsats till det kyliga Norden. Under denna tid föds den moderne turisten, den som i första hand reser för att i största allmänhet se och uppleva. Den dominerande gruppen av dem som nu vittnar om sina erfarenheter är framför allt litteratörer och artister; dessa angav tonen i Roms främlingskretsar. Till dem som lämnat bidrag i avsnittet Romantikernas Rom hör författarna och skalderna Atterbom, von Beskow, Nicander, Böttiger, Malmström, Wennerberg, Fredrika Bremer och Snoilsky, målarna Clemens Wetterling, Egron Lundgren och Severin Falkman. Vissa resenärers upplevelser belyses genom att man även tagit med dikter av dem; andra representeras enbart genom

sin poesi t. ex. Malmström, Snoilsky och i antologins sista avsnitt Heidenstam.

Atterbom, som kom till Rom vid påsktid 1818, berusades visserligen av de skönhetsintryck i alla former som mötte honom men hade tydligen en viss distans till varmen för antiken. Han förargades över anhopningen av andra turister och särskilt över engelsmännen. Han skulle ha tyckt mer om staden om det varit möjligt att "åtminstone en och annan stund på dagen vara fredad från trängsel av engelsmän... De vimla i detta Hesperien överallt... som gräshoppor". Deras enda skäl till vistelsen var att kunna säga "vi har också varit i Rom... Damerne, merendels magra och gängliga... löpa genom gatorna med ännu större snabbhet, ofta tre eller fyra arm i arm, med steg i fullkomlig krigisk marschtakt". Redan Roman hade på sin tid lagt märke till de stora skaror av engelsmän som besökte staden, medan litteraturhistorikern Gustaf Ljunggren, som var i Rom 1869–70 under påveväldets sista år, anmärkte att flertalet resenärer inte längre är engelsmän utan amerikaner. Han ger här en mycket insiktsfull och, vill jag nog påstå, tidlös beskrivning av vissa typer av turister.

Nicander befann sig i Rom 1827–29 och har fått bidra med en beskrivning av och tankar kring en offentlig avrättning, medan Böttiger – i Rom i mitten av 1830-talet – här blir helt överväldigad av att trampa samma mark som Horatius och Tasso. Han liksom flera av de andra resenärerna träffade ofta och gärna de "ständiga" medlemmarna av den skandinaviska kolonin i staden: bildhuggaren J. N. Byström och målaren O. Södermark. "Gubben" Thorvaldsen besökte man också. På 1850-talet hade skandinaverna sitt huvudkvarter på Cafe Africano vid Corson, där bl. a. Wennerberg träffade dem vid sitt besök. Man gjorde också gemensamma utflykter till orter utanför staden, t. ex. Frascati och Tusculum, där Wennerberg åt en picknick i ruinerna till Ciceros villa tillsammans med bl. a. skulptören J. P. Molin och målaren N. J. Blommér. En nykter och saklig inställning till staden och landet uppvisar Fredrika Bremer – f. ö. jämte överstinnan Hilda Ahlström (1823–1911) – de enda kvinnor som lämnat bidrag till antologin. Bremer besökte 1858 bl. a. Pius IX i privat audiens; hon beskriver livfullt hur dels en av kardinalerna, dels påven själv ansåg att hon borde konvertera... "ni måste omvända er, måste inte stanna på halva vägen! Ett fruntimmer såsom ni". Som en motvikt till hen-

nes stillsamma och fridfulla besök framstår Egron Lundgrens beskrivning av staden under revolutionsåret 1848 då påvens premiärminister greve Rossi blev knivmördad i deputeradekammarens lokaler och Pius IX själv, förklädd, måste fly från staden mot Neapel, eller då Lundgren blev rånad på Spanska trappan i januari 1849. Falkman beskriver hur han i november 1864 i sällskap med bl. a. Snoilsky går på krog nära Pantheon för att uppleva en romersk saltarella, en dans "ungefär detsamma som kankan, men . . . mindre gratiös och mera poetisk".

Teckning av Carl Larsson

I det sista avsnittet Ett nytt Rom framstår staden som förvandlad och moderniserad – den har 1871 blivit huvudstaden i det helt enade Italien. Livet har också förändrats såtillvida som att besöken i stället för som tidigare omfatta månader nu inskränker sig till dagar eller veckor. Främlingslivet ändrade karaktär. Italienromantiken var över; konstnärerna började lämna staden och flyttade till Paris. Man betraktade snart det försvunna pittoreska påverom med nostalgiska känslor. En som däremot hälsade den nya moderniserade staden med entusiasm var Viktor Rydberg, som besökte staden 1874. Rydberg, Carl Larsson, August Strindberg och Verner von Heidenstam är de fyra som bidrar med minnen i detta avsnitt. Larssons rapport består egentligen av hans teckningar som han kompletterat med humoristiska kommentarer. Verkligt elak är, som väntat, Strindberg, som 1884 publicerade tre förgärliga Italienporträtt, av vilka Rom på en dag här återges. Han beskri-

ver hur han tillsammans med en bekant (Heidenstam) i expressfart far från det ena monumentet till det andra. "Rom byggdes inte på en dag, men kan expedieras på en. Det är hårt arbete, men angår mest hästen och kusen".

En antologi bestående av bidrag av Romresenärer kan väl befaras innehålla mycket upprepningar och nästan bli monoton. Resenärerna besökte och beskrev givetvis samma platser och företeelser, de antika minnesmärkena och det exotiska folklivet. Utgivaren av denna volym har emellertid lyckats undvika denna fara; visserligen förekommer beskrivningar av identiska ting men dessa har hämtats från skilda perioder och även i övrigt har utgivaren bemödat sig om att återge utdrag med mycket skiftande innehåll och läsningen blir därför omväxlande. Volymen är illustrerad, delvis med reproduktioner av de målande resenärernas egna verk. En lista över bemärkta svenskar som besökt Italien på 1700-talet med uppgift om tidpunkten för resan och eventuella reseberättelser samt en kortare litteraturförteckning avslutar volymen.

Lars-Olof Skoglund

Excellentissimus

Rune Stensson: *Magnus Brahe och Carl XIV Johan. Konservatismen mot det "liberala ovädet"* (Carmina: Uppsala 1986, 338 s. personreg.).

Rune Stensson har tagit sin an en svår uppgift, när han har skrivit denna biografi över "Hans Excellens Riksmarkalken, Generaladjutanten för armén, Riddaren och kommandören av Kungl. Maj:ts Orden m. m., m. m. Greve Magnus Brahe". Den är svår, därför att det handlar om en devot kungatjänare, som under sitt vuxna liv sällan vistades många steg från den dyrkade Karl XIV Johan och som tänkte vad kungen hade tänkt och gjorde vad kungen befallt. "När man studerar hans dagliga tillvaro under alla de trettiofem år han stod i Carl Johans tjänst", sammanfattar Stensson, "får man nästan en känsla av att det är en kungens slav man följer". Otaliga gånger tvingas författaren variera satsen "Naturligtvis delade Magnus Brahe helt kungens åsikt". Hur tecknar man ett fristående porträtt av en så osjälvständig man? Stensson löser problemet genom att utföra en komplicerad balansgång. Å ena sidan visar han en sympatisk vilja att trots allt förstå människan Magnus Brahe. Å andra sidan demonstrerar han en ironisk distans till *Excellentissimus*.

Den hänfulla superlativformen är skriftstäl-laren Crusenstolpes tillmäle under 1838 års inrikespolitiska strider.

Trots boktitelns båda namn och trots underrubriken är detta – som författaren klar-gör i sitt förord – i första hand en levnads-teckning över Brahe, som sådan den utförligaste hittills. Boken har som incitament och huvudkälla en brevsamling, som 1968 över-fördes från Skoklosters slott till Riksar-kivet. Den innehåller bl. a. ett stort antal brev från Magnus Brahe till fadern Magnus Fredrik B, styvmodern Aurore B (f. Ko-skull) och halvbrodern Nils B. Breven har beaktats inom pågående undersökningar kring Skoklosters slotts 1800-talshistoria men utbytet har varit klen. Denne slotts-ägares stereotypa brev ger sällan konkreta upplysningar.

Stenssons arbete har uppenbarligen komplicerats av, att dessa brev berättar mer om t. ex. Karl Johan-tidens hovcere-moniell och kungliga krämpor än om Brahes roll i tidens politiska strider, dvs. det som betonas i bokens underrubrik. Bokens största svaghet är bundenheten vid detta brevmaterial. Samtidigt kompletteras naturligtvis detta med den tidigare forskning-ens resultat. Därtill kommer ganska utförliga referat av memoarlitteratur och liknan-de, där man hade önskat att författarens källkritiska reservationer hade fått tydligare konsekvenser för framställningen.

Torvald Höjer konstaterade (Carl XIV Johan, III, 1960, s 444), att det är ”närmast omöjligt att bilda sig en säker uppfattning om vilka realiteter, som doldes bakom det liberala slagordet Braheväldet, ty det saknas, eftersom Brahe var nästan oskiljaktig från sin herre, ett autentiskt källmaterial av tillräcklig omfattning för att belysa frågan”. Den av Stensson använda brevsamlingen förändrar knappast forskningsläget på någon avgörande punkt. Han relaterar heller inte närmare sin framställning till tidigare forskning.

Men Stensson skildrar inte bara 1830-talets politiska strider. Han följer noga Brahes liv från vagnen på Rydboholms slott till graven i Östra Ryds kyrka. Studierna i hemmet och i Uppsala tycks ha givit magra re-sultat utom på en viktig punkt. Guvernanter lärde honom franska. Den färdigheten var den ena huvudförutsättningen för hans karriär som Karl Johans tolk, mellanhand och gunstling. Den andra förutsättningen var bördens. Det var viktigt för Karl Johan att knyta an till rikets främsta aristokratfamilj, den grevliga ätten nummer ett.

Studierna kompletterades med militär ut-bildning, men Brahe visade enligt författa-ren aldrig några nyskapande idéer inom det området. När Brahe 1837 kallades till ledamot av Vetenskapsakademien menade Dagligt Allehanda elakt men tydligen korrekt, att man valt en person ”som icke veterligen besitter ens de första elementerna av veten-skapliga studier eller av någon högre utbild-ning, och som snart sagt från barnsben bli-vit uppfostrad endast på hovet och i militä-risk tjänstgöring”.

Stensson tvingas gång på gång konstatera Brahes nästa otroliga medelmåttighet, me-diokra intelligens och hans avsaknad av egna idéer och djupare kunskaper. Ändå räckte alltså bördens, franskan och ett ange-nämnt uppträdande, inklusive prydlig rid-konst, för en framgångsrik karriär. Det hade varit intressant med en diskussion om fallet Brahe var enastående eller om en så-dan – med Strindbergs ord i Det nya riket – ”lysande okunnighet” karakteriserade även andra, som nådde höga ämbeten.

Möjligen hade det också varit värt att ställa frågan, om Brahes kungadyrkan hade något samband med vänskapskult i samtida litteratur. Å andra sidan tycks belägg sak-nas, som visar att Brahe hade insikt i tidens skönlitteratur. Kontakt med diktare hade han i och för sig. Tegnér utnyttjade Brahe som brevlåda, när han ville påverka kungli-ga utnämningar till förmån för bl. a. sina släktingar. Välkänd inom Tegnérforskning-en är också en episod 1841, då Tegnér hade skrivit en till kungen riktad dedikationsdikt, som avsågs inleda hans samlade verk. Han bad via Brahe om kungens godkännande. Dikten är inte underdånig utan en diktar-furstes ord till en kunglig jämlike. Brahe behandlades stramt: ”Var god låt öfver-sätta den i Fransk prosa”. Det är inte känt, hur Brahe löste den uppgiften, som ingalun-da var lätt, varken med tanke på dikten längd (32 åttaradiga strofer) eller innehåll (djärva formuleringar som ”gif tanken fri”). Men resultatet känner vi. Brahe förmedlade kungens önskan, att dikten borde utbytas mot orden ”Till Konung Carl XIVde Johan af Esaias Tegnér”, onekligen en torftig ersättning för de eleganta tagnerska stansen-na.

Det är alltså svårt att finna konstnärliga intressen hos Brahe. Men Stensson nämner Brahes imponerande konstsamling i Stock-holm. Kanske kan en närmare analys av denna nyansera bilden. Detsamma kan gälla pågående undersökningar av Brahes restau-reringsåtgärder och andra förändringar på

Skokloster. Där tycks han i varje fall ha förstått att välja kunniga och intressanta rådgivare.

Brahe hade inga kända sexuella relationer med kvinnor. Det finns ett inslag av kyla omkring honom, även om han visade varma sidor i förhållandet till släktingar, särskilt styvmodern och den 22 år yngre halvbrodern Nils. Stensson visar, att riksmarskalkens människosyn var mörk. Brahe uttalade sig t. ex. hårt och obarmhärtigt om en alkoholiserad hushållerska. Ibland var hans uttalanden enbart enfaldiga (norr-männen är baksluga och listiga).

Det sagda får inte undanskymmas, att mycket är underhållande i Stenssons bok, t. ex. kapitlet om de skandalomsusade och sköna hovfröknarna Koskull. Bisarr är historien om läkaren Johan Niclas Brandt, känd som en av den svenska flickskolans pionjärer. Denne tilltvingade sig med egenomliga metoder en gravplats på Skoklosters slotts sjöside, ännu synlig genom de tre lindar som då planterades.

Slutakten år 1844 är tragisk och patetisk. Från den 26 januari till kungens död den 8 mars vistades Brahe i den döende kungens sängkammare praktiskt taget utan både sömn och föda. Några ljusa stunder hade den lungsjuke Brahe under den följande sommaren, bl. a. ett Skoklosterbesök i pingstens och fruktblommens tid. I september avled han, 54 år gammal. Rune Stensson skildrar det sista året med fin varsamhet. Hans bok är som helhet en njutbar kulturhistorisk skildring av ett egenartat, skuggligt öde.

Arne Losman

Gluntarnes skald i helfigur

Sven G Svenson debuterade som historisk författare 1949 med en kort uppsats om 1799 års svensk-ryska Gattjinatraktat. Tack vare ett fynd i Riksarkivet kunde han visa, att traktaten till följd av förut okända artiklar hade en mer offensiv tendens, riktad mot Frankrike, än man hittills vetat. Detta fynd blev 1952 en av byggstenarna i författarens solida doktorsavhandling, som gällde svensk utrikespolitik 1796–1800.

Under studietiden kom Sven G Svenson att dokumentera även andra talanger än de rent vetenskapliga. Genom sin spiritualitet och sina administrativa gåvor drog han uppmärksamheten till sig utan även också utanför den akademiska världen och blev redan 1951, före disputationen, verkställande direktör i Sparfrämjandets förlags AB. Där-

ifrån övergick han 1961 till Svenska sparbanksföreningen, där han 1963 blev verkställande direktör. Han förlorade dock aldrig kontakten med Uppsalamiljön. Redan före disputationen hade han framlagt en värdefull studenthistorisk uppsats i verket Uppsalastudenten genom tiderna, och 1967 publicerade han en i Uppsala utspelad detektivroman med titeln Mord och lärda mödor. Dessutom verkade han som en insiktsfull tidningsrecensent av historiska arbeten.

Sedan Sven G Svenson 1979 med pension lämnat Svenska sparbanksföreningen, återvände han till vetenskapen och fick ett forskarbord på Carolina. Två av den studentikosa traditionens mest älskade gestalter, fängslade honom särskilt, Gunnar Wennerberg och Ulf Peder Olog – den senare nationskamrat och nära vän. Större delen av de lärda mödorna ägnades Gluntarnes skald. Med volymen *Gunnar Wennerberg. En biografi* (Norstedts: Stockholm 1986, 474 s) har Sven G Svenson förvärvat sig en rangplats i den ganska lilla skaran av nutida författare av vetenskapliga biografier.

Boken om Wennerberg är en levnads-teckning i ordets fulla mening, som följer huvudpersonen från vaggan till graven på grundval av ingående arkiv- och litteraturstudier. Föregångare saknas inte, men ingen når ens tillnärmelsevis upp till Sven G Svensons nivå. Brev och andra aktstycken återges rätt ofta in extenso, nästan i Life-and-letters-stilen. Den korta period, 1846–51, då Wennerberg skapade sig sitt rykte inför eftervärlden genom att skriva Gluntarne, är inte överdimensionerad, snarare tvärtom. Läsaren skulle nog gärna ha velat veta litet mera om denna centrala insats. Med särskild tacksamhet anammats emellertid två bilagor, som gäller manuskripten till Gluntarne och de olika dikternas kronologi.

Gunnar Wennerberg – född i Lidköping 1817, död på Läckö kungsgård 1901 – var en i många avseenden typisk produkt av 1800-talets svenska högreståndskultur. Själva genealogien följer ett klassiskt mönster: farfadern var bonde, fadern prost, och Wennerberg själv en hög ämbetsman. Från prostgården i Lidköping fick han med sig en livsbejakande gammalluthersk fromhet, som inte förbjöd vare sig toddydrickning eller kortspel och inte utslöt ett och annat kraftuttryck i konversationen. Genom sitt giftermål 1852 med greve- och amiralsdottern Hedda Cronstedt kom Wennerberg under inflytande av en annan sorts religiositet, präglad av den nyevangeliska högreståndsväckelsen, med dess starka misstro mot det

världsliga livets glädje och flärd. Wennerberg älskade sin hustru helhjärtat, inte utan sinnlighet, och på pietismens smala väg följde han henne "ett avsevärt stycke men långtifrån ända fram" (s. 201). Ett utslag av hustruns fromhet som förf. inte utan skäl finner ohyggligt (s 199 f) möter i ett brev från 1860-talet, varav framgår att Hedda inte var riktigt säker på om hon skulle fröjdas eller sörja över att makarnas sjuåriga dotter Gunhild överlevt en svår sjukdom och därigenom tills vidare gått miste om Guds utlovade härlighet. Ett annat skrämmande dokument från samma tid är ett av föräldrarna och fem barn – det yngsta endast treårigt – undertecknat avtal som förpliktade barnen till ett fromt, lydigt och noggrannt inrutat liv (s. 201). Trots de trångbröstade uppfostringsprinciperna blev det Wennerbergiska familjelivet i det stora hela lyckligt, men en del skadeverkningar kan nog skönjas hos en av de fyra döttrarna och åtminstone tre av de fyra sönerna.

Wennerberg själv förskonades inte från inre slitningar. Härom vittnar inte minst ett på äldre dagar skrivet brev till vännen F. W. Scholander. Wennerberg klagar här över alla de lidanden som under decennier hade vållats honom av hans lättsinnige och grälsjuka "köttslige kusin" – som inte är någon annan än Wennerbergs egen alter ego (s. 321 f).

Denna inre konflikt gick tillbaka till Wennerbergs Uppsalaår (1837–49) men hade troligen fördjupats genom de krav som hustrun kom att ställa på honom. Efter att i barndomshemmet och skolan närmast ha varit en mönstergosse – stundom kanske en smula odräglig för omgivningen – blev Wennerberg i Uppsala en glad och sorglös student med ett inslag av överdåd. Studieresultaten uppnåddes långsamt och mödosamt, och betygen blev inte lysande. Men det var oregelbundenheten i livsföringen som gjorde Wennerberg till Gluntarnes skald och därigenom banade väg för hans politiska och byråkratiska karriär. Det är för övrigt värt att lägga märke till att många gluntarne – däribland "Uppsala är bäst" – skrevs först i Skara, där minnena av studentmiljön kom att omges av ett nostalgiskt skimmer.

Gluntarne skrevs under en politiskt orolig och händelserik tid, kännetecknad av t. ex. skandinaviska studentmöten, marsoroligheter (1848) och radikala reformbanketter. Innet av detta möter i Gluntarne, fastän Wennerberg i andra sammanhang visade ett starkt engagemang i tidens stora frågor. På

längre sikt har emellertid den relativa tidlösheten blivit en tillgång för gluntsången, liksom för texternas märkligt långlivade popularitet, speglad inte minst i ett stort antal "bevingade ord" (s. 125).

Som lektor i Skara (1849–64) fick Wennerberg en stor lärjungeskara. Det finns många lovordande vittnesbörd om hans undervisning, även om en f. d. elev hävdade att han lade väl stor vikt vid minneskunskaper (s. 163). Själv trivdes han dock inte med lärargärningen, vilken han såg som en ren födkrok. Anmärkningsvärt är, att den blivande ecklesiastikministern och skolpolitikern under sin egen tid som aktiv lärare inte tycks ha visat något som helst intresse för den pedagogiska debatten (s. 158).

Från 1861 såg det ut som om Wennerberg, med utgångspunkt i ett viktigt kommittéuppdrag, var designerad att bli chef för det nybyggda Nationalmuseum. De nödvändiga anslagen uteblev dock tills vidare. I stället blev Wennerberg 1865 expeditionssekreterare i ecklesiastikdepartementet under F. F. Carlsons chefskap. 1866 invaldes han i Svenska akademien, och 1870 efterträdde han Carlson som ecklesiastikminister. Som departementschef utfärdade han 1871 års fattigvårdsstadga, som dock på grund av riksdagens sparsamhet blev mer restriktiv än han skulle ha önskat. Framför allt lyckades han föra läroverksfrågorna framåt tack vare en lycklig kombination av förankring i nedärvda bildningsideal och insikt om en ny tids socialt betingade krav på ett ökat utrymme åt praktiskt realistiska inslag. Mindre framgång hade Wennerberg, när han, utanför det egna departementets ram, deltog i de segslitna försvarsdebatterna; bl. a. var han oförmögen att sätta sig in i lantmännens tankevärld. Försvarsfrågan blev en huvudorsak till 1875 års regeringskris, den s. k. bergsprängningen, med Wennerberg som ett av offren.

Inte utan motvilja lämnade Wennerberg kongungens rådsbord. Han hade stått högt i gunst hos Karl XV och fann sig länge väl till rätta också med Oscar II. Biskopsstolen i Skara var händelsevis ledig, och Wennerberg var synbarligen inte ohägad att bli chef i födelsestiftet, fastän han enligt hustrun var fylld av bävan inför detta allvarliga kall (s. 268). Han hamnade emellertid vid biskopsvalet på fjärde plats, utanför förslaget. I stället blev han landshövding i Växjö.

Wennerbergs tid som Kunglig Majestäts befallningshavande i Kronobergs län (1875–88) var en lycklig och ganska lugn period i hans liv. Både hans begåvning och

hans administrativa erfarenheter var fullt tillräckliga för uppdraget. I ett och annat tog han kanske miste, t. ex. i skogsvårdsfrågor (s. 280), men i det hela framstår han som insiktsfull. Detta gäller inte minst hans bedömning av den transatlantiska emigrationen, vars bakgrund och innebörd han tolkade mer realistiskt än flertalet samtida.¹ Samtidigt hyste han en välgrundad oro för länsbornas ofta bedrövliga arbetsvandringar till Danmark och norra Tyskland (s. 281 ff.). I Växjö fick både han och hela familjen ganska god tid att odla sina musikaliska intressen. Som vältalare i tidens för våra öron högtravande stil hade han framgång, men hans fosterländska hymner och andra skaldestycken kritiserades redan av samtiden.

Åtskillig aktivitet utvecklade Wennerberg som långvarig ledamot av första kammaren (1876–1901). Han tillhörde den högkonservativa majoriteten i t. ex. försvars-, tull- och unionsfrågorna, medan han däremot märkligt nog ville ge rösträtt åt alla skattebetalare (s. 333) och förordade viss kvinnoemancipation (s. 358).

1880-talets tullstrider ledde till att Wennerberg 1888 för andra gången blev ecklesiastikminister; under en tillfällig regeringskris samma år var han t. o. m. på tal om statsminister (s. 351). Denna återkomst till makten boningar blev inte särskilt lyckosam; dessutom förmörkades Wennerbergs liv av familjesorger (s. 367). Förhållandet till Oscar II var sedan 1883 en smula komplicerat (s. 331 f.) och försämrades allvarligt 1890–91 genom två utnämningssärenden. När Oscar II genomdrev att greve Carl Snoilsky trots frånvaron av biblioteksmeriter utnämndes till chef för Kungl biblioteket, föll Wennerberg undan efter att i det längsta ha stretat emot. Utnämningen till serafimerriddare 1890 såg ut som en mindre tilltalande belöning, accentuerad genom att Oscar II betalade den dryga ordensavgiften (s. 373, 449). Wennerbergs tacksamhet var emellertid inte större, än att han helt satte sig på tvären vid återbesättandet av professuren i oftalmologi vid Karolinska institutet. Två av de tre ursprungliga sakkunniga samt tolv av lärarkollegiets arton ledamöter förordade docenten Johan Widmark, som också var Oscar II:s kandidat. Wennerberg förredrog däremot medsökanden Erik Nordenson, som hade en stark läkar- och pressopinion bakom sig. När Wennerberg 1891 vägrade att kontrasignera utnämningen av Widmark, ryckte till hans besvikelse den nye statsministern E. G. Boström in och kontrasignerade beslutet. Wennerberg hade då

ingen annan utväg än att avgå. Många, inte minst politiska motståndare, hyllade honom som martyr.

Det är en smula förbryllande, att Wennerberg gav vika i en fråga, där hans sakskäl var mycket starka, men stod på sig i ett ärende, som var vida mer svårbedömt; det fanns goda både formella och sakliga skäl att utnämna Widmark. Wennerberg egen förklaring, att överbibliotekarietjänsten i motsats till professuren inte besattes på grundval av ansökningsprocedur (s. 379), är knappast övertygande. Snarare har man att göra med en psykologisk reaktion (s. 380): det gick an att falla undan en gång, men en upprepning var alltför förödmjukande. Vad Boström beträffar, är det helt naturligt att han införde de stora debatterna i försvars- och grundskattefrågorna fann det viktigare att undvika irritation hos Oscar II än att tillmötesgå en som det synes något uppjagad opinion som inte hade någon betryggande vetenskaplig förankring.

Sven G Svensons biografi är utomordentligt välskriven och mycket underhållande. För första gången möter Gunnar Wennberg i helfigur. Porträttet av honom tecknas med sympati och inlevelse men långt ifrån kritiklöst, inte sällan med ett inslag av ironiska lakonismer. Likt många andra kända historiska personligheter gjorde Gunnar Wennberg verklig succé bara under en kort period av sitt liv, under de fem åren som gluntiktare. I övrigt växlade med- och motgång. De övriga faserna i hans långa levnad har emellertid sitt givna intresse från både politisk-historisk och allmänt kulturhistorisk synpunkt. Sven G Svensons levnadsteckning berikar på många sätt vår kunskap om svenskt 1800-tal.

Sten Carlsson

Wallin som ärkebiskop

Robert Murray, *Ärkebiskop Johan Olof Wallins resa genom Hälsingland som-maren 1838* (Delsbo, Bokförlaget Åsak, 1987, 244 s.)

Boken om J. O. Wallin i verksamhet som kyrkans primas bygger på de talrika breven till hustrun under resan och på visitationsprotokollen från Wallins församlingsbesök. Breven är delvis tryckta i Julhälsningarna

1. Jfr. Ann-Sofie Kälvmemark (Ohlander), Reaktionen mot utvandringen. Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901–1904 (Studia Historica Upsaliensia 41, 1972), s. 49 f.

till ärkestiftet 1920 och 1925. Visitationshandlingar förvaras dels i de respektive församlingarnas kyrkoarkiv i Härnösands landsarkiv, dels i domkapitlets arkiv i landsarkivet i Uppsala. Under färden skrev Wallin regelbundet, förutom till hustrun, till August von Hartmansdorff, hans förtrogne bland de höga ämbetsmännen i Stockholm. Material från denne i Riksarkivet har därför utnyttjats av bokens arkivkunnige författare liksom en del enskilda brevsamlingar i Uppsala universitetsbibliotek och Kungl. biblioteket. Manuskripten till vissa tal och predikningar, som Wallin höll under resan, kan läsas på Kungl biblioteket. – Brevet till hustrun, nu i Svenska akademins arkiv, ingick ursprungligen i en privatsamling som fanns i Wallins ägo vid hans död. De överlämnades i samband med publiceringen, enligt vad Murray omtalar, av rådmannen Nils Nyström till akademien. Övriga brev och handlingar som rör Wallin tillhör alltjämt familjen och finns hos civilingenjören Örjan Nyström. Dennes farmormor var Wallins syster- och fosterdotter Margaretha Ström, maka till en major vid Dalregementet.

Bokens författare, domprosten teol doktor Robert Murray är prästson från de trakter av stiftet som Wallin besökte på färden. Murray har tidigare skrivit två böcker om Wallin. I likhet med Wallin var han under en del år kyrkoherde i Adolf Fredriks församling i Stockholm och den första skriften, som kom 1958, bar titeln *Johan Olof Wallin under åren i Adolf Fredrik*. Åren i denna församling får sin särskilda betydelse därigenom att de för Wallin var psalmboksarbetets tid. Också Wallins sociala engagemang – Murray talar om hans sociala lidelse – väcktes under denna period.

År 1979 talade Robert Murray till Wallinminnet vid en högtidlighet i Storkyrkan, där Wallin verkat som pastor primarius – tvåhundra år hade förflutit efter Wallins födelse. Samma år publicerade Murray en populär levnadsteckning *Var är den vän? En bok om Johan Olof Wallin*. Redan där ägnade han särskild uppmärksamhet åt de två visitationsresor, 1837 resp. 1838, som Wallin under sin korta tid som ärkebiskop genomförde till stiftets nordligare delar, Gästrikland och Hälsingland. (En tredje var planerad men döden kom emellan.) Murray åberopar redan här Wallins brev till hustrun jämte protokollen från visitationerna och tillägger: "Tillsammans utgör de ett provinsiellt kulturdokument, som vore väl värt att utge tillsammans med en personhistorisk kommentar." Det är mycket tillfredsstäl-

lande att Murray haft tillfälle att fullfölja denna föresats. Hans nu företagna, breda skildring av den sista visitationsresan, som gick genom stiftets hälsingedelar och därefter liksom föregående år via Wallins hemtrakter i Dalarna tillbaka till Uppsala och Stockholm, grundar sig på en ingående kännedom om dessa trakters geografi och historia. I några fall för Murray vidare berättelser av lokala traditionsbärare som väl annars gått förlorade.

Protokollen under resorna fördes av konsistorienotarien i Uppsala Johan Erik Forssell (1802–1877), längre fram i tiden prost och riksdagsman. På sin andra färd genom stiftet infann sig Wallin i Hamrånge, Skog, Enånger, Njutånger, Hudiksvall, Forsa, Tuna, Rogsta, Ilsbo, Harmånger, Gnarp, Hassela, Norrbo, Bjuråker, Delsbo, Ljudal, Järvsö, Hogdal och Loos. I Hudiksvall var han med om skolvavslutning, på andra håll deltog han i diskussioner om kyrkobyggen eller restaureringar.

En höjdpunkt på resan blev, som välbekant är, besöket i Järvsö. Det vackra läget, kyrkans storlek och menighetens uppslutning bidrog därtill. Prästernas och kyrkfolkets inställning i teologiska spörsmål på de platser Wallin besökte var oftast gammaldags otidsenlig. Bruket av den Wallinska psalmboken hade dragit ut på tiden. På flera håll hade den rätt nyligen införts men Järvsö utgjorde ett undantag i så måtto att psalmboken togs i bruk först vid visitationen.

Några dråpliga iakttagelser relaterades av Wallin då han i Hälsingtuna den 28 juni 1837 deltog i en bröllopsfest. Brudgummen var en välbeställd guldsmed från Hudiksvall, 68 år gammal, och bruden en 34-årig bonddotter från socknen. Stintan brast i bordsskick och Wallin prisas av Murray för "rustik humor".

Murray ger stiftshistoriskt värdefulla besked om Wallins möten med prästerskapet från ort till ort och släktförbindelser prästfamiljer emellan noteras. I Ljusdal den 20 juli mötte Wallin därtill lantmätaren Per Henrik Widmark (1800–1861), bekant för eftervärlden för banbrytande insatser vid traktens ekonomiska uppsving och med tiden landshövding i Norrbottens län. Widmark skrev Hälsinglands historia och var i likhet med Wallin socialt engagerad.

Omständigheterna vid tillkomsten av den s. k. Järvsöpsalmen, vars upptakt lyder "Det ringer till vila och veckan går ut" har av Murray underkastats en särskild granskning. Han finner det rimliga vara att Wallin

redan haft denna psalm under arbete någon tid. Vid framkomsten till Järvsö en lördagsafton måste Wallin färjas över Ljusnan. Gripen av naturens skönhet, en gripenhet som förstärktes av den stämmningsfulla klockringningen, ställde sig Wallin upp i båten och föredrog den vackra texten. Dagen därpå söndagen den 22 juli, överlämnades psalmen i handskrift till församlingen och vid återkomsten till Stockholm lät Wallin trycka den i ett fysisidigt häfte med tanke på dess spridning bland sockenborna.

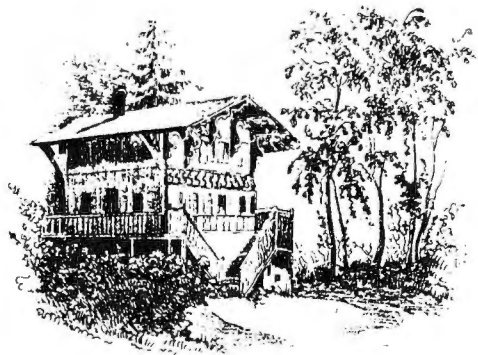
Tidens pietetslöshet, då gamla kyrkor revs och nya gudshus uppfördes, påtalas då och då av Murray som gläder sig åt att Wallin i vissa avseenden hade sinne för historiens kontinuitet. Vid två tillfällen under resan installerade Wallin en ny kyrkoherde i församlingen. Han bar då full skrud som ärkebiskop, varvid han assisterades av de närvarande präster som förfogade över mässkrudar. – Murray uppskattar att Wallins efterföljare Anton Niklas Sundberg och Nathan Söderblom båda visade samma sinne för det ceremoniella då de officierade i dessa trakter av ärkestiftet.

Ett ovanligt värdefullt personregister upptar såväl födelse- som dödsår för alla förtecknade.

Åke Lilliestam

Sommarbostäder i Stockholms inre skärgård

Den 23 maj 1987 disputerade vid Stockholms universitet Ann Katrin Pihl Atmer på avhandlingen *Sommarnöjet i skärgården. Sommarbebyggelsen i Stockholms inre skärgård 1860–1915*. I det nya systemet för doktorsavhandlingar är boken säkert unik. Med sina 741 sidor, kvarto, rikt illustrerad och försedd med tabeller, person-, ort- och byggnadsregister samt engelsk Summary, skulle verket även förr, då avhandlingarna gärna svälldes ut, ha betraktats som en i hög grad imponerande volym. Grunden för denna avhandling, vilken ingår som nr 55 i Stockholms stads monografiserie, var en bildinventering som författarinnan, intendent vid Sveriges arkitekturmuseum, för museets räkning gjorde i början av 1970-talet gällande sommarvillor i Stockholms skärgård. Avhandlingen, som är intressant, också från tvärvetenskaplig synpunkt, behandlar inte bara skärgårdsvillornas arkitektur och placering i terrängen. Den ger också en mångfald uppgifter och analyser av sommarbebyggelsens utbredning och – det som gör verket speciellt givande för den personhistoriskt intressera-

*Små detaljer til förskönande af Trädgårds-parker.
Magasin för Konst, Nyheter och Moder 1834*

de – talrika biografiska notiser såväl om exploatörerna som om ägare av eller hyresgäster till sommarbostäderna.

I boken tecknas en fyllig bakgrund till utvecklingen efter 1800-talets mitt då ångbåtstrafiken gjorde det möjligt för välutrustade stockholmare att njuta av sol, frisk luft och böljor. Stockholm var vid århundradets början ett veritabelt skräckexempel på bristande hygien också i jämförelse med städer utomlands av motsvarande storlek. Vatten, avlopp och sophämtning ordnades på ett rationellt sätt först under 1860-talet. Där nu Berzelii park utbreder sig låg den centrala avskrädeshögen "Katthavet". Stadens lukter bör ha varit ungefär desamma som i det medeltida Stockholm. Dödligheten var större än nativiteten – befolkningsökningen berodde på inflyttning – och epidemier fick ofta svårartade förlopp såsom koleran 1834. För några bland de högre ämbetsmännen och adeln underlättades tillvaron genom innehav av gårdar i närheten av staden. Söderut kan nämnas Årsta, Enskede, Flemingsberg, Fullersta, Älvsjö och Örby; i sydöst Erstavik, västerut Kristineberg, Åkeshov, Kista, Stafsund och Ekebyhov, norr om Stockholm Lidingöegendomarna Hersbyholm och Ekholmsnäs och på fastlandet t.ex. Djursholm, Stora Säby och Rydboholm. En och annan person med tillgångar byggde sig sommarhus på Södra Djurgården såsom den engelske ministern Liston, som anlade det vackra, ännu kvarstående Listonhill. Magnaten Claes Grill byggde Svindersvik vid en vik av stora segelleden. Namnen Albano, Frescati och Tivoli utanför Roslagstull vittnar om att flera av Gustav III:s närstående personer som

Gustaf Mauritz Armfelt och Gustaf Filip Creutz inspirerades av sina upplevelser under kungens italienska resa till att ge sina sommarnöjen namn efter de orter de vistats i under färden.

Med nästan explosionsartad kraft börjar under 1800-talets senare decennier sommarbebyggelsen breda ut sig i skärgården. Förutsättningen är naturligtvis i första hand att vissa grupper inom huvudstaden i den begynnande industrialismens spår fått det ekonomiskt bättre och sedan att flera skärgårdsrederier tillkommit, Waxholmsbolaget, Gustavsbergs- och Torbåtarna m. fl. Författarinnan har koncentrerat sina studier till fyra mantalsatta områden nämligen Stora Sickla säteri i Nacka, Velamsunds säteri, Boo, Norra Lagnö frälsehemman i Gustavsberg och Tynningö säteri i Värmdö socken. Givetvis hade man kunnat välja ut andra områden i Stockholms närhet t. ex. Mälarstränderna. Resultatet skulle dock sannolikt blivit ungefär detsamma, varför urvalet får betraktas som representativt. Författarinnan har med insikt och arkivalisk akribi undersökt hur de nämnda gårdarna efterhand exploaterats, i mycket betingat av lättnader i jordlagstiftningen. Den på 1890-talet tillkomna Saltsjöbadsbanan förändrade sålunda radikalt vissa områden i Nacka t. ex. Storängen från sommarhus till permanent bebyggelse av förortskaraktär.

Avhandlingen företer många infallsvinklar. Det nya skärgårdsfolket synas ingående i vad gäller deras ursprung och ekonomi. Vissa områden kom att domineras av grosshandlare. Andra har mera markanta inslag av ämbetsmän och utövare av fria yrken. Ett stort parti i avhandlingen, särdeles läsvärt, behandlar sommarbebyggelsen och dess innevånare ur kulturell synvinkel. Man får veta hur livet tedde sig med grannar, med den fasta ortsbefolkningen, societsangelägenheter, amatörteater, utfärder, badliv och allehanda förlustelser. En modern iakttagare måste med medlidande tänka på husfruns förberedelser inför flyttningen till landet. Möbler och takkronor skulle överdragas, saftbuteljer, syltburkar och blomkrukor skulle medtagas jämte den obligatoriska fikusen. I många fall transporterades också pianot ut till sommarvistet. Frun, barnen och jungfrurna såg inte stadsvåningen på tre månader. Husfadern däremot gjorde ofta behagliga sjöresor in till staden för att se över sin verksamhet, kanske också för att, utan det vakande ögat, slå runt, varom t. ex. kan läsas i Sigfrid Siwertz bok "Ämbetsmän på äventyr".

För Ann Katrin Pihl Atmer är inte det mångskiftande människogalleriet som uppträder i hennes avhandling det primära i hennes avhandling. Men hon har en klar blick för egenheterna hos exploatörerna såsom Carl Strömbom och Adam Christian Raab på Stora Sickla, O. J. Haglund på Stora Lagnö och Anders Brinkman på Östra Tynningö. Ett särskilt intresse tilldrar sig beskrivningen av Velamsund med dess tydligen rika och givande arkiv. Egendomen hade tillhört hovmarskalken Nils von Lantingshausen von Höpken och senare hans fränskilda ungerskfödda hustru Clotilde, men på 1860-talet övergått till godsägaren Emil Egnell. Denne avvittrade många sommarnöjen utan att egendomens indräkt av jord och skog påverkades. Åtskilliga ägare av sommarnöjena eller hyresgäster till dessa drar förbi. Intresset av framställningen förhöjs genom utmärkt illustrering och layout.

Givetvis intar det arkitekturhistoriska partiet av boken det främsta rummet. Analysen av de olika trender som förekommit i bebyggelsen visar påverkan från såväl den klassiska schweizervillan, vilken dock tycks vara sällsynt i renodlad form, som från italienskt och engelskt håll. Författarinnan tillerkänner arkitekten Charles Emil Löfvenskiöld ett starkt inflytande på utformningen av husen i en mer traditionell svensk stil. Till en början var det vanligt att det byggdes tvåfamiljshus, men vid sekelskiftet blir det allt vanligare med enfamiljshus. Avhandlingen upptar också som jämförelse exempel på sommarbebyggelse utanför Gävle, Göteborg samt Åbo och Helsingfors. Inte oväntat förekommer i de senare fallen påverkan av rysk arkitektur. Läsningen av boken med dess överflödande mängd av uppgifter underlättas genom klara och koncisa sammanfattningar efter varje avsnitt.

Ann Katrin Atmers avhandling är i många stycken ett förnämligt arbete. Man kan med skäl beundra hennes uppslagsrikedom och intensitet i forskningen. Utan tvivel utgör boken ett betydande bidrag till svensk kulturhistoria.

Wilhelm Odelberg

Sjömansbrev

Det är intressanta och roande tidsbilder Erik Rankka bjuder på i *En sjöman från Karlskrona. Kommendörkapten Nils Johan Magnus Hallströms brev till föräldrarna 1846–1871 och deras brev till honom under*

hans första år på Karlberg 1850–1851. (Uppsala 1986, 304 s., personreg.). Boken är som titeln anger en utgåva av en vacker brevsvit där den unge sjöofficern Magnus Hallström (1834–1911) frispråkigt berättar för föräldrarna om sina upplevelser. Eventuella brister i frispråkigheten inför föräldrarna kompenseras i viss mån av några dagboksutdrag.

De flesta breven är skrivna i samband med Hallströms örlogstjänst på olika båtar. Förutom resor i farvattnen kring Sverige får vi följa med på några långresor, bland annat till Västindien och till Palestina. Den senare företar Hallström när han 1861–62 är kommanderad i fransk tjänst.

Magnus Hallströms brev ger oss en intressant inblick i en svensk sjöofficers vardag vid förra seklets mitt. Boken är offsettryckt i en liten upplaga främst avsedd för den närmaste släkten.

Anders Winroth

Carl Larsson
Självporträtt

Carl Larssons porträtt

Den rikhaltiga litteraturen kring Carl Larsson, hans konstnärskap och familj utökades förra året med Ingrid Anderssons bok om Karin (rec i PHT 1986: 3–4). Nu föreligger ytterligare en bok om Carl Larsson: Görel Cavalli-Björkman, *Carl Larsson, Porträttmålaren* (Författarförlaget: Stockholm 1987, 158 s., personreg. saknas. Ill.), där tidigare vunnna kunskaper om konstnären utnyttjas för att analysera denna speciella genre. Carl Larsson-forskningen fick ju ny näring, när konstnären demaskerade sig i

sin postumt utgivna självbiografi Jag (1931), som i år för övrigt finns i nytryck. Med vetskap om hans djupa depressioner fick idyllens skildrare ett annat djup och en ny sammansättning. Görel Cavalli-Björkman vill dock avlägsna sig från det konstnärsmytiska och biografiska för att i stället betrakta honom "i ett större idé- och konsthistoriskt sammanhang". Denna inriktning till trots har författaren utnyttjat ett stort personhistoriskt material som grund för analyserna. Så inleds t.ex. varje kapitel, liksom en vinjett, med välvalda och belysande citat från konstnären själv eller hans vänner.

Görel Cavalli-Björkman indelar porträtten i olika grupper. Här finns självporträtten, porträtten av familjen, konstnär- och författarvänner, mecenaterna, kvinnoporträtt, porträtt av egna och andras barn och vännerna på Sundborn. Carl Larsson uttalade själv sin ovilja att måla beställningsporträtt av rädsla att inte vara beställaren till lags. I porträttstudien gällde inte bara det egna konstnärliga ansvaret. Också den porträtterade hade synpunkter på hur denne skulle gå till eftervärlden. Naturligt är att familjen blev föremål för hans närgångnaste porträtt. I beställningsporträtten finns en dragning åt det schablonartade.

Carl Larsson sätts in i porträtttraditionen. Han var en flitig museibesökare och Cavalli-Björkman visar hur han iakttagit de konventioner som präglat olika tiders porträttkonst. Framför allt är det renässansens och rokokons porträtt som lockat honom. I renässanskonsten är det harmonin som dominerar. Modellerna är skildrade framifrån eller i profil. Rokokokonsten lämnade denna respektfulla attityd och kom modellen närmare. Renässansattityden dominerar beställningsporträtten, medan rokokons inställning är tydlig i familjeporträtten.

En viktig grupp är givetvis självporträtten. Här möter betraktaren om inte konstnären själv, så åtminstone den han vill synas vara. Carl Larsson kan som på porträttet på Konstnärsklubben vilja framträda som "det stora geniet", självmedvetet, spottskt blickande på betraktaren. Eller uppträder han som "dalkarlen" i vit målarblus och svart hatt, tryggt förankrad i sin hembygd. Han framställer sig som omvärlden förväntar sig att han skall vara, enkel och skämtsam, sina vänners vän. Helt annorlunda ter sig porträttet från 1906, "Självrannsakan". En allvarlig gestalt möter betraktaren. Konstnärens uttryck är spännt och begrundande och i handen har han en clowndocka. Vem är han denne

man, och vem vill han synas vara? Clowndockan uppträder i många av Carl Larssons målningar och är en väsentlig figur i hans symboliska rekvisita. Clownen, narren är hans dubbelgångare.

Intressanta är också porträtten av hustur Karin. Deras inbördes förhållande har diskuterats ur olika aspekter, vem som egentligen dominerade den andre. Madeleine von Heland har hävdats att det var Carl Larsson, som förtrycktes av Karin. Som belägg påvisar hon hur Karin-porträtten är bemängda med saxar och andra vassa föremål. Den tolkningen godtar inte Cavalli-Björkman. Också detta förhållande kan ses som en konstnärlig konvention och kan lika väl vara uttryck för en modenyck. Vid tiden kring sekelskiftet debatterades könskampen och kvinnan betraktades som det manliga skapandets fiende. I sina Karin-porträtt ville Carl Larsson ge sitt bidrag till den debatten. Intressantare är att iakta hur Karin skildras. Antingen karikerar Carl Larsson sin hustru eller också är porträtten djupt idealiserade. Ögonen är stora och mörka och blicken djup och lugn. Inte ens leken med barnen förmår rubba denna upphöjda själsfrid.

Mycket ängslig var Carl Larsson inför uppgiften att porträttera Strindberg. Resultatet blev inte heller påfallande intressant. Det är ett ganska konventionellt porträtt, som inte psykologiserar utan mer skildrar diktaren som titanen. Lustigt nog syns det som om detta porträtt blev en mall för Carl Larssons andra författarporträtt, som har en liknande uppbyggnad. Från dessa manierade porträtt skiljer sig de två lysande porträtten av Oscar Levvertin. Här är det verkligen fråga om karaktäristik både i ansiktsstudien och i den omgivande rékvisitan. Också med kompositionens hjälp avlockar Carl Larsson sin modells uttryck. Görel Cavalli-Björkman tar porträttet av Karl-Otto Bonnier som exempel på detta. Den store förläggaren är avbildad perspektiviskt snett underifrån, vilket ger ett mäktigt och imponant uttryck.

Kring sekelskiftet avbildades ofta kvinnor som passivt inåtblickande. Görel Cavalli-Björkman ger flera exempel på hur Carl Larsson skiljde sig från detta modeuttryck. I hans kvinnoskildringar är kvinnorna ofta aktivt vaksamma, just i ansats till en rörelse.

Mest älskad har väl ändå Carl Larsson blivit för sina barnporträtt. Men, framhålls det, han var inte särskilt förtjust i att porträttera barn, i alla fall inte andras. Visserli-

gen struntade modellen i de här fallen i resultatet, men målningarna skärskådades desto grundligare av föräldrar och tjänstefolk. Dock låg barnporträtten helt rätt i tiden, understryker Cavalli-Björkman. 1900 hade Ellen Key kommit ut med *Barnets* århundrade och målade upp precis den lyckliga familj som Carl Larsson i sina bilder berättade om.

Den verkliga behållningen av Görel Cavalli-Björkmans bok är just sådana iakttagelser, som visar hur nära Carl Larsson låg sin tid. Han kunde med Ellen Key utropa *Barnets* århundrade och med Strindberg och Munch utlysa könskampen. Hans berömda konvalescentporträtt av Karin tillkom visserligen efter hennes svåra lunginflammation, men förekom som motiv hos flera av samtidens konstnärer. Kanske detta är förklaringen till hans omåttliga popularitet, att han lyckades omsmälta tidens idéer i en relativt lättillgänglig form. Möjligt att han i och med detta blev sin egen konsts fånge och fick uppenbara svårigheter att beakta och förstå den nya generationens måleri. En sådan diskussion efterlyser jag i Görel Cavalli-Björkmans framställning. Ett annat önskemål: ett personregister! Här finns mycket att hämta av personhistoriskt intresse.

Barbro Schaffer

Helena Nyblom

Helena Nybloms rätt särpräglade personlighet och författarskap har på senare år kommit i skymundan. Detsamma gäller den släktkrets hon tillhörde. Hennes insats har aktualiserats av Gunnel Vallquist som i serien *Svenska akademiens minnesteckningar* har tecknat ett fylligt porträtt av hennes personlighet (*Helena Nyblom*. Norstedts: Stockholm 1987, 350 s.). Dokumentationen, även vid sidan av Helena Nybloms eget författarskap, är sällsynt riklig. Vid hög ålder gav hon 1922 ut "Mina levnadsminnen" i två volymer. Därtill föreligger makens, Carl Rupert Nybloms "En sjuttioårings minnen" i tre delar, postumt utgivna 1908, året efter hans död. Sonen Holger Nyblom har gett ut en volym "Föräldraminnen" 1949 och dottern Ellen Nyblom-Lundberg reseskildringar av memoarkaraktär "Från Fyrisån till Capris klippor" 1931 och "Från Norrström till Arno" året därpå.

Till härkomsten var Helena Nyblom danska, född 1843. Fadern var en utsökt konstnär, "guldåldersmålaren" professor

Jørgen Roed. Under en vistelse som ung flicka i Italien lärde hon känna den svenske akademikern Carl Rupert Nyblom. Vid tjuugo års ålder, då båda var åter i Skandinavien, gifte hon sig med den tolv år äldre docenten. Snart var Nyblom, trettiofem år gammal professor i estetik med litteratur- och konsthistoria i Uppsala, en tjänst som han skulle bekläda i trettio år. Någon tid efter hans pensionering överflyttade makarna till Stockholm. Carl Rupert Nyblom hade blivit ledamot av Svenska akademien och hade sina flesta engagemang i Stockholm. Där gick Helena Nyblom ur tiden 1926.

Gunnel Vallquist framhåller hur makarnas stora familj och pressade ekonomi ofta tvingade dem till brödskriveri eller för hans del tröttande åtaganden. Nybloms fick sju barn av vilka sex nådde vuxen ålder och alla slog in på konstnärliga men mindre lukrativa levnadsbanor. Sonen Carl Göran dog ogift som ung hovkapellist och musiklärare. Även de övriga barnen gjorde karriärer inom de fria yrkena: Söner var operasångaren Sven Nyblom (1868–1931), skådespelaren Knut (Manasse) Nyblom (1870–1949), målaren och konstkritikern Lennart Nyblom (1872–1947) samt skriftställaren fil lic Holger Nyblom (1874–1953). Dottern Ellen Nyblom (1869–1933) var författarinna och gift med skulptören professor Theodor Lundberg till vars bekanta verk hör Olaus Petris staty vid Storkyrkan i Stockholm 1898 och Gunnar Wennerbergs staty 1911 i Uppsala.

Även i senare släktled har denna konstnärliga ådra gått i dagen. Som exempel kan här anföras Sven Nybloms som musikkritikern Teddy Nyblom (1897–1960) och Ellen Nybloms son arkitekten Bengt Lundberg (1900–1972).

I Sverige aklimatiserade sig Helena Nyblom snart. Hon besökte visserligen alltemellanåt föräldrahemmet i Köpenhamn men förråder mera sällan hemlängtan. Fadern var ingen särskild vän av svensk natur eller kultur och infann sig i Uppsala blott en gång. Föräldrarnas död bars av Helena med jämnmood. Större sorg väckte barns eller barnbarns för tidiga bortgång. Änka blev hon vid 62 års ålder. Familjegraven anlades i Uppsala.

Som konstnärlig personlighet förråder hon stark naturkänsla och dragning till pan-teism. Sommarvistelserna var betydelsefulla. Dansk bokskog liksom skogarna på Omberg besöktes. Också Tyresö var ett kärt tillhåll. Under långa och återkomman-

de sejourer fördjupades kännedomen om italiensk kultur. Även barnen blev här delaktiga. Katolskt fromhetsliv sådant hon mötte det i Italien övade inflytande över Helena Nyblom och Gunnel Vallquist har särskilt studerat hennes övergång till den katolska läran 1895. En orsak till att makarna omsider lämnade Uppsala för Stockholm var att staden till skillnad från Uppsala hade en katolsk församling som hon kunde ansluta sig till. Vaga planer om bosättning i Italien efter makens död förverkligades aldrig.

Till författarskapet hör lyrik, företrädesvis på danska, litteraturkritik och sagor på svenska. Till det bestående hör enligt Vallquists sakkunniga bedömning sagorna, den konstnärligt verkningsfullaste med titeln Flickan som dansade förbi alla. – Litteris et artibus på åttioårsdagen gav ett konstnärligt erkännande.

Helena Nyblom hade begåvning för vänskap. Till vänkretsen hörde Hugo Hamilton och prins Eugen såväl som Ellen Key och Vallquist förmedlar en levande bild av dessa tidstypiska och vackra vänskapsrelationer. Helenas änkepension gav begränsade möjligheter till utflykter men prinsen trädde helt diskret hjälpande emellan.

De sent framlagda memoarerna är fördelade mellan en dansk och en svensk del. Kulturpersonligheter och konstnärliga upplevelser – gärna inom musiklivet – drar förbi, alla kanske inte skildrade med en sådan originalitet att de stannar i minnet hos läsarna. Dansa lärde sig den unga Helena vid privatlektioner för August Bournonville vars konstnärskap hon ibland reflekterade över. Till de bestående minnena för hennes vidkommande hörde dennes lilla, ännu i vår tid uppförda balett La Ventana med spegeldansen utförd av systrarna Juliette och Sophie Price.

Makarna Nyblom hade djupa gemensamma intressen men var till temperamentet något olika. Han brusade inte sällan upp och av makarnas inbördes korrespondens framgår att han ofta hade att be om överseende. Helena Nybloms litteraturkritiska författarskap påverkades nog av att hon själv var en konstnärnatur. Vallquist har efteråt funnit att förhastade eller orättvisa domar inte sällan utfärdades. Men hon kunde också skriva inkännande om exempelvis Selma Lagerlöf. Till de litterära förbindelser hon knöt sent i livet hörde Hugo Hamiltons nära anförvant Agnes von Krusenstier-na och – inte helt överraskande – Sigrid Undset. En annan konvertit, Johannes Jørgensen, mötte hon vid ett enstaka tillfälle.

Boken är försedd med personregister och väl illustrerad och läsaren kan följa Helena Nybloms förvandling från ung och påfallande vacker kvinna genom åldrandets olika stadier. Det hände att professor Nyblom luftade sin besvikelse över att under makans Italienvistelser finna sig vara mindre eftersökt i sällskapslivet i Uppsala.

Ake Lilliestam

Kirunas fotograf

Hans Anderson: *Borg Mesch. Drömmen om fjällen. Berättelsen om en tid då allt blev annorlunda* (Prisma: Stockholm 1986, 223 s. Ill.).

Staden Kiruna har inte ens hundra år på nacken. Det var först när malmbrytningen kommit igång på allvar som det blev aktuellt med en tätort så långt i norr och så långt från kusten.

Men sedan gick allt desto snabbare. LKAB bildades 1890, malmbanan från Gällivare till Narvik började byggas 1898, till malmfälten drogs hundratals, så småningom flera tusen människor. Kirunas befolkning ökade från en handfull personer till över 5 000 på åtta år. Många av dem rotade sig i Lappland, andra flyttade vidare, kanske till någon annan nybyggarort längs älvarna i Norrland.

De nyinflyttade kom säkert till Kiruna med stora förhoppningar om ett bättre liv eller i vilket fall en säker försörjning. För samerna innebar det nya samhället ett bryskt intrång och början till en ny tid på storsamhällets villkor. Förvandlingen från orörd fjällvärld till gruvort och industrisamhälle tog bara ett par decennier.

Till dem som for till Lappland hörde också fotografen Borg Mesch (1969–1956), som kom till Kiruna i början av oktober 1899, tolv dagar innan järnvägsbyggarna nådde fram till Luossajärvi med ett provisoriskt spår. 1899 var Mesch redan en etablerad fotograf. Han inredde en provisorisk ateljé och började fotografera i Kiruna och dess omgivningar.

Med sin kamera, överallt närvarande under flera decennier, lyckades han med något så ovanligt som att skildra en stads födelse. Idag finns ca 3 000 av hans fotografier bevarade, väl tagna både tekniskt sett och som bildkompositioner. De som återges i Hans Andersons bok visar bl. a. samer, arbetare och överklass i Kiruna, arbetet med bygget av Porjus kraftverk och miljöbilder från Kiruna och fjällvärlden.

Till de mer kända personer som Mesch

fotograferade hör den samiske författaren Johan Tuuri, Albert Engström, Karl Tirén, kockan Anna Rebecka Hofstad, alias Svarta Björn, och inte minst LKABs dominante disponent Hjalmar Lundbohm. Om honom skriver Anderson att "när man summerar allt man vet om Hjalmar Lundbohm framstår han nästan mer som en guvernör eller möjligen vicekung i ett av Sverige ockuperat lydland än som disponent för ett gruvbolag".

Borg Mesch var allestädes närvarande med sin kamera, i alla sociala miljöer och vid alla slags händelser. Därigenom har han åstadkommit något som skulle kunna kallas Kirunas kollektiva bildbiografi. Det är en skildring som gör att även den bästa text som vill frammana människoöden kring sekelskiftet lätt ter sig torftig vid sidan av de knivskarpa fotodokumentet.

Men inga bilder får något bestående värde om inte kunskapen om vad de föreställer bevaras. Under arbetet med Borg Mesch, Drömmen om fjällen måste författaren Hans Anderson har lagt ner ett både mycket omfattande och säkerligen också tidsödande arbete på att så långt möjligt försöka identifiera motiv och fotograferade personer. Han har lyckats väl. Därtill har han varit rätt man att klokt och välformulerat sätta in Meschs bilder i sitt historiska sammanhang.

Hans Anderson är att gratulera till ett förstklassigt arbete med boken om Borg Meschs fotografier och fotografen Mats Spett till ett skickligt genomfört arbete med att ta fram papperskopior från de gamla glasplåtarna. Bokförlaget Prisma bör få en eloge för denna, och andra, mycket välgjorda fotoböcker. Kirunaborna, slutligen, är att lyckönska till denna Kirunas historiebok i bild.

Kiruna är nu inte bara ett ortnamn. När det första lilla barnet i augusti 1899 föddes i det nya samhället, så döptes hon på Hjalmar Lundbohms förslag till Kiruna. När Kiruna dog 1926 ville ödet att hennes begravning skulle infalla veckan efter Hjalmar Lundbohms begravning och hennes grav smyckades då med alla de blommor som fanns kvar i kyrkan efter Lundbohm.

Jan Garnert

Anna Branting

Hjalmar Brantings maka Anna (1855–1950) gjorde sig känd som teaterkritiker och romanförfattare. Hennes liv skärskådas närmare än som varit möjligt tidigare i en bio-

grafi grundad på nytt material och med nya synpunkter. Dess författare är redaktören Lena Svanberg (*Anna Branting*, Bonnier: Stockholm 1987, 368 s.). Anna Branting föddes i Stockholm. Fadern Erik Jäderin var torparson från Jäder i Sörmland, namnet taget därefter. Han var 1850 till 1864 poliskommissarie i Klara. Pappa polis-kommissarien är "sträng och hård" och mamma Charlotta, betydligt yngre än sin man, "hunsad och försagd". Lena Svanberg noterar att fadern är högkyrklig men förefaller ovetande om att innebörden därav var en annan än idag. Alla fyra söner i familjen studerade i Uppsala, två hade lyckan med sig. Axel Jäderin blev huvudredaktör för Svenska Dagbladet och Edvard Jäderin professor i geodesi.

Anna gick i flickskola, där hon blev vän med Alma Klemming, en dotter av överbibliotekarien Gustaf Edvard Klemming vid Kungl. biblioteket. För Anna, som ofta besöker den Klemmingska familjen, är överbibliotekarien "ett lärt och underligt original". Per Alfred Brolinson, kyrkoherdeson från Uppland och medicinare, blir Annas första fästman. Han är fem år äldre och förbindelsen varar i två år. Efter brytningen upphör av allt att döma alla kontakter dem emellan. Brolinson är annars i livet till 1927, då han avlider vid 77 års ålder. Till Lena Svanbergs rön hör att Annas alla revolter är privata. Hon är snar att bryta med konventionerna men är inte med och bildar några av de kvinnoföreningar som växte fram med tiden. Hon är kortvuxen, med karlytiske och medveten om båda dessa omständigheter, det är den bild Svanberg ger oss av den unga Anna Jäderin. Hennes brev till fästmannen har blivit bevarade och utgör ett lyckligt fynd av bokens författare.

Efter faderns död gifter sig Anna tjuogoett år gammal med den likaså fem år äldre löjtnanten Gustaf von Kræmer. I flera år är hon en undertryckt och olycklig hustru. Första barnet är dottern Vera von Kræmer som sedermera skildrade sin uppväxt i *Brantings på Norrtullsgatan* (1939). Senare föddes brodern Henry von Kræmer. Ännu ett barn dog kort efter födelsen. Anna lyckades inte anpassa sig till livet som officersfru i trakterna av Visby och Växjö. Löjtnantens hälsa är vacklande och han avled i själva verket vid blott trettiofem års ålder i tbc.

Vid makens frånfälle 1884 är Anna redan skild från honom. Ett begrepp om vilka sociala komplikationer en ny förbindelse i Stockholm, dit hon återflyttat, är förenad med ger den bevarade, av Anna sovrade

korrespondensen mellan henne och hennes blivande andre man Hjalmar Branting. Denne är fem år yngre än hon och har nyligen förlorat sina föräldrar. Han lever studentliv i Uppsala och har redan lagt sig till med hälsovådliga vanor vid uteliv. Anna och Hjalmar gifter sig borgerligt. Ett arv som Hjalmar fått efter föräldrarna är nära nog förbrukat på grund av hans generositet åt olika håll. Hennes eget fadersarv förskingrades av en bouppteckningsman.

Under den manliga signaturen René medarbetade hon i Social-Demokraten från 1886 och sex år framåt. Därefter går hon över till Stockholms-Tidningen, där hon skriver i sjutton år. I samband med storstrejken lämnar hon tidningen och vänder åter till Social-Demokraten. Hon drar sig tillbaka från tidningen 1917, det år då maken blir statsråd första gången. Anställningen på Stockholms-Tidningen 1892 är betydelsefull även därför att Anna omsider får en egen inkomst av betydelse. Hjalmars överläge är inte längre markerat. Med åren ska det för övrigt visa sig att hon är den starkare i det inbördes förhållandet.

Anna etableras som teaterkritiker. Hennes ställningstaganden är estetiskt präglade. Vaga ansatser till politiskt tänkande och radikala ståndpunkter tonar bort. Det är den konstnärliga kvaliteten, inte tendensen som bestämmer recensentens smak. Hennes stil är spirituell och även i makarnas sällskapsliv är hon en beaktansvärd personlighet, vars replikföring kan tjusa omgivningen. Hennes eftermäle i den partipolitiska historieskrivningen är inte odelat positivt. Lena Svanberg har andra värderingar och hennes partitagande för Anna är rimligt. Anna Branting skapar sig en ställning som kulturell personlighet. Det går att överse med hennes tillkortakommanden i hem och hushåll.

En av makarna Brantings belackare är August Strindberg. År 1888 begär han Hjalmar Brantings stöd för att starta en radikal tidning utan socialistiska förtecken. Branting avvisar honom bryskt och enligt Lena Svanbergs antagande är Strindbergs ingripande i en äktenskaplig kris sexton år senare en hämnd för den förmenta oförrätten.

Den fastighet på Norrtullsgatan som Hjalmar ärvt efter sina föräldrar kan ej överlåtas. Från 1886 är makarna bosatta i huset och de stannar där livet ut. Det bebos sedan oavbrutet av de gemensamma barnen Georg och Sonja och deras familjer. Först på 1960-talet går ägandet över till det socialdemokratiska partiet.

Till Anna Brantings författarskap hörde med tiden även fem romaner, utgivna med långa mellanrum. De kan vara intressanta som tidsskildringar men läses knappast längre för sina litterära förtjänster.

Teater var ett gemensamt intresse för makarna Branting. Till deras samfällida glädjeämnen hörde även resorna som inte sällan gick utomlands. De företogs med tåg i tredje klass och man tog vanligen in på anspråkslösa hotell. Särskilt gärna for de till Paris. Lönen för Social-Demokratens huvudredaktör kunde inte jämföras med den som gällde för exempelvis Otto von Zweigbergk på Dagens Nyheter. Genom att båda makarna var yrkesarbetande stod dock vissa resurser till buds.

Brantings gjorde en semesterresa till Italien som 1907 för hennes del resulterade i en reseskildring, *Romresan*. Där nere lärde de känna den unge litteratören David Sprengel. Efter hemkomsten till Sverige tar Anna upp en brevväxling med honom som sträckte sig över flera år. Sprengel vistades länge utomlands och ett sextiotal brev är bevarade i hans samling i KB under det att Anna Branting inte sparat på denna korrespondens. Hon visar ett välvilligt intresse för sin unge landsman och hjälper honom att placera artiklar i svensk press. Hjalmar Branting är alltmer fångad av det offentliga livet och för Sprengel blottar hon sin ensamhet. Långa citat ur brev ger läsaren av Lena Svanbergs bok en inblick i hennes privata liv vid denna tid. Men förtroligheten mellan henne och honom har sina gränser. Tilltalsordet förblir ni. Vad Svanberg kunnat iakttä rubbar inte den gängse bilden av Sprengels livsstil vid denna tid. Hon betecknar honom som parasit.

Från 1909 är Per Albin Hansson anställd på Social-Demokraten. Med åren och de tilltagande krämporna blir Hjalmar Branting alltmer beroende av Per Albins medverkan. Men särskilt förtroliga med varandra blir de aldrig. Något privat umgänge förekom inte och Anna Branting hade ringa beröring med Per Albin. De ekonomiska bekymren mildrades omsider. Men det drog ut på tiden innan så skedde. Vänskapen med bankiren Olof Aschberg inbegrep ett visst ekonomiskt bistånd, åtminstone från 1914. När Hjalmar gick ur tiden 1925 blev Aschberg och hans tredje hustru Siri, f. Kugelmann, Anna till stöd och hjälp.

Lena Svanbergs biografi har ett värdefullt personregister och ett personligt efterord som vittnar om hennes engagemang i ämnet. Hon ställer i utsikt en närmare

granskning av Anna Brantings insatser som teaterkritiker. Den vore välkommen.

Åke Lilliestam

Halmstad under 1800–1900-tal

Halmstads historia, del III. Tiden 1850–1973, (Halmstad 1987, 603 s. Ill.) under redaktion av Sven A. Nilsson

Med den tredje delen av Halmstads historia fullföljs det verk vars första två delar kom för snart 20 år sedan (1968). Den nu aktuella delen omfattar tiden från mitten av 1800-talet till kommunsammansläggningen 1974. Redaktör för del III – liksom för de två första – har varit Sven A. Nilsson.

Av Sven A. Nilssons eget författarskap får vi endast ett smakprov i denna del av historiken – han var ju ensam författare till del I, som omfattar stadens danska tid (–1645). Nilsson har tecknat en bakgrund och ram till de övriga avsnitten i arbetet. Detta kapitel knyter elegant ihop de äldre delarna av historiken med den senaste, samtidigt som det ger en försmak av vad som kommer i boken.

I ett särskilt kapitel har bibliotekarien Ingegärd Larsén behandlat kulturpolitik och kultursyn. Jag har valt att inte vidare ta upp detta avsnitt – inte p. g. a. att ämnet är ointressant eller illa behandlat, utan för att det är fristående i förhållande till den övriga redogörelsen. Måhända kan den kritiska anmärkningen fällas, att det finns andra kommunala verksamheter som varit angelägna att behandla på de nästan 100 sidor som nu ägnas kultur- (och skol-)frågor, särskilt som i framställningen konstateras att kultur varit jämförelsevis lågt prioriterat i Halmstad.

Bokens övriga författare är de tre Uppsaladocenterna Bo Kronborg, Thomas Nilsson och Bo Öhngren, av vilka den sistnämnde ensam eller tillsammans med Thomas Nilsson svarat för huvuddelen av texten.

Merparten av avsnitten i denna del av Halmstadshistoriken anknyter mycket nära till författarnas tidigare forskning. Kronborg och Nilsson disputerade ju vid mitten av 1970-talet på en gemensam avhandling, *Stadsflyttare. Industrialisering, migration och social mobilitet med utgångspunkt från Halmstad, 1870–1910*. Öhngrens doktorsavhandling från samma tid behandlade samhällsutveckling, flyttningsmönster och folk-rörelser i Eskilstuna 1870–1900. De har i senare skrifter utvecklat tankegångar och utnyttjat material från sina respektive avhandlingar. I frågeställningar och metodval

fullföljer de tre författarna här en forskningsinriktning som slog igenom i slutet av 1960-talet och förra hälften av 70-talet.

Ungefär hälften av bokens "faktaredovisande" avsnitt ägnas åt befolkningsutveckling, boende och socialstruktur och folkrörelser (kap. IV–VI). Den första hälften av perioden har vanligen behandlats utförligare än den senare. Författarna har strävat efter att sätta in sina frågor och forskningsresultatet i större sammanhang såväl geografiskt som vetenskapligt. Man slås vid läsningen av dessa kapitel av den påfallande likheten med andra svenska städer av jämförbar storlek. Det är uppenbart mer som förenar än särskiljer i den demografiska och sociala utvecklingen. Några särdrag bör dock framhållas. Halmstad har sedan 1920 haft en osedvanlig stark befolkningsökning, näst Linköping den snabbaste av landets städer i denna storleksklass. Ett annat fenomen är att frikyrkorörelsen fick en sen och konfliktfylld start i staden, trots att den första frikyrkoförsamlingen i landet hade bildats i Halland redan 1848. Schartauanismens starka grepp och statskyrkans representanters aktiva motstånd anförs som förklaring till frikyrkornas svaga ställning i staden. Även nykterhetsrörelsen har haft svårigheter i Halmstad, framför allt har dess medlemstal minskat dramatiskt under 1900-talet. Varken frikyrko- eller nykterhetsrörelserna synes heller ha spelat någon betydande roll i den kommunala politiken, medan många av stadens politiker fått sin skoling inom arbetarrörelsen.

Ett genomgående tema i hela Halmstadshistoriken är stadens förhållande till omlandet. Redan i första delen av verket framhöll Sven A. Nilsson att stadens existens var beroende av handeln med "upplandet" i Småland och Västergötland. Även i denna del ägnas staden och dess omland en ingående analys. Något tillspetsat sägs att Halmstad är en småländsk hamnstad. Den viktigaste kommunikationsleden var traditionellt Nissans dalgång. Det är därför konsekvent att den första järnvägssträckan i staden (1877) gick till Värnamo och i stort följde den urgamla trafikleden.

Halmstad har under den undersökta perioden expanderat och därmed har omlandet förändrats. Det som vid periodens början räknades till stadens omgivning är numera delar av kommunen Halmstad.

Inkorporeringar och kommunsammanslagningar har påverkat Halmstad i både socialt och politiskt avseende. Inkorporeringen av arbetarsamhället Nyhem 1927/28

kom att inleda den socialdemokratiska eran i stadens politik. Den bestod fram till valet 1976 – det första valet efter kommunsammanslagningarna – då det socialistiska blocket förlorade sin majoritet.

Under rubriken Kampen om den politiska makten 1863–1973 redovisar Bo Öhngren val och aktörer från kommunalreformen och framåt. Beklagligtvis är detta avsnitt inte helt lättillgängligt, främst för att det fått en osystematisk disposition. I sammanfattningen på sidorna 562–565 skapas en klarhet som man önskat att hela kapitlet skulle ha haft. Beskrivningen av valet 1910 är förvillande och möjligen anakronistisk. Begreppet "borgerlig" används i olika betydelser och sentida partibeteckning införs.

Detta kapitel har dock den stora fördelen att här framträder Halmstadsbor ur den anonyma massa som eljest och måhända med nödvändighet är aktör i de större strukturella sammanhangen. Som den mest "spännande" personen framstår publicisten Viktor Larsson i Hallandsposten, som bl. a. organiserade det första försöket till inbrott från vänster i stadens kommunala politik.

Något litet bör sägas om figurerna som spelar en stor roll i befolkningsavsnitten. Figur IV: 3 (s. 164 f.) är utomordentligt klargörande, medan de flesta av figurerna IV: 7–14 är så komplicerade att informationen blir otillgänglig. Det är synd, eftersom de innehåller viktiga uppgifter och eftersom det måste ha varit betydande arbete att ta fram dem.

I Sven A. Nilssons inledning ställs frågor och ges eleganta antydningar, som gör att man med spänning går till läsningen av de utredande avsnitten. Tyvärr blir ens förhoppningar inte alltid uppfyllda. Trots detta är det hela tiden fråga om gedigna forskarsatser, även om – som tidigare antytts – vissa av frågeställningarna och resultaten känns lite passé och ges onödigt stort utrymme.

Denna del av Halmstadshistoriken har liksom de andra delarna ett personregister. I Företalet ställs också i utsikt att ett fullständigt orts- och sakregister kommer att utarbetas för alla tre delarna.

Rolf Hagstedt

Kvinnan i offentligheten och i hemmet

Christina Carlsson: *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910.* (Lund 1986, 323 s.).

Herbert Tingsten skrev på sin tid omkring 800 sidor om idéutvecklingen inom den svenska socialdemokratien. Ett verkligt mandomsprov. På ca en sida sammanfattar han svensk arbetarrörelse och kvinnofrågan. Vi slår upp sidan 120 i del 2 av den upplaga som kom ut 1967: "i detta sammanhang bör slutligen erinras om socialdemokratins ställning till två med den politiska demokratien intimt sammanhängande frågor, kvinnofrågan och skolfrågan. Någon mera väsentlig roll i den ideologiska debatten har dessa frågor inte spelat, och det socialdemokratiska partiets hållning till desamma företer knappast några särdrag av större betydelse; på dessa punkter, liksom på flera andra, har socialdemokratien anknutit till av liberalismen hävdade idéer. [...] Såväl före som efter den allmänna rösträttens genomförande har socialdemokratien medverkat till reformer, som syftat till kvinnans likställighet med mannen i rättsligt och politiskt hänseende. Någon bestämmelse härom har likväl inte införts i programmet och frågan har aldrig behandlats av partikongressen."

Tingstens behandling av arbetarrörelsen och kvinnorna är, som vi vet, inte ett undantag utan legio. I de "normala" skildringarna av den unga socialdemokratien finns inte kvinnorna med, annat än som något litet bihangsliknande som dessutom är oproblematiskt. Ursäkten har alltid varit att kvinnorna faktiskt inte spelat någon historisk, aktiv roll. Kvinnohistoriker däremot inser att man måste analysera *frånvaron* av kvinnor i historien eftersom man tar med i beräkningen att mänskligheten de facto består av män och kvinnor, och att kvinnor alltid funnits där, aktiva och passiva men *alltid* påverkande historiens former.

Speciallitteraturen på området är liten. För Tysklands del finns standardverket Werner Thönnesson, *Frauenemanzipation. Politik und Literatur der Deutschen Sozialdemokratie zur Frauenbewegung 1863–1933* (Frankfurt a. M. 1958) samt Rickard Evens bok om *Sozialdemokratie und Frauenemanzipation im deutschen Kaiserreich* (Berlin 1979). När det gäller andra länder saknas uppenbarligen denna översiktliga handbokslitteratur.

För oss i Skandinavien har Drude Dahlerups arbete *Socialisme og kvindefrigørelse i det 19. århundrede* (Århus 1973) varit viktigt eftersom den är en genomgång av de väsentliga socialistiska ideologernas inställning till kvinnofrågan. När det gäller forskning om den svenska socialdemokratiska rörelsen och kvinnorna har Christina Carls-

son blott haft det socialdemokratiska kvinnoförbundets självbild, förmedlad av Hulda Flood i *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* som utkom 1939, samt ett mindre antal artiklar. Jag har själv behandlat socialdemokratins kvinnor i en uppsats, *Den socialistiska hemmafrun*, men den rör perioden 1910–1939 och bygger uteslutande på det offentliga materialet.

Christina Carlssons avhandling är därför ett pionjärarbete av stor betydelse för vår kunskap om vår senaste historia i allmänhet och om svensk arbetarrörelse i synnerhet. Hon har med denna avhandling visat, att trots att "kvinnofrågan" så att säga inte fanns, har den avsett ett material, fylligt nog för att skriva den svenska socialdemokratins tidiga historia på nytt, omformad av ett kvinnoperspektiv.

Hon har på nytt gått igenom den unga rörelsens efterlämnade röst i form av program, broschyrer, protokoll från viktigare möten, tidningar, tidskrifter etc. med frågorna om kvinnan och samhället, kvinnan och mannen, kvinnan och familjen, kvinnan och socialismen, som en slags metodisk slagruta. Men hon har också studerat material som tidigare inte gått igenom så systematiskt, nämligen den kvinnliga, politiska socialdemokratiska rörelsens efterlämnade papper: Kvinnornas fackförbunds arkiv, Stockholms allmänna kvinnoklubbs arkiv samt Malmö kvinnliga arbetareförbunds papper.

Avhandlingen består av en teoridel, något löst påhängd, men en bra översikt över vissa fundamentala frågor inom kvinnohistorien; därpå en bred beskrivning av kvinnornas situation i samhället, innan blicken fokuseras på just svensk arbetarrörelse. För att komma åt den dolda frågan har Christina Carlsson systematiskt koncentrerat sig kring följande sakfrågor: den unga arbetarrörelsens inställning till frågan om kvinnlig rösträtt, särskild arbetarskyddslagstiftning för kvinnor, den kvinnliga organiseringen inom arbetarrörelsen samt kvinnors lönearbete och deras ställning i familjen. Dessa frågor behandlas inom tre olika kronologiska block: 80-talet, 90-talet samt 1900-talets första decennium. Avhandling avslutas med ett summerande resonemang kallat "Manliga ideologier och kvinnliga strategier".

1886 översattes Axel Danielsson en broschyr av Wilhelm Liebknecht där man bl. a. kunde läsa: "för oss ges det ingen särskild kvinnofråga och kan icke heller givas nå-

gon, emedan människornas intressen är gemensamma." Citatet visar i all enkelhet vad de socialdemokratiska kvinnorna hade att leva med: det dogmatiska förnekandet av att det existerade någon speciell kvinnofråga. Eller med andra ord: att det skulle råda någon form av manligt förtryck gentemot kvinnor. Detta idéarv var internationellt och finns i sin renaste form uttryckt i Erfurtprogrammet från 1891, vilket också blev riktmärke för de svenska programkrivarna. Mycket kort uttrycktes principen om kvinnlig emancipation via lönearbetet och den kvinnliga rösträtten. Något handlingsprogram som vidareutvecklade dessa principiella punkter fanns emellertid inte.

Carlsson visar emellertid på att frågan om den kvinnliga rösträtten var en omtvistad fråga i den allra tidigaste perioden under 80-talet. I de tidiga programmen före partibildningen fanns det kravet inte alltid med.

När rösträttskampen på allvar började på 90-talet kom denna oklarhet att märkas i en allmän tröghet mot att inkludera kvinnorna. Huvudargumentet mot att agitera för kvinnlig rösträtt, var att det skulle fördröja männens "allmänna" rösträtt. Vid den s.k. folkriksdagen 1896 fanns bara män med som representanter från SAP, trots de kvinnliga medlemmarnas protester. Redan här får vi del av de könsneutrala argument som man sedan dess otaliga gånger hört; man har tagit de bästa kandidaterna, "utan att alls ta hänsyn till om de är män eller kvinnor".

Carlsson visar med plågsam tydlighet hur stort motstånd det vid denna tid fanns mot att släppa till offentligheten för kvinnor – också inom det revolutionära, frihets- och jämlikhetspartiet. När Carl Lindhagen, ännu liberal, 1902 motionerade för kvinnlig rösträtt, kommenterade en socialdemokratisk tidning: "Riksdagen bör inte göras till en varieté. En motion om kvinnans rösträtt i denna stund är en löjlighet. Motionen är skriven under kjolen eller åtminstone i köket."

En anledning till det manliga motståndet, förutom det explicit taktiska att det skulle fördröja männens sak – var enligt Carlsson en ängslan att kvinnorna skulle visa sig opålitliga och konservativa: "Det är kvinnorna som fylla bönehusen och kvinnorna låta lättare sig fånga av en ögonblicksstämning." En annan ängslan som uttrycks hela tiden är rädslan för en ohelig allians – mellan de borgerliga rösträttskvinnorna och de socialdemokratiska kvinnorna.

Denna manliga attityd gjorde det svårt för

de kvinnor som fanns i partitoppen. Eller kanske skulle jag skriva den kvinna. Det var som bekant Kata Dalström, som prövade den svåra balansgången att vara alla till lags. Kvinnorna pressade Kata inför folkriksdagen att hon inte "låter sig dupera av de falska smekningarna, att förråda sina kvinnliga kamrater genom tillbakaträdande, enligt hr. Brantings uppmaning". Men Kata vacklade och föll – för henne var ordet "kvinnofråga" nästan ett "förhatligt" ord, "det är med och genom männen vår sak bäres fram till seger".

Först kring 1905 började socialdemokratiens kvinnor i organiserade former att opponera sig mot den manliga taktiken. De stödes emellertid alltjämt av intern oenighet. 1906, sedan den liberala regeringen misslyckats lösa rösträttsfrågan, sedan Lindhagen motionerat för kvinnlig rösträtt men ingen socialdemokrat skrivit på, bröt emellertid besvikelsen fram, men fick ingen tröst under den period som Carlsson behandlat, eftersom den kvinnliga rösträtten ju kom först 1919.

På samma sätt som männen inom SAP frågade sig vilka fördelar de kunde ha av den kvinnliga rösträtten (och tvekade med svaret) på samma sätt gjorde man också i fråga om det kvinnliga lönearbetet. Det är den suveräna manlighetens princip som råder: "Vilka fördelar och olägenheter medför kvinnors deltagande i arbetet i fabriker och i allmänhet i arbeten utanför hemmet?" Iod en fråga 1882 och i ett program från 1886 kräver man förbud för gift kvinnans lönearbete. Också här blommade rädslan: "Kvinnoarbetets framträngande bevisar det manliga arbetets tillbakagång och väcker en önskan om att staten skall reglera och ordna produktionen." Inom den unga fackföreningen fanns stundtals en rent proletär antifeminism, och kravet på lika lön var ett manligt krav – mot lönesänkning.

Denna fientlighet gentemot kvinnligt lönearbete var framsprungen ur rädsla för sänkta löner. Förvisso anas också en annan rädsla, den att mista den manliga status och prestige, som kunde hotas om kvinnor kom och utförde samma arbete mildrades tydligen under 90-talet. Nu såg man ändå på kvinnligt lönearbete som en nödvändighet, som i sin början ger upphov till elände och nöd men som på sikt kommer att vara positivt.

Därmed måste också kvinnorna omfattas av den fackliga lösningen: agitation, organisering. Men också här märktes den ointresserade, oengagerade socialdemokratin som

lade ned mycket mindre energi och pengar på den kvinnliga fackliga organiseringen än på den "riktiga" organiseringen. Kanske lika gott det, frestas man mumla, när man tar del av den agitation som de facto bedrevs, särskilt av Kata Dalström. Hon var mästarinna i att lägga skulden på det usla läge kvinnliga arbeterskor befann sig i på dem själva. De saknade energi, skrev Kata. De var för dåligt organiserade. De brast i solidaritet. De var okunniga etc. etc.

Efter sekelskiftet kom frågan om kvinnor och arbete att domineras av frågan om skyddslagstiftning i form av förbud för nattarbete för kvinnor inom särskilda industrier och branscher. Det är en av de mer intressanta frågor vi har om relationerna mellan män och kvinnor inom svensk arbetarrörelse, för här saknas den oenighet mellan kvinnor som fanns i rösträttsfrågan. Ställningen var: männen för en s. k. skyddslagstiftning för kvinnor, kvinnor var emot. Männen sade sig vilja ha denna lagstiftning för att skydda mödrar och barn – kvinnorna som protesterade visade på att sådant skydd inte gällde hemindustrin, att kvinnor inte fick hjälp vid barnsbörd utan att den lagstiftning det gällde i själva verket drabbade kvinnor med bra arbeten och relativt god lön.

När de socialdemokratiska kvinnorna höll sin första konferens 1907 uttalade de bland annat följande: "Skulle kvinnorna nu utestängas från dessa yrken, så skulle den redan förut hårda konkurrensen inom andra sämre avlönade yrken ytterligare stiga och särskilt bleve detta helt säkert fallet uti hemindustrin, med dess okontrollerbara, ofta större delar av natten omfattande arbetstid." Men de kvinnliga argumenten kunde inte rucka socialdemokratisks män, som därmed stödde den proposition som regeringen 1908 lade fram och som gick igenom året därpå.

De manliga argumenten för en skyddslagstiftning gällde alla värnet om modern, barnet, hemmet. Särskilt hemmet. Och kring denna tid, 1908–1909, började en närmast ohöjld återgång till förindustriella hemideal också inom svensk arbetarrörelse, trots den teoretiska barlast, som talade om den genom lönearbete emanciperade kvinnan. Hemmet, det var ändå kvinnans plats.

Den kollektiva lösningen på problemet kvinnan-arbetet (som ju också kunde formuleras baklänges: vad sker med hemmen och barnen?) hade, visar Carlsson, en kort och tveksam blomstringstid.

Det fanns idéer om s. k. barnuppfost-

ringsanstalter på 80-talet, det fanns vissa uttalanden om framtiden, som f. ö. på ett märkvärdigt sätt stämmer med dagens verklighet, att i en: "socialdemokratisk stat i en framtid skulle [det] vara så att modern fick lämna barnen på uppfostringsanstalt på morgonen och hämta dem om aftonen."

Under det marxistiskt mer renläriga 90-talet uttalades det klarare ord om hur konflikten kvinnor, arbete och barn ska lösas. Det skulle ske med hjälp av kollektiva lösningar: barnhem, storkök, etc. Klara ord men få. Denna teoretiskt sätt riktigaste lösningen fanns inte med i program, handlingsprogram, diskussioner etc.

Det mest slående exemplet på en *medveten* förändring av denna emancipationsteori har Christina Carlsson funnit i en svensk översättning 1909 av Karl Kautskys kommentar till Gothaprogrammet. I den svenska versionen utslöt man helt enkelt hela avsnittet som handlade om den kvinnliga framtiden, betitlad med "Hemmens upplösning". Det var ett avsnitt som handlade om de ekonomiska förutsättningarna för kvinnans frigörelse, samt om den oundvikliga konsekvensen: hemarbetets församhälligande. Det är samtidigt som man i argumenten för nattarbetsförbudet diskuterar hemmets betydelse, det är samtidigt som Värner Rydén talar om att: "rädda hemmet åt arbetarna genom att förhindra exploatering av kvinnor och barn och genom att skapa en arbetstid som lämnar rum för hemliv och familjelycka." Omkring 1910 börjar inställningen bli tydlig. Lönearbete – det var inte längre frihet, det var slaveri. Så här uttryckte sig en socialdemokratisk holländska, som Hjalmar Branting välvilligt citerade: "Det proletariska yrkesarbetet är för kvinnan utan andligt värde, tråkigt, det höjer henne i intet avseende över hemarbetets nivå . . . I sitt hemarbete är kvinnan i viss mån dock även en oberoende producent; hon kan reglera sitt arbete som hon finner för gott, hon kan gå och då taga sig ett ögonblicks vila från sitt arbete, leka med sina barn osv. Hennes arbete i hemmet kommer dock hennes man och barn till godo . . . För henne betyder arbete i fabriker och verkstäder icke ekonomiskt oberoende och andlig frigörelse, utan ett nytt slaveri, obarmhärtigare än det gamla."¹

¹ Jag tog med citatet därför att det i dessa de yttersta dagar börjar ett liknande sätt att resonera att göra sig gällande i diskussioner om vårdnadsbidrag.

Så svänger rörelsen kraftfullt mot det som sen kan kallas folkhemsideologin, där könen styrs av den tysta överenskommelsen om de rätta platserna – mannen i det offentliga och kvinnan i det privata livet.

Christina Carlssons avhandling visar med stor empirisk rikedom på den spänning som fanns och ännu finns mot en sammanblandning av män och kvinnor i det offentliga politiska livet liksom i arbetslivet. Det är empiri som visar på en manlig rädsla inför en friare kvinna. Den visar också på kvinnors (välförståeliga) rädsla att utmana och reta upp mannen.

Vad man kan sakna är greppet över empirin: den teoretiska medvetenheten. Ty även om Christina Carlsson förser oss med en inledande teoridel, är den snarast att betrakta som en ordentlig genomgång av ett antal kvinnliga forskares idéer kring temat patriarkat-kapitalism. Den får inte någon synbar styrande roll för den empiriska undersökningen. I stället för en systematisk renodling mellan de dolda, dunkla och ofta paradoxala spänningar som fanns i sammanstötningen mellan männens värld och en framträngande kvinnlig inbrytning, blir framställningen ryckig genom att sakfrågorna splittras under det kronologiska järngreppet.

Det innebär att Christina Carlsson bara till hälften kan följa det forskningsprogram som hon inledningsvis ställde upp för sig: "Den fråga vi därför bör ställa är vilket konkret handlingsutrymme som fanns för arbetarklassen/arbetarrörelsen när det gällde att påverka samhällets uppbyggnad med avseende på förhållandet mellan könen. Följdfrågan blir vilka handlingsalternativ som faktiskt formuleras." Just när det gäller handlingsutrymmet – vilket också är en oerhört svårbesvarad fråga där de traditionella vetenskapliga historiska metoderna inte hjälper oss – lämnas vi åt oss själva, medan följdfrågan, handlingsalternativen är synnerligen väl redogjorda för.

I det avslutande kapitlet, om manliga ideologier och kvinnliga strategier, lyckas Christina Carlsson inte heller att ge en tydlig bild av denna motsägelsefulla spänning som fanns mellan teori och empiri. Det skulle ha varit intressant om hon hade funnit det värt att diskutera det analysförslag jag en gång framställde i uppsatsen *Den socialistiska hemmafrun*. Där utgick jag i från den kvinnliga verkligheten, delade in den i olika "arenor" och visade hur utomordentligt dåligt den marxistiska ideologin kunde

förklara den kvinnliga verkligheten. Jag såg detta som en av de avgörande anledningarna till det tomrum som uppstod kom att fyllas främst av Ellen Key, sin tids mest karismatiska bärarinna av tidens särartsidéer – dvs. just dessa idéer om de olika könssfärerna som direkt gick emot de teoretiska, socialistiska idéerna om kvinnan som mannens kamrat i arbets- och det offentliga livet.

Man kunde också tänka sig att ställa denna kvinnliga verklighet mot en manlig verklighet. Med andra ord, att verkligen analysera motiven bakom det som männen tydligen ständigt frågade sig inom svensk arbetarrörelse: vad tjänar vi på att hon får rösträtt? Vad tjänar vi på att hon får jobb?

En av förtjänsterna med Christina Carlssons avhandling ligger emellertid däri, att den ger den trygga vissheten, att här finns det viktigaste som man kan få fram om den unga arbetarrörelsen och kvinnofrågan. Och i denna rikedom kan vi därför välja Carl Lindhagens ord om männen, kvinnan och socialismen som avrundning: "Vi veta, hur på alla områden männen se ned på kvinnorna som samhällsmedlemmar, men man möter ofta den iakttagelsen, att detta alldeles särskilt äger rum inom de djupa leden. Man ser ju också, att de arbetande kvinnorna hålla särskilda konferenser, de måste särskilt arbeta för sin rösträtt och de göra särskilda opinionsyttringar såsom i en sådan fråga som denna (gällde nattarbetsförbudet m a.). ... socialdemokratiska män synas ha mycket svårt att förstå, att även kvinnan är en socius, en kamrat till dem."

Yvonne Hirdman

Sverige under första världskriget

Nils-Olof Franzén: *Undan stormen, Sverige under första världskriget*. (Bonniers: Uddevalla 1986, 381 s.).

Radiomannen och författaren Nils-Olof Franzén har tidigare skrivit en rad fina biografier om Rossini, Mozart, Dreyfus, Christina Nilsson, Jenny Lind och Hjalmar Branting liksom romaner och de kända ungdomsböckerna om detektiv Agaton Sax. Franzén är en mångsidig författare som nu även har skrivit en populärvetenskaplig bok om Sverige under åren 1914–1918.

Det finns förvånansvärt litet populärt skrivet om Sverige under det första världskriget. Fackhistorikerna har behandlat skilda aspekter som utrikespolitiken, det ekonomiska läget och det parlamentariska livet, men en samlad bild av politik, ideolo-

giska motsättningar, det sociala klimatet och försörjningssvårigheterna, har saknats för en bredare publik. Här fyller Franzéns bok en lucka samtidigt som den är både välskriven, informativ och underhållande. Det är ett stycke svunnet Sverige – nära i tiden – som åter får liv genom den fylliga och väl illustrerade volymen.

Dispositionen är kronologisk, vilket gör det lättare för förf. att växla mellan makro- och mikroperspektiv, som t. ex. från revolutionerna i Petrograd 1917 och dess återverkningar till inhemska vardagsproblem med ransoneringar, protester mot ordenssystemet och privat välgörenhet i nödens spår. För den initierade läsaren ger greppet att skildra politik, försörjning och kultur efter en tidslinje åtskilligt stoff när det gäller samhällsmiljö, meningsbrytningar och tidsanda i Sverige vid denna tid. Detta breda krönikegrepp har dock också vissa nackdelar då läsaren ibland riskerar att drunkna i detaljer och därmed kan få svårt att behålla de övergripande perspektiven. I stort har dock Franzén lyckats väl när det gäller balansen mellan de olika perspektiven i framställningen.

Inrikespolitiskt omfattar boken tiden från försvarsstriden kulminerande i borggårdskrisen i februari 1914, då kungaregeringen Hammarskjöld tillsattes, fram till revolutionsryktena 1917 ("den inställda revolutionen") och det följande demokratiska genombrottet med den liberal-socialistiska ministären Edén-Branting. Den svenska utvecklingen blev till sist lugn och landet skonades från kriget vilket gav ett gott utgångsläge inför efterkrigstiden då man hoppades att Nationernas Förbund skulle bli en fredsgarant och världen skulle slippa framtida krig.

Fördelen med populärvetenskapliga skildringar av en tidsepok är ofta att man kan fånga in breda samhällssektorer samtidigt och även ge ett fågelperspektiv över utvecklingen på ett lättfattligt och intresseväckande sätt. I detta avseende har Franzén lyckats väl. Han är en god pedagog som ger läsaren chansen att följa händelseförloppen steg för steg och även diskuterar och kommenterar samtida källor och sentida bearbetningar. Hans litteraturlista innehåller de flesta fackhistoriska arbetena om tiden och även rader av mer populära framställningar av typen Jolo:s böcker, Sven Hedins stridsskrifter, diplomatmemoarer, dagböcker och skrifter om konst, film och teater. Tre manuskript har utnyttjats, nämligen Ludvig Nordströms manus till dagböcker i

Bonniers förlagsarkiv, provinsialläkarnas årsrapporter 1916–18 (i riksarkivet) och socialdemokraten Värner Rydén's politiska anteckningar från hösten 1918 (i riksarkivet), vilket visar spännvidden i Franzéns intressen och framställning.

Franzén är skicklig i sin teckning av de idépolitiska strömningarna i Sverige vid denna tid. Här firar hans kunskaper och inlevelseförmåga triumfer. Avsnitten om "Folklynne och folksjäl" (Gustav Sundbärgs svepande generaliseringar om svensken m. m.), om aktivistens tankevärld, om bondetåget 1914, om Sven Hedin och om författarna mot kriget (Elin Wägner, Pär Lagerkvist m. fl.) är t. ex. mycket läsvärda.

En huvudlinje i boken är det parlamentariska spelet i Sverige alltifrån borggårdskrisen 1914 fram till regeringen Edén-Branting i slutet av kriget. Utvecklingen från kungaregeringen till det demokratiska genombrottet tecknas med säker hand även om den kronologiska dispositionen gör att man måste läsa om det politiska spelet under varje årtal för sig. Bilden av konst- och kulturlivet blir mer rapsodisk, vilket dock är förklarligt då ämnet är stort och nyansrikt och bokens omfång knappast tillåtit en ytterligare fördjupning i detta avseende. Ett särskilt kapitel om kriget i böckernas spegel bör dock nämnas i detta sammanhang. Även neutralitetsvakten 1914–18 ägnas ett separat avsnitt, vilket ger läsaren en påminnelse om att det första världskrigets militära beredskap ännu till stor del är ett outforskat område.

Stor omsorg har lagts ned på bokens illustrationer som främst har hämtats ur veckomagasinet Hvar 8 Dags rika bildarkiv, som länge legat oanvänt i Bonniers förlagsarkiv. Tidningen anlidade många skickliga fotografier som t. ex. Axel Malmström.

Sammanfattande har Nils-Olof Franzén all heder av sitt arbete. Undan stormen är en intelligent och välskriven bok om det svenska samhället under det första världskrigets påfrestningar. Det är en bok som förtjänar många läsare.

Kent Zetterberg

Albert Bonniers förlag 150 år

Excelsior! Albert Bonniers förlag 150 år. En jubileumskavalkad i brev valda och kommenterade av Daniel Hjorth under medverkan av Håkan Attius (Albert Bonniers förlag AB: Stockholm 1987, 761 sid., Personreg.).

I *Excelsior!* Albert Bonniers förlags bok

till 150-års jubileet, har man valt att koncentrera intresset på författarna, medan förläggarna i sina svarsbrev spelar en något mer undanskymd roll. Detta sätt att skriva förlagshistoria är inte nytt utan användes för första gången i *Herrar Wahlström & Widstrand*, Wahlström & Widstrands publikation till sitt 100-årsminne 1984. Syftet med *Excelsior!* sägs i en efterskrift vara att skildra växelspelet mellan författare och förläggare samt att belysa de motiv som ligger bakom ett beslut att ge ut en viss bok. Materialet är hämtat ur förlagets arkiv, troligen ett av de största och rikaste privata arkiven i Norden, och boken inleds med en kort förlagshistorik av Daniel Hjorth.

Samlingen är mycket rolig att läsa på grund av den spontanitet och livfulla direktitet som finns i breven. Det första brevet är av Erik Gustaf Geijers hand, där han år 1841 kommenterar en översättning av Auguste Comte, och det sista av fågelskådaren Jan Lindblad, daterat i mars 1987. I stort handlar brevsamlingen, som sägs i kommentaren till Gunnar Ekelöfs brev, om ekonomi och hälsa och ger en bild av både förläggarnas och författarnas villkor och arbetssätt.

Breven har i stor utsträckning kommit att koncentreras på skönlitterära författare. Undantag är vissa fackboksförfattare som t. ex. hippologen Carl Gustaf Wrangel vilken 1881 erbjuder förlaget *Handbok för hästvänner* med övertygelsen "om att densamma innehåller fröet till ett rikt fosterländskt arbete och en god affär."

I förlagets tidiga historia var den skönlitterära utgivningen inte betydelsefull. Albert Bonnier sökte snarare förvärva redan etablerade författare till förlaget. Hans väg att nå dem gick via kalendern *Svea*, vars betydelse som medel att dra till sig författare och illustratörer inte kan underskattas. Betydelsen som skönlitterärt förlag ökade efter utgivningen av Strindbergs *Giftas*, då de unga författarna i ökad utsträckning sökte sig dit. Karl Otto Bonnier drevs, som han själv skriver i memoarböckerna, *Bonniers. En bokhandlarefamilj* (1930–31) av en stark iver att få de unga författarna till förlaget, i vilket han hade stöd av fadern Albert.

Förläggaren roll som "second reader" (efter Lars Ahlin) framträder tydligt i *Excelsior!* Han ska ge en litterär bedömning, ta emot, stödja och ge uppmuntran (samt förskott), men även stoppa sådant som bedöms som omoget. Påfallande är den snäva attityd som Albert Bonnier och senare både Karl Otto och Tor hade till debuterande

poeter. Gustaf Fröding fick 1890 följande svar av Albert: "Hvad nu utgifvandet deraf beträffar, så torde det redan förut vara Er bekant, att det – genom den köld och likgiltighet vår publik visar mot poetisk produktion – icke kan ske utan upoffringar. Jag antager också att Ni icke blott ej påräknar någon ekonomisk fördel deraf utan kanske sjelf vore beredd att om så erfordrades bära eventuel förlust på företaget."

Denna bedömning av diktsamlingar som svårsålda återkommer i Karl Ottos brev till Johannes Edfelt så sent som 1925: "Ni kanske har hört talas om att bland det svåraste som finnes att få en publik för är en debuterande författares första diktsamling. Jag är därför begripligtvis icke i tillfälle att bjuda Eder något större honorar men jag vill våga 300:– kronor på en första upplaga som måste tagas i 1500 exemplar för att kunna spridas allmänt till alla boklådor." 1939 kommenterade Karl Otto själv "den gamla förläggaremissstron mot all lyrik" i brev till Bo Bergman, vars debutsamling *Marionetterna* blivit kallsinnigt mottagen av förlaget.

Breven mellan Karl Otto Bonnier och Pär Lagerkvist hör till samlingens mest fångslande. Här framgår den långa tidsperiod som låg mellan de första kontakterna och det verkliga genombrottet, vilket skedde 1944 med *Dvärgen*. Karl Otto skriver 1917 uppriktigt om än inte finkänsligt: "Visserligen utkom oerhört många arbeten till julen, men nog hade man kunnat bestå Er bok några anmälningar. Det tyckes som om intresset för Eder person vore slut för herrar recensenter. Det är därför icke utan rätt stor tvekan som jag går Er önskan tillmötes om ytterligare pekuniär hjälp. Det blir nu den 4:e boken, vilket ju nästan är mycket då de andra misslyckats." Diktaren hamnade i svårt ekonomiskt beroende genom sina bristande försäljningsframgångar. Senare samma år skrev Karl Otto: "Ni har erhållit icke mindre än 1 150 kronor i förskott, ett belopp som är så stort så det är mig obegripligt hur Ni skall kunna avbetala detsamma. Ni får söka skaffa pengar på annat håll." Karl Otto stod vid denna tid också främmande för Lagerkvists stil: "Jag är tveksam, emedan jag finner Ert opus så obetydligt. – Jag skall låta en annan person först läsa det. Är detta lilla stycke verkligen ett helt års arbete för Eder? Är det den framtidslitteratur, som Ni vill anses representera? Och tror Ni att det är sådan litteratur som skall glädja och uppbygga människorna?"

Pär Lagerkvist lät sig beundransvärt nog

Karl Otto och Tor Bonnier
Teckning av Yngve Berg

inte slås ned av den ifrågasättande attityd som förlaget hade till honom under dessa tidiga år trots att han svalt och för illa på grund av penningbrist. Han var övertygad om sina arbetens bärkraft och ansåg att vissa böcker borde ges ut som en nödvändig länk i hans litterära utveckling, därför att deras tankegångar måste prövas.

Läsaren förvänas ofta över den uppfostrande och högdragna ton som förläggarna Albert och Karl Otto, men även Tor, hade mot debuterande författare. Även den senare så framgångsrike Eyvind Johnson, som utvecklades till en av förlagets mest framstående författare, fick sina slängar på 1920- och 1930-talen liksom Erik Lindegren vid mitten av 1930-talet. Här finns en egendomlighet som kanske har med förläggeriet som yrke att göra. Även om förläggaren inte förstod sig på författaren sade instinkten att det rörde sig om en stor diktare som trots förluster borde fortsättas att ges ut. Man kan inte låta bli att tänka sig att det här synes ett själviskt element i att göra författaren ekonomiskt beroende av förlaget.

Breven visar att både Karl Otto och Tor Bonnier personligen arbetade med författarnas texter som ofta granskades minuti-

öst. Moa Martinson tackade 1933: "Jag är Eder särskilt tacksam för den grundliga inspektion mitt bokmanuskript fått. (Om jag blev istånd att börja någon affär, inte blev jag bokförläggare.)" Brevsamlingen ger många prov på den ömtåliga processen att be författaren ändra sådant som kan betraktas som politiskt icke godtagbart eller anstötligt. Alltsedan åtalerna av Strindbergs *Giftas* och Frödings *En morgondröm* var Karl Otto mycket noga med att skaffa en namnsedel där författaren tog på sig ansvaret som upphovsman. Andra fall som inte dragits inför domstol, men som orsakat förlaget och familjen Bonnier oro och besvär var Sven Lidmans böcker om familjen *Silfverståahl* och Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas*.

De största bekymren föranledde dock Sven Hedins tyskvänliga böcker utgivna kring första världskriget som stod i kraftfull kontrast mot Karl Ottos egen liberala inställning. Frispråkiga sexuella skildringar ville förläggarna ofta stryka. Debatten kring Agnes von Krusenstjernas böcker om fröknarna von Pahlen är välkänd. Men även i breven till Artur Lundkvist låter det 1934: "Då man som vi ha erfarenhet av hur kriti-

ken fäster sig vid sexualia och hur liten förmågan är att skilja vad som är snaskigt från vad som åtminstone är avsett att vara renhårigt, så gör det föga konstnärliga värdet vi måste tillmäta Edra sexuella skildringar oss än mer betänksamma mot bokens utgivande. (I detta sammanhang tillåta vi oss påpeka att vi givetvis icke på något vis sammanställa Eder bok med de arbeten av fru Krusenstjerna som vi avvisat.)” 1933 ville den då sjuttiosjuårige Karl Otto få Moa Martinson att stryka orden ”en stor manslem” som betecknades som osmakligt: ”Måste bort!”.

Excelsior! ger ofta mycket fina inblickar i de kval det konstnärliga arbetet medför och de motiv en författare kan ha för att få sin bok utgiven. Gustaf Fröding beskriver i brev från 1890 behovet av att, när man lever ensam med sin fantasi i andlig isolering, komma i kontakt med publiken och kritiken ”för att rätt kunna bedömma sig sjelf och afslipa de oformligheter som vidlåda en diktning, hvilken växer vild.” Det var därför ”icke så mycket af vigt för mig att göra en *vacker* debut, som att göra den med det första, det må bli ett *fjasko* eller icke.” Även Erik Lindegren ansåg 1935 att vissa dikter som numera låg honom fjärran och var otillfredsställande måste ges ut att de låg som en tyngd över honom och förhindrade en utveckling som skulle föra honom djupare in i verkligheten. Ett brev från Lars Gyllensten till Gerard Bonnier 1965 belyser svårigheten att skiljas från ett verk, men också varför en del konstnärliga arbeten har svårt att slå igenom hos publiken, ”nämligen att varje konstnärlig prestation, som inte är en inövning i ett vedertaget och förelagt mönster, innehåller ett element av något okänt och ännu inte prövat, av självsvåld kan man kanske säga så att det inte finns något objektivt instrument för att värdera den utan man måste så att säga bara bestämma sig för att erkänna den som en självständig varelse, vilken man måste släppa ifrån sig på dess egna äventyr hos läsarna (förläggaren, kritikerna, dem som möter den) – eller för att förkasta den.”

Breven ger en omedelbar bild av författaren och kompletterar på ett givande sätt de verk vi känner av denne. Dessutom kommenterar författaren ofta sina verk i detalj. De brev som återges från årtiondena närmast oss 1970- och 1980-talen, är i min åsikt inte alltid lika fängslande. De känns löstryckta ur ett nu pågående sammanhang som vi ännu inte har rätt perspektiv på. Här märks också tydligt den förändrade struktu-

ren i förlaget. I och med att detta inte lika entydigt som tidigare är ett familjeföretag är breven utöver Gerard och Karl Otto Bonnier, ställda till Georg Svensson, Åke Runnquist, Hans Isaksson m. fl.

Trots de många intressanta texterna ger *Excelsior!* inte sällan ett fragmentariskt intryck. Den väcker nyfikenhet men besvarar inte läsarens frågor. Urvalmetoden är inte tillräckligt redovisad. Genom en så enkel åtgärd som att ange det antal brev av varje brevskrivare som finns i förlagets arkiv hade en ökad tydlighet kunnat nås. Som det nu är får man ingen som helst uppfattning om ur vilken mängd urvalet gjorts och vilka frågor man velat belysa. Ibland känns det rent av snopet som när ett enda brev återges av den familjen Bonnier så närstående Carl Larsson. Arkivet äger nämligen närmare 640 brev av denne. Man frågar sig också om inte boken tonar ner och släntar över misshälligheter och konflikter av vilka det måste funnits många i förlagets långa historia. Vidare nämns nästan inga andra förlag vid namn. När en författare debuterat på annat förlag eller lämnat Bonniers vore det av största intresse att erfara detta förlags namn. Trots detta utgör naturligtvis *Excelsior!*, förslagsvis kompletterat med Karl Otto Bonniers utomordentliga memoarböcker, en introduktion till förlagets arkiv. Detta är ett av de betydelsefulla arkiv som bör besökas inte bara av litteraturforskare utan även av konstvetare eftersom förlaget alltid haft många konstnärer engagerade i illustrationsarbetet till böckerna.

Ann Katrin Pihl Atmer

Johan Hansson och Natur och Kultur

Carin Österberg: *Natur och Kultur. En förlagskrönika 1922–1986*. (Natur och Kultur: Stockholm 1987, 336 sid., personreg.).

I centrum för skildringen av bokförlaget Natur och Kulturs sextiofemåriga historia står förlagets grundare, den legendariske Johan Hansson. Också hans första hustru, Jenny Bergqvist Hansson, utan vilkens lojala insatser Johan Hansson knappast hade lyckats, finns med på ett hörn. Johan Hansson hade den långa bildningsgång som vid denne tid var gängse för framgångsrika män inom folkrörelserna. Han var son till en småbrukare utanför Ystad och dennes hustru, en duktig konstväverska och för under slutet av 1890-talet till Danmark för att arbeta. Där fick han kontakt med idéer som skulle komma att starkt påverka hans liv,

Henry Georgerörelsen. Denna rörelse var uppbyggd kring tanken att den ekonomiska nöd som folket led under berodde på en felaktig skattelagstiftning. Staten borde enligt denna tanke beskatta de värdestegringar som gjordes på jorden till följd av industrialismen i stället för att beskatta den enskildes arbete.

Henry Georges idéer behandlades i Johan Hanssons första bok *Från herrgårdar och småbruk* 1905, som baserar sig på den senares egna erfarenheter från småbruket i Skåne, omgivna som de var av de stora herrgårdarnas marker. Med denna skrift inleddes Johan Hanssons socialekonomiska reformarbete. Han var verksam som journalist och skriftställare, ivrigt och envetet upptagen med att, med stöd av hustrun Jenny, via sina kontakter inom jordbruket, kooperationen och nykterhetsorganisationerna sprida reformidéer genom föredrag, artiklar och skrifter.

Utvecklingen mot en förlagsverksamhet gick på skilda vägar. En verksamhet i smått inleddes genom Ekonomiska Frihetsförbundet som 1909 startas av Johan och Jenny. Den georgiska rörelsen hade också under en kort period en daglig tidning, *Afton-Tidningen*. Tidskriften *Odlaren*, startad 1912 av Svenska Andelsförlaget, vände sig till småbrukare och bönder.

Via Svenska Andelsförlaget drevs förlagsverksamheten igång i större skala sedan ett tryckeri förvärvats 1912. Förlaget, som var baserat på en kooperativ ägandeform, gav ut socialekonomisk litteratur med den inriktning som Johan och Jenny redan tidigare hade haft. Affärshandböcker var en sorts litteratur som Hansson kommit i kontakt med vid sina resor i USA.

Serien *Natur och Kultur*, i vilken populärvetenskapliga böcker gavs ut för låga priser, var en viktig gren av förlaget. Under slutet av 1910-talet utvecklades också den skönlitterära utgivningen under ledning av Josef Jonsson som inträdde som finansär. Efter en brytning med denne skapade Johan och Jenny 1922 ett nytt förlag som fick namnet *Natur och Kultur* efter den nämnda populär vetenskapliga serien.

Johan Hansson hade fördelen att ha en alldeles klar handlingslinje för det nya förlaget. Han var idealist och ville göra nytta med sina böcker. Hans idéer avspeglas i ett tal från 1932 som återges i förlagshistoriken: "För min del har jag som förläggare efter ringa förmåga velat ställa mig i de uppbyggande krafternas tjänst. Med uppbyggande krafter menar jag framförallt sådana

som vill komma verkligheten närmare in på livet, verkligheten i alla dess former och på så många områden som möjligt. Jag känner intet större och förhoppningsfullare ord än det gamla bibelordet: 'Sanningen skall göra er fria'. Och jag känner intet mera dåraktigt, åtminstone som livs- och handlingsprincip än Pilatus' 'Vad är sanning?'. Pilatus skulle inom parentes sagt vara en omöjlig förläggare. En god förläggare måste tro och åter tro".

Den devis som fortfarande används i utgivningen, "En bok från *Natur och Kultur* är en god bok", återger Hanssons inställning i koncentrerad form. Genom sin tidigare agitatoriska verksamhet hade Hansson en bred personkännedom inom folkbildningen som kom till nytta i verksamheten. Den populärvetenskapliga serie som givit namn åt förlaget blev även i fortsättningen en kärna i utgivningen. Arbetet bedrevs i nära samarbete med Folkbildningsförbundet och man höll medvetet en lågprislinje därför att man ville nå arbetare. Inom serien publicerades originalutgåvor inom ämnen som fysik och kemi, matematik, filosofi och psykologi, historia och skön konst. Förlaget knöt till sig författare vilka enligt kontrakt åtog sig att hembjuda kommande verk. På detta sätt hölls kontakterna levande med de dåtida specialisterna inom respektive ämnen vilka vid behov kunde rådfrågas också i andra sammanhang. Därmed var den profil klar som skulle förbli förlagets, nämligen att ge ut god facklitteratur.

Johan Hansson har själv sagt att det var ett yttrande av Gustav Sundbärg i *Det svenska folkkyrnet*, "ingen är mera rädd för självreflektion än den vardaglige svensken. Hans högsta önskan är att *fly sig själv*", som fick honom att ge sig in på utgivningen av psykologisk litteratur, idag ett av förlagets kännemärken. Redan 1923 skapades den blåvita serien, böcker med vit framsida och en kraftig blå kant, som fortfarande ges ut med framgång.

Som skönlitterärt förlag var *Natur och Kultur* inte betydande. Man utlyste dock en svensk romanpristävling 1929 som blev en stor framgång och frambragte en ny författare: Waldemar Hammenhög med romanen *Esther och Albert*. Under kriget kom Johan Hansson försvar av frihet och demokrati att prägla utgivningen. Den tyske, f. d. nazisten, Hermann Rauschnings *Samtal med Hitler* beslagtogs, men gavs med små ändringar ändå ut i fem upplagor. Mina egna minnen av *Natur och Kulturböcker* är framför allt förknippade med barnboksserien

Min skattkammare, från 1947 en av förlagets säljsuccéer, som sålt i över 3,5 miljoner exemplar.

Trots Carin Österbergs försynta och lojala hållning mot sin f. d. chef träder Johan Hanssons personlighet fram som inte allt igenom sympatisk. Han förefaller att ha varit benhårt inställd på sina idéer, utan större personlig värme, men med en imponerande arbetsförmåga. Hustrun Jenny däremot var mer lyhörd och smidig i sina kontakter med människor. Johan Hansson höll sig med en mycket liten personalstyrka på vilken han ställde stora krav och som betalades dåligt. Låga omkostnader och extrem sparsamhet var förlagets kännemärken. Carin Österberg framhäver också att Hansson personligen var engagerad i marknadsföringen och länge fungerade som sin egen försäljningschef, ihärdigt och energiskt bearbetande tidningarnas annonsredaktioner. Trots att Hansson av många uppfattades som tyrannisk och krävande var han dock skicklig och beundransvärd, något som också framgår av Georg Svenssons *Minnen och möten*, 1987.

1947 ombildades Natur och Kultur till en stiftelse med Hansson som chef. Historiken undanhåller inte läsaren de stora problem som förlaget hade med den då närmare nitioårige Johan Hansson under förlagskrisens år på 1960-talet och om dennes svårigheter att avhända sig ansvaret för förlaget.

Ann Katrin Pihl Atmer

K. G. Westmans anteckningar

Även om det ännu är för tidigt för ett slutomdöme talar mycket för att vad gäller "handskrifter rörande Skandinaviens historia" under 1900-talet kan Karl Gustaf Westman (1876–1944) göra anspråk på att räknas som en av de främsta författarna. Som statsråd under såväl första som andra världskriget – en exceptionella position för en politiker – förde Westman dagboksanteckningar av största intresse för kändedomen om regeringens arbete under respektive Hjalmar Hammarskjöld och Per Albin Hansson. Anteckningarna från andra världskriget, vilka går fram till 1943, utgavs 1981 (anmälda i PHT 1981: 4, s. 166 f) och två år senare följde anteckningarna från tiden som ecklesiastikminister i regeringen Hammarskjöld (PHT 1983: 3–4, s. 99 f). Nu har turen kommit till den mellanliggande perioden: K G Westman *Politiska anteckningar april 1917–augusti 1939* (246 s., personreg., del 13 i Handlingar utg. av

Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia). Utgivare är, liksom av de tidigare volymerna, Wilhelm Carlgren, som stundom haft det knepigt med att tolka Westmans ställvis svårlästa handstil.

Anteckningarna, vilka förts med stundom långa mellanrum, kan schematiskt sägas sönderfalla i tre block: 1) Tiden efter ministären Hammarskjölds avgång i mars 1917 och fram till första världskrigets slut, dvs. efter sommaren 1918, då det står klart att Tyskland är dömt att besegras, upphör praktiskt taget noteringarna. 2) Början och mitten av 1930-talet varvid är att märka att det inte finns några anteckningar från Westmans tid som utrikesminister i "semestergeringen" 1936. 3) Åren 1938–39 med tyngdpunkt på diskussionen om Åland; en omedelbar fortsättning följer i de 1981 publicerade dagböckerna.

I ministären Hammarskjöld var Westman en stor beundrare av regeringschefen samtidigt som han hade närmare kontakter med aktivisterna än någon annan regeringsmedlem – dock utan att ge sig in i några äventyrligheter. Hösten 1917 aktualiserades ett av aktivisternas främsta mål, Finlands frigörelse från Ryssland och i samband därmed en annan fråga, nämligen möjligheten av Ålands införlivande med Sverige.

Med ett intensivt engagemang kastade sig Westman – fri från regeringsansvar – in i diskussionen, ursinnig över den "rotlösa och småsinta" ministären Edéns ovilja att gripa in, missnöjd med den "för gamla svenska traditioner främmande" Gustaf V och besviken på det svala intresset också i akademiska kretsar, över "slappheten" hos t. ex. Harald Hjärne. Denne hade heller ingenting till övers för Westmans övertygelse om rasens betydelse. Rastänkandet präglade i mycket Westmans syn på kriget mellan stormakterna där västmaktanhängarna "för en formell ytlighet bortkasta alla den germanska kulturens dyrbarheter."

Till drottning Victoria riktade Westman flera vördnadsfulla skrivelser där han inte sparade på kritik av hennes gemål. I breven drog han upp riktlinjer för en aktiv Ålandspolitik – baserad på hjälp till Finland – samtidigt som han införde drottningen beklagade de förspillda möjligheterna "att i samförstånd med Tyskland lägga grundvalarna till ett starkt Sverige".

Efter Tysklands intervention i inbördeskriget i Finland antog Ålandsfrågan en annan dimension; Ålands överförande till Sverige kunde nu endast tänkas genom att

Finland utsattes för tyska påtryckningar, ett också för Westman olustigt perspektiv. Politiskt kom han alltmer uti periferin, hans närmaste kontakter var bröderna Archibald och Robert Douglas som i sin tur var väl anskrivna i Berlin. Med det tyska sammanbrottet kullkastades alla tidigare utrikespolitiska spekulationer.

När Westman återkommer omkring 1930 är han förändrad så till vida att han är en övertygad anhängare av det parlamentariska styrelsesättet. Och inom dess ram bör finnas en stark regering. En tid manövrerar Westman (nu medlem av bondeförbundet) för att få till stånd något slags borgerlig koalitionsregering och är kritisk mot de i traditionellt partitänkande fångna högerledarna Arvid Lindman och Ernst Trygger. "Dumhet och personliga motsättningar hindra ett förnuftigt samarbete mellan de borgerliga" heter det i ett närliggande sammanhang. Än en gång påminns man om hur, trots socialdemokraternas framgång vid 1932 års val, en socialdemokratisk regering inte till början togs för en given sak. Olika borgerliga alternativ måste emellertid snabbt avskrivas varefter Per Albin Hansson trädde till.

I överläggningarna våren 1933 mellan regeringen och bondeförbundet om en bred ekonomisk uppgörelse ("kohandeln") var Westman helhjärtat inställd på ett positivt resultat. Detta i hög grad för att motverka de antidemokratiska strömningar som – särskilt efter det nazistiska maktövertagandet i Tyskland – började bli märkbara också i Sverige. Vid sammanträde med bondeförbundets partigrupp 22 maj förklarade Westman enligt dagboken att "folket otåligt väntade på ett krafttag vid riksdagen. Uteblev det, skulle vårt statskicks förlora sitt grepp om vårt folk" och "ytterlighetsriktningar skulle gynnas". Ett par veckor tidigare noterade Westman efter ett samtal på Uppsalatåget med Östen Undén "att regeringen ville sitta kvar för att hindra, att Hitlerriktningar komma till makten i Sverige." En tillspetsad formulering.

Endast sporadiska anteckningar föreligger från åren närmast efter 1935. Den 5 maj 1936 skriver Westman att Georg Branting under en försvarsdebatt har intagit en märklig hållning; "Han räknade med krigsfara från Tyskland, närmast i form av följdena för Sverige av ett tyskt anfall på Danmark." Det är också militära spörsmål som står i förgrunden då Westman 1938 återupptar mera kontinuerliga anteckningar, närmast i anknytning till det än en gång aktuella

Åland. Till en början föreligger endast stickord och nyckelreplikor – stundom mycket expressiva – vilka varit avsedda som underlag för en definitiv text.

I en notis 31 mars 1938 står det bl. a.: "S-r (Sandler): Avskrivning eller inte av Ålandsintresse. Vill man tillvarata sv. Ålandsintr. eller ej." Några rader senare: "P A Hn (Per Albin Hansson): "Försiktighet" – ett nyckelord som pekar framåt, inte bara beträffande Åland. Den 28 september karaktäriseras Ernst Wigforss uppfattning av Sändlers Ålandspolitik med ett enda ord: "Betänkligheter."

Från april 1939 är anteckningarna åter utskrivna och man kan nu följa utrikesminister Sändlers ansträngningar att sälja planen ("Stockholmsplanen") om svenskfinsk militär samverkan på Åland åt en till en början fundersam regering där emellertid Ernst Wigforss' betänkligheter övergår i skarp kritik, särskilt sedan Sovjet uttalat sig negativt. Den 3 juni noterar Westman att Wigforss meddelat Sandler att om denne "fortsatte sin politik att genomdriva Stockholmsplanen mot Ryssland, skulle detta betyda att endera av dem skulle lämna ministären". Ett angrepp på Sändlers politik som, ännu skarpare formulerat, Wigforss skulle upprepa på hösten (Westmans dagbok 22 oktober).

Westman, som från början varit positivt intresserad, blir alltmer betänksam och när högerledaren Gösta Bagge påstår att det vore "moralisk bankrutt" om regeringen ej genomförde Stockholmsplanen trots rysk opposition betecknar Westman detta som ytterligare "ett bevis på svensk ovana vid utrikespolitik". Han tillägger världsvist att "mäktigare stater än Sverige fått falla undan för rysk motstånd, i den mån klokheten så bjudit." Både Westman och världen hade förändrats sedan 1917. Det kan nämnas att Wilhelm Carlgren använt de nu aktuella anteckningarna i sitt 1977 utgivna arbete "Varken – eller, Reflexioner kring Sveriges Ålandspolitik 1938–1939."

Om utvecklingen dagarna närmast före krigsutbrottet har Westman några märkliga notiser. Den tysk-ryska paktens uppfattas inte som särskilt illavarslande. Den 28 augusti kommer ett "optimistiskt telegram" från minister Richert i Berlin (men pessimistiska från Hennings i Paris och Prytz i London) och dagen före krigsutbrottet kan Richert rapportera att "Hitlers tillstånd den sista tiden varit fruktansvärt och att, vare sig det blivit krig eller fred, Hitlers saga är slut."! Enligt Westman "överensstämmer

detta med underrättelser från andra håll”.

Även om Westman alltså kunde tro på ogrundade rykten framstår han i stort sett som en skarpsynt iakttagare med sinne för realiteter, dessutom en säker stilist med sinne för effekter. Han anlägger gärna ett historiskt perspektiv. Karaktäristisk är hans kritik av Sandler, vars benägenhet för teoretiska konstruktioner, ”som ej motvägts av historiska studier” fått denne att förbise ”att det är makter, som bestämma strömmens riktning trots alla krusningar, som glittrande löpa åt andra håll på ytan”.

På personer i sin omgivning blickar Westman gärna ned med i bästa fall välvilligt förakt. Man kan, när det gäller statsrådsstiden, lätt få ett överdrivet intryck av hans position inom regeringen. Motbudande är den ohöjda antisemitism, som möter på flera ställen, inte minst mot bakgrund av Westmans anspråk på överblick. När t. ex. prins Eugen söker utverka medborgarskap åt en judisk flykting, som endast vistats ett år i Sverige, menar Westman att detta för flyktingens vidkommande vittnar om ”en företagsamhet som förklarar varför de (judarna) blivit utsatta för svåra förföljelser i alla tider.” Här talar den fördomsfulla cynismen. Det faller en kvardröjande skugga över Karl Gustaf Westmans förtjänstfulla politiska anteckningar.

Ulf Brandell

Gustav Möller

Nine Christine Jönsson & Paul Lindblom: *Politik och kärlek. En bok om Gustav Möller och Else Kleen.* (Tiden: Stockholm 1987, 594 s.).

Av författarna till den omfångsrika biografien över Gustav Möller är Paul Lindblom fil dr i praktisk filosofi och författare till verk om Artur Lundkvist såväl som Ernst Wigforss. Det omfattande författarskapet har bedrivits vid sidan av en offentlig bana som socialhögskolerektor i Lund, som direktör för Riksbankens jubileumsfond och för Rikskonserterna. Hans maka Nine Christine Jönsson har efter en tidig period som skådespelerska varit skönlitterärt verksam.

Ett rikt källmaterial har stått bokens författare till buds – Gustav Möllers och Gerda Möllers – hans första hustru – arkiv i Arbetarrörelsens arkiv, Sigfrid Hanssons arkiv på samma ställe liksom Else Kleens arkiv i Riksarkivet.

Gustav Möllers mor blev tidigt änka och hennes strävsamma tillvaro och för tidiga död 1898, då sonen Gustav var fjorton år,

blev av betydelse för hans uppfattning om samhällets orättvisor. Möller har vittnat i tal och skrift därom.

En gynnare fick Möller tidigt i R. F. Berg (1846–1907), direktören för skånska cementaktiebolaget. Berg var en liberal företagare med social omtanke om sina talrika anställda. Från frikyrkliga utgångspunkter ställde han sig dock avvisande till socialistiska teorier. Gustav Möllers mor tillhörde en frikyrkoförsamling och det är möjligt att Berg där blev bekant med den lovande ynglingen som vid unga år fick hans förtroende. När Möller efter några års arbete i Bergs tjänst anslöt sig till socialdemokraterna måste han lämna företaget.

Redan 1903, enligt bokens författare, lärde Möller känna den ett år yngre Per Albin Hansson. Därigenom inleddes ett livslångt samarbete. Till kretsen hörde även Per Albins bror Sigfrid, i samma ålder som Möller. Inom kort upptas i umgängeskretsen de blivande hustrurna till bröderna Hansson, till Gustav Möller och även Gunhild Nyström, som blev maka till Zeth Höglund. Umgänget dessa personer emellan i Sydsvrige och längre fram i Stockholm blev inte fritt från komplikationer som intresserat bokens författare och redovisas.

Möller lämnade affärlivet och hans yrke blev journalistens. Han gjorde redaktionella insatser i Fram, Arbetet och Skånska Social-Demokraten. Hans skrivelser begränsades inte av den politiska ämnessfären. Litterärt intresserad framträdde han som bokrecensent och teaterkritiker.

Som privatekonom var Möller ”sangvinker” och det frestade tidvis på livet med Gerda Möller. I tidens radikala anda inleddes samlivet 1908 i Helsingborg men något formellt äktenskap ingicks inte förrän tio år senare. År 1912 flyttade Möllers till Stockholm, där Gustav knöts till det nygrundade Tidens förlag och lärde känna förlagets författare sådana som Dan Andersson, Gustav Hedenvind-Eriksson och Martin Koch. Med den sistnämnde förenades Möller under några år i vänskap. Koch har i essäsamlingen Blodet ropar (1914) gett en bild av Gustav Möller – ”den unge skåningen med det skarpt markerade skägglösa ansiktet”.

Möller avgick som förlagschef när han 1916 blev partisekreterare men stod kvar i förlagsstyrelsen. Från 1932 var han styrelsens ordförande, ett uppdrag han behöll till och med efter det att han lämnat det politiska livet.

Möller lärde sig främmande språk – tyska och engelska – och blev efterhand en

erfaren deltagare i internationella konferenser. Ett äventyrligt uppdrag förde honom 1915 som föregiven bokförläggare till Petrorgrad.

Från 1918 satt Möller i riksdagen. Alltmera betrodde verkade han 1921–24 som t. f. chefredaktör för Social-Demokraten medan Per Albin deltog i regeringen. Här skrev han enbart politiska artiklar. Från 1924 till 1926 i ministärerna Branting–Sandler var Möller första gången socialminister. Men regeringsunderlaget var svagt och Möller kunde ännu så länge utträta föga som statsråd. Mellan 1926 och 1933 var han ordförande i socialiseringsnämnden, den kommitté som några år tidigare – i brist på politiska beslutsmöjligheter – tillsattes av regeringen Branting för att utreda villkoren för en framtida socialisering av produktionsmedlen.

Ett värtaligt uttryck för sin socialistiska ståndpunkt gav Möller vid ett tal 1920 på en arbetarkongress i Köpenhamn. Sin vision klär han i dessa ord:

”Det socialistiska samhället är en högre och ädlare organisation än den nuvarande. Utvecklingen måste ske i takt med de ekonomiska och kulturella framstegen och bygga upp av en arbetarklass som ständigt höjer sin materiella, intellektuella och moraliska nivå och som genom disciplin gör sig duglig för sin stora uppgift att avlösa lönearbetet i kapitalismens tjänst med samarbete mellan fria och likaberättigade delägare.”

Från 1919 lär han känna Else Kleen som 1924 blir hans andra hustru. Det är hennes fjärde gifte. Makarna har vitt skild social bakgrund men förenas av djupa gemensamma intressen. Else Kleens insatser för att humanisera kriminalvården hade samma inriktning som Gustav Möllers sociala strävanden. Möllers bana som reformpolitiker inleds på allvar med den Hanssonska ministärbildningen 1932, då han återkommer som socialminister. Regeringen har nu ett fastare politiskt underlag och han får mycket genomfört. Bokens skildring av de sociala reformerna under Möllers år som departementschef är översiktlig och inte särskilt inträngande. Möllers statssekreterare och nära medarbetare Wilhelm Björck, Tage Erlander, Per Nyström och Per Eckerberg har alla vittnat om att Möller var en skicklig departementschef. Han förstod att omge sig med dugande medhjälpare som delade hans grundsyn om generella bidrag, lokala organ med egna resurser, mindre makt till domstolar och nya rekryteringsprinciper med

möjligheter att se bort från formella meriter. År 1937 hade Möller tillfälle att utse Sigfrid Hansson till generaldirektör i Socialstyrelsen.

Under en kort period vid slutet av 1930-talet var Möller handelsminister. I krigsårens samlingsregering återvände han till socialdepartementet och det kan noteras att efterkrigstidens socialpolitiska reformarbete förbereddes under krigsåren. Författarna påpekar, hur Möller från en socialistisk grundsyn såg sina reformer som provisorier. De går i god för den ekonomiska realismen i Möllers reformprogram som ibland ifrågasatts. Det populära ordet ”folkhem” nyttjade han inte. Det tedde sig för passivt.

Möller har rönt en viss kritik för att under krigsåren hans intresse för sociala reformer dominerade över intresset för säkerhetstjänsten som låg inom departementets ansvarsområde. Även flyktingpolitiken berördes av arbetet i departementet. Men flyktingarnas situation förbättrades mot slutet av kriget. Till motståndarna inom regeringen mot eftergifter för tyska påtryckningar hörde inte minst Ernst Wigforss och Gustav Möller.

Vid statsministerns plötsliga död 1946 var Möllers, den vice partiordförandens kandidatur till ledarskapet stark. När han vid voteringarna bland partivännerna i riksdagen fick vika för anspråken på ett generationsskifte och se sig besegrad av Tage Erlander, som tidigare varit hans medarbetare, var hans besvikelse stor och han dolde den inte. Else Kleen for hemifrån och han fick bära den själv.

Östen Undén som utrikesminister erbjöd Möller poster som sändebud – 1946 i Moskva, 1947 i Köpenhamn – men han avböjde. Som socialminister stod han kvar till dess att den socialdemokratiska regeringen 1951 avlöstes av koalitionen med bondeförbundet. Riksdagen lämnade han vid sjuttio års ålder 1954, ett tillbakaträdande som inte var frivilligt. Men han fortsatte ännu några år som styrelsens ordförande i Tidens förlag. Han fick vara med om hur Lars Ahlin och flera andra författare lämnade förlaget vid årtiondets mitt under det att Artur Lundkvist kom tillbaka och publicerade nya verk på Tiden.

Gustav Möllers reformverk möttes med respekt på akademiskt håll – de okonventionella befordringsvägar han förespråkade reste inte hinder. Han promoverades 1945 till juris hedersdoktor i Uppsala och 1947 till medicine hedersdoktor i Lund.

Såväl Else Kleen som Gustav Möller

nådde hög ålder. De gick ur tiden 1968 resp. 1970, båda 86 år gamla. Boken om dem har goda illustrationer och ett utmärkt personregister.

Åke Lilliestam

En vilt- och kvinnojägar

Ulf Aschan: *Baron Blixen*. Ett porträtt av baron Bror von Blixen-Finecke (Förlags AB Wiken 1987, 237 s., personreg.).

Ulf Aschan har skrivit en bok om sin gudfar, Bror von Blixen-Finecke i syfte att lyfta fram hans personlighet som riskerar att blekna bort i det livliga intresse som på senare tid ägnats Karen Blixen, hennes liv, hennes brev, hennes böcker. Ulf Aschan vill inte att Bror, eller Blix som hans vänner kallade honom, reduceras till mannen som gjorde av med hennes pengar och gav henne syfilis. Blix var nära vän till familjen Aschan, som odlade kaffe i Kenya och författaren är född där.

Som grund för sin skildring har han ett tjugotal böcker varav några behandlar utforskande av och nybyggande i Östafrika medan andra mer personligt beskriver livet i Kenya på 1910-, 20- och 30-talen. Karen Blixens afrikaböcker finns med, Blix har skrivit ett par och andra år skrivna av nära vänner. Familjens och vänskretsens muntliga berättelser om Blix' liv och leverne utgör också en viktig informationskälla.

Författaren förmedlar vännernas minnen och berättelser och formar bilden av den legendariske Blix som kunde "skjuta bättre, vandra längre och dricka mer än någon annan och som också hade en farlig hand med kvinnor".

Bilden motsvarar idealet för de kretsar han tillhörde, högadeln på de skånska godsen och den vita överklassen på farmer, safaris och engelska klubbhus i Kenya. Talrika citat bekräftar idealbilden.

"Under jakt begick han aldrig ett misstag och sköt aldrig bom". Jakt är ett genomgående tema, från barndomens kaniinjakt i Skåne till yrkesjägarrens intensivt spännande och ofta detaljerat beskrivna jakt på storvilt – elefant, noshörning, lejon och buffel – på Afrikas vidsträckt viltområde. Blix var jägaren utan motstycke. Som safariledare var han eftersökt av såväl prinsen av Wales som rika amerikaner med anspråk på jakttroféer, lyx och komfort.

Karen skriver till sin mor: "Jag vill så gärna be er, som håller av och tror på Bror, att inte bedöma honom riktigt som andra människor. Han måste ha frihet att vara

som han är om han skall bli så bra som han kan ...". Blix var mannen som, älskad av alla, tilläts att göra vad som föll honom in. Att hans far redan från början var av samma uppfattning framgår av att han under Blix' skoltid i Lund road betalar hans extravaganser, vare sig det gällde lådor med champagne eller att lösa ut sin egen dyrbara päls som Blix pantsatt för att kunna betala den förträffliga lunch han just bjudit fadern på.

"Han var en sorglös människa, överdådigt frikostig – gjorde glatt av med sin sista slant och gärna mer än så". Han var den borne sällskapsmänniskan, tyckte om stora fester och hade många vänner. Det hände att de trädde in för att reglera hans skulder; så erbjöd t. ex. en kvinnlig vän en gång sitt pärlhalsband till en fordringsägare.

Slösaktig även med sin kärlek blev han dock alltid förlåten: "Han var en underbar otrogen äkta man", intygar en kvinna och en annan: "Varför skulle jag inte dela med mig av denne underbara man?"

Boken är synnerligen rikt illustrerad med amatörfotografier. De har fått lika stort utrymme som texten. Tillsammans med författaren bläddrar läsaren i trevliga gamla album och lyssnar till hans framställning som är kryddad med ögonblicksbilder och roliga historier.

Eftersom författaren bor och arbetar som safariledare i Kenya är han djupt förtrogen med miljön. Hans bok är resultatet av att han känner och tycker om landet och de människor som omgav Blix och som bidrog till att forma legenden.

Det är en charmfull bok, skriven med värme, beundran och inlevelse.

Margot Ekelund

Folkrörelsehistoria

Karl Wennberg: *Kalle berättar – om episoder och människor i nykterhetsrörelsen*. (Axplock: Vagnhärad 1987, 240 s.).

Folkrörelsehistoria kan skrivas på många sätt. Antingen som en mer systematisk genomgång av organisatorisk uppbyggnad eller i form av en kartläggning av folkrörelsernas uppkomst och utveckling, deras politiska verksamhet och deras betydelse för vårt samhälle. Förre folkskolläraren och kanslichefen vid Godtemplarordens Stockholmskansli Karl Wennberg ger i sitt bidrag till nykterhetsrörelsens historia en livlig och mycket personlig skildring av det interna arbetet inom nykterhetsrörelsen. Wennberg var i sin ungdom aktiv i SSUH, blev förbundssekreterare i Sveriges Godtemplares

Ungdomsförbundet (SGU) och 1939, då IOGT:s centrala kansli inrättades blev han chef där. Genom sitt arbete kom han i personlig kontakt med folk i ledningen för "Organisations-Sverige" redan på 1920-talet. Dessa får läsaren möta tillsammans med många andra genom författarens personliga minnen.

Syftet med boken har inte varit att skriva några memoarer. I stället har författaren velat skildra upplevda händelser och minnen av personer som han har träffat. Man får en känsla av att boken riktar sig till författarens "kära vänner" inom nykterhetsrörelsen. Här ligger också bokens begränsning. Som icke aktiv i nykterhetsrörelsen har läsaren svårt att följa med i till synes osammanhängande fragment av minnen och episoder ur författarens mycket intensiva liv. Men bokens uppläggning tyder ändå på ett försök att samla minnena i bestämda perioder. Den inleds med barn- och ungdomsåren från det lilla brukssamhället i Dalarna och fortsätter i Uppsala och på lärarseminariet, dit Wennberg kom med hjälp av lånade pengar. Därpå följer minnena från folkskollärartiden. Dessa avsnitt hör till bokens kanske mest privata och nostalgiska. Berättelserna är mycket korta och fulla med personnamn. Personerna i boken utgör en brokig samling – alltifrån folkskolläraren Axel Malakias Mattsson i Husby till Gustav VI Adolf – vilka författaren stött på i sitt liv.

Skildringarna av det interna arbetet på IOGT:s kansli i Stockholm följer samma mönster som innehållet i övrigt – en blandning av roliga historier och korta presentationer av människor. Presentationerna blir skojigare ju mer kända personerna blir. Mot slutet av boken är de så kända att de t. o. m. får ett eget litet kapitel var och en för sig.

Om man överhuvudtaget skall tala om någon tyngdpunkt i boken, så finns den i detta avsnitt. Här får läsaren möta personer som exempelvis Gustaf Andersson i Rasjön, Waldemar Hammenhög, Per Edvin Sköld m. fl.

Sammanfattningsvis kan Kalles berättelser betraktas som just Axplock – "historier" och verklig folkrörelsehistoria i fragment.

Maija Runcis

Alice Lyttkens memoarer Rättelse och komplettering

Lyttkens, Alice: *Leva om sitt liv. 5. Femtiotalet – glädjens och prövningarnas tid.* (Bonnier: Stockholm 1984. 281 s. III.).

– 6. *Det sena femtiotalet – på gott och ont* (Bonnier: Stockholm 1985, 246 s. III.).

För tidigt skrev Alice Lyttkens 1980 i slutet av del 4 av sina minnen "Innan jag sätter punkt för memoarskrivandet för att återgå till min verksamhet som romanförfattare ..." och recenserade för tidigt undertecknad delarna 3 och 4 i PHT 1980 under rubriken "Alice Lyttkens avslutar sina memoarer". Sedan dess har författarinnan givit ut ytterligare två band. Under åren 1977–86 har den nu 90-åriga författarinnan givit ut sex delar av sin självbiografi och tre romaner, en aktningvärd prestation. Det märks ingen avmattning i hennes stil och språk, men innehållet har tunnats ut.

De sista två banden behandlar 1950-talet – på gott och ont. Hon skildrar sitt författarskap och sin arbetsglädje, det lyckliga äktenskapet med advokaten Yngve Lyttkens samt föräldrarnas djupa oro för dottern Ulrikas framtid. Stort utrymme ägnas umgänge och resor. Hon är intresserad av människor men inte personhistoria. Läsaren får i snabb takt möta några hundra människor men inte veta mycket om dem. Endast i undantagsfall stannar hon upp och skisserar ett personporträtt. Jag tänker särskilt på bilden av den äldre och sjuka Sigrid Undset och en välformulerad karaktäristik av Karl Gerhard. I samband med redogörelsen för Yngve Lyttkens arbete "Dramat i Broxvik" lämnar hon några eljest svåråtkomliga biografiska uppgifter om en av huvudpersonerna, Helga Fågerskiöld (Se även SBL, bd 16).

Som slutomdöme om serien gäller fortfarande sammanfattningen i PHT 1980 s. 87. Alice Lyttkens har åstadkommit en karaktäristisk och träffsäker rundmålning av första hälften av 1900-talet. Författarinnan tecknar skickligt olika miljöer och berättar underhållande om epoken, en skildring som kryddas med talrika anekdoter. Men det personhistoriska utbytet är begränsat. Med behållning läser man framför allt den fina skildringen av Sigrid Undset (del 4).

Elise Adelsköld

Harry och Moa Martinson

Sonja Erfurth: *Harry Martinson och Moa 1920–1931* (Bonniers: Stockholm 1987, 243 s., personreg.).

Sonja Erfurth har planlagt en kartläggning i fyra volymer av Harry Martinsons liv från hans födelse 1904 till 1941, varav tre böcker är färdigställda. Den första, Harry

Martinsons barndomsvärld (1980), omfattar åren 1904 till 1917; den andra, Harry Martinson och vägen ut (1981), åren 1907 till 1920 (rec. i PHT 1981:4); den tredje, som anmäls här, täcker åren 1920 till 1931. En fjärde del kommer att handla om åren mellan 1932 till 1941. Tillsammans bildar de en biografisk framställning som främst bygger på arkivmaterial (brev etc.), men även intervjuer, bl. a. med Martinson själv. Sonja Erfurths arbeten går ut på att beskriva Martinsons sociala bakgrund och miljö, upprinnelsen till hans författarskap och de hinder i hans väg in i litteraturen som han hade att övervinna.

I den tredje boken spelar – som titeln antyder – Moa Martinson, Harrys första hustru, en framträdande roll. Biografen visar hur Moa och Harry under några år var till ömsesidig glädje för varandra, hur de stimulerade varandra till att dikta, till att bli författare, och hur äktenskapet till slut förlorade jämvikten och Harry därvid drog det kortaste strået. Inte minst på grund av den bild man får av Moa blir Erfurths biografi intressant.

År 1927 möts Harry Martinson och Moa för första gången. Hon heter då Helga Johansson, är syndikalistisk skribent och gift med bergsprängaren Karl Johansson. Några månader senare i början av 1928 blir Helga änka. Två år efter Harrys första möte med henne ingår de äktenskap och hon gör sig därefter känd som Moa Martinson. Sex av bokens tio kapitel är helt eller delvis ägnade åt Harrys samliv med Moa. Det har tidigare diskuterats vilket inflytande Moa kan ha haft på Harrys författarskap. Sonja Erfurth avstår från att ta ställning i denna diskussion. Emellertid citerar hon brev där Harry uttrycker sin beundran för och uppskattning av Moas karaktär och intelligens. Andra brev åter tyder på verklig passion.

Det handlar om två mycket särpräglade personligheter: Moa – dominerande, snar till våldsamt vrede, ofta fräckt vulgär, själv-säker, energisk och handlingskraftig under sina friska perioder. Harry – vek, stillsam, drömmaren med sin "blygt milda livsinställning". Under allt det milda låg en obändig vilja och en seg tåga. I ett brev till Olle Wedholm sade han sig ha "haft kanske tusen skäl att misströsta, men ännu aldrig gjort det" (6.11.1928). Han kunde vara livlig och påfallande talför. Redan innan han började skriva, berättade han muntligen på ett personligt språk öppet och oförblommerat vad han hade upplevt och vad han innerst inne tänkte. Artur Lundkvist karak-

teriserade honom i ett brev som "en av de äktaste och ursprungligaste människor" han träffat.

Efter det att Moas första make begått självmord, drabbades hon av ångest och sömnlöshet, symptom på en svår nervsjukdom som kom att förmörka många år av hennes liv. Inte heller Harry förskonades från ohälsa. När han kom till Moas torp i Ösmo i maj 1928 var han märkt av utbredd lungtuberkulos. Deras samliv tyngdes således av svåra motgångar redan från början. De vårdade varandra ömsevis, stred tillsammans med fattigdomen, men diktade ändå oförtrutet så mycket som deras skröpliga hälsa tillät. De uppmuntrade varandra i den litterära verksamheten. Men trots allt de hade gemensamt undrar inte läsaren över att den omåttligt aggressiva och possessiva Moa – säkerligen mot sin vilja – slutligen skrämde bort den blide Harry för gott.

Till Harry Martinsons tidigare sociala miljö hörde arbetskamrater på sjön, luffarkompisar på land och senare – tidningsredaktörer och bokförläggare. Inte minst betydelsefull blev samvaron och brevväxlingen med författarvänner. Den litterata bekantskapskretsen förvärvade och odlade Harry i synnerhet sedan han träffat Moa. Därvid satte han sig över hennes bestämt uttalade sym- och antipatier.

Något i förbigående upplyser Sonja Erfurth om hur tidskriftsredaktörer, som Wallentin Eliasson för Sjömannen, Hilding Lindholm för Templar-Kuriren, P J Welinder för Arbetare-Kuriren, C J Björklund för Brand, då och då räddade författarparet i Ösmo ur ofta återkommande ekonomiska trångmål, för att inte säga ren svält, hur bokförläggare Tor Bonnier med varsam men fast hand ledde Harry Martinson efter upprepade refuseringar till en värdig debut.

Det är ett omfattande material biografen haft att bearbeta. Så vitt jag kan se är hon detta trogen med noggranna namn-, tids- och rumsangivelser etc. Paradoxalt nog tenderar just den kronologiska exaktheten att tynga framställningen och ställvis göra den svår att hålla samman. Den stora mängden detaljer är emellertid i sig så intressant att läsaren gärna låter sig gripas av Harry och Moa Martinsons författaröden så som Sonja Erfurth valt att presentera dem.

Märta Netterstad

Festskrift med sälta och styrka

Biblioteksrådet Harry Järv är en av de mera dynamiska påverkarna i svenskt kulturliv.

Österbottningen Järv har gjort sig gällande som författare, kritiker, debattör, forskare och redaktör för tre kulturtidskrifter efter varandra. Dessa Harry Järvs insatser har i den svenska debatten varit av det mera sällsynta oppositionella slaget; att hans roll som institution i oliktankande inte renderat honom ryktet att vara en käring mot strömmen utan tvärtom skaffat honom en stor vän- för att inte säga supporterrets är en av paradoxerna i dagens kulturklimat. Som ett bevis på Harry Järvs popularitet måste också en stor festskrift till 65-årsdagen och pensioneringen från Kungliga Biblioteket räknas.

HUMAN/ISMEN som salt och styrka. Bilder och betraktelser tillägnade Harry Järv (Atlantis: Uddevalla, 1987) är ett monument bland festskrifter och vänböcker. Enligt ryktet har jubilaren själv hållit sin hand över detta stora företag och resultatet skiljer sig mycket riktigt tämligen markant från alster, som tillkommit i smyg för att överraskningen skall vara stor och som ofta bestått av allehanda strögods ur skrivbordslådor eller snabbskisser av ringare värde utan inbördes sammanhang. Redan till det yttre är *HUMAN/ISMEN* som salt och styrka en imponerande produkt med en vikt på 1,5 kilogram, nära 600 sidor, och tryckt på utomordentligt träfritt papper. Dess tabula gratulatoria omfattar 16 tättryckta sidor, den är vackert illustrerad och slutar med festföremålets bibliografi 1981–1987. Viktigast är dock att boken innehåller hela 48 bidrag, och de flesta av dem är riktigt läsvärda, somliga rentav spirituella.

I en anmälan i *Personhistorisk Tidskrift* borde man egentligen ta fasta på de personhistoriska artiklarna i festskriften. Sådana finns emellertid strängt taget inte i *HUMAN/ISMEN*. Däremot är boken en levande illustration till jubilarens personliga dimensioner och sålunda ett personporträtt av ett ovanligt bra slag. Här öppnas vida perspektiv till flera områden för vilka Harry Järv intresserat sig: bibliotekskunskap av humanistiskt märke, August Strindberg, Franz Kafka och den tjeckiska kulturen, finska fortsättningskriget och dess bild i litteraturen, osv. Och det är verkligen en stor skara goda författare som har låtit enrollera sig till att dra Harry Järvs triumfvagn i pensionsåldern. Av fiktionens mästare finns här med bl. a. Ann-Margret Dahlquist-Ljungberg, Sven Delblanc, Väinö Linna, Astrid Lindgren och Sven Lindqvist, av vetenskapsidkarna Gunnar Adler-Karlsson, Rolf Arvidsson, Carl Fehrman, Kurt Ge-

strelius, Maija Lehtonen, Göran Malmqvist, Leif Tengström, av bibliotekarierna Ragna Ahlbäck, Margareta Brundin, Erik Carlquist, Bengt Dahlbäck, Anders Hedvall, Esko Häkli, Per S. Ridderstad och Lars Tynell. Sköna dikter har Alf Henriksson bidragit med, och hans kvickheter har illustrerats av Björn Berg, och Giacomo Oreglia har skrivit en medryckande ode till Harry Järv. Dessutom har festskriften en internationell touche genom att kännare av Kafkagestalten och den tjeckiska kulturen har samlats från när och fjärran för att överbringa sin hyllning till Järv. Hartmut Binders uppsats "Kindheit in Prag" är bokens tungviktare på 52 sidor; dramatiker Väclav Havel, professor František Janouch, historikern Pravoslav Kneidl och kritikern Helena Kocecká bidrar däremot med essäer av inte fullt så stort format.

Om man nu ändå är tvungen att alltefter eget tycke och smak lyfta fram några godbitar ur den överväldigande anrättningen – och samtidigt göra flertalet av vänbokens författare djup orättvisa – måste förtjänssterna hos det lilla biografiska stycket "När Strindberg läste Djävulsbibeln" av *Margareta Brundin* framhävas. Lätt och elegant – men alls inte utan exakta källhänvisningar och minutiöst återgivna citat – uppmålar författarinnan en episod ur August Strindbergs och KB:s gemensamma historia, om händelserna år 1877 i samband med bibliotekets flyttning till Humlegården, då amanuensen-författaren till slut spelade den ynkliga rollen av en avslöjad skolpojke, som är rädd för att få stryk. En annan karamell med god eftersmak är *Ann Magret Dahlquist-Ljungbergs* novell "Det muterade ordet", en prästgårdsidyll med stänk av 1700-talets fritänkeri, ganska dokumentär till sin karaktär, anar jag. På ett helt annat plan rör sig *Stefan Fors'* artikel "Om fortsättningskrigets militära lärdomar i den nukleära tidsåldern", där krigaren och gruppledaren Harry Järv är en av de personer som får illustrera konflikten och stridens psykologi. Författaren menar rentav, att stridsmetoden i Väinö Linnas "Okänd soldat" – den olydige soldatens heroism – också är den metod som det svenska försvaret av i dag mer eller mindre bygger på.

Ytterligt elegant är *Sture Linnés* lilla essä "Sapfos dikt på lerskärvan" i sin fragmentariska, knappa gestaltning. Med utgångspunkt från svenskt 1700-tal behandlar författaren en liten Sapfodikt, vars fyra strofer har tolkats på olika sätt, från att återge en sydländsk siestastämning till att

vara en skildring av en religiös rit. *Leif Tengström* behandlar åter under rubriken "Skyterbågen – från Salamis till Savolax" ett ikonografiskt problem i ett stort svep från antiken till 1500-talet. Pilbågen, krok-sabelns parallell i de östra storfolkens beväpning, skildras här med några väl utvalda citat och illustrationer från perser till ryssar och slutligen till landskapet Savolax heraldiska symbol.

Ytterligheterna är alltså avsevärda i Harry Järvs festskrift, spännvidden stor och kasten tvära bland bidragen, som ordnats alfabetiskt efter författaren. HUMAN/IS-MEN är därför en stimulerande läsoplevelse, på många punkter ett föredöme i konsten att skriva rappt och spirituellt i humanistiska ämnen, alltså allt salt och styrka i sin genre.

Kari Tarkiainen

En byggmästare i Malmö

Ulla Hårde: *Eric Sigfrid Persson. Skånsk funktionalist, byggmästare och uppfinnare.* (Byggförlaget: Stockholm 1986, 148 s.).

Ulla Hårde, bostadsreporter på Sydsvenska dagbladet, har på Byggförlaget publicerat en bok om malmöbyggmästaren Eric Sigfrid Persson. Framställningen är engagerad och angelägen. Ulla Hårde berättar historien om en idémänniska med praktisk begåvning och outtröttlig energi, en skapande konstnär som står bakom många av de bästa bostadsmiljöer som producerats i Sverige från 30-talet och framåt.

Det är vanligt att se en byggnad som arkitektens exklusiva skapelse. Här får man en inblick bakom kulisserna till en rad stora byggen i Malmö, där en dynamisk byggmästare drivit igenom sina intentioner in i detalj.

Bakom Eric Sigfrid Persson står visserligen en rad ofta unga och högt kvalificerade arkitekter, men den uppfinningsrike och koleriske byggmästaren förmår ändå sätta sin personliga prägel på det mesta – från stadsplaneidén via grönskan till fönstren, köksinredningen och badrumsdetaljerna.

Många av Perssons insatser har stor räckvidd. Som perspektivfönstrets uppfinnare gav han form åt många miljöer i efterkrigstidens Sverige. I Ribershus förverkligades i Malmö för första gången de nya visioner som skymtat som utkast på Stockholmsutställningen. Här kompletterades de av stora balkonger och svindlande utsikter i väster. Ribershus, ritat av flera olika arkitekter,

har en gemensam nämnare i Eric Sigfrid Perssons personliga formvilja och detaljintresse, men också i den frihet han gav betrodda medarbetare.

Trots sin förtjusning över det nya sökte han inte det annorlunda för dess egen skull. Han bröt mot gängse konventioner för att nå centralt mänskliga värden.

Eric Sigfrid Persson passade sällan in i några givna mönster. En kärv relation hade han till myndigheterna, som inte alltid såg positivt på alla innovationer, och som också vållade hans slutliga konkurs genom att i en kritisk situation stoppa ett bygge.

Han lät sig dock inte hejdas. Efter 70 började han en ny karriär som möbelarkitekt och skapade med stark formvilja bekväma sittmöbler. Hans största insats gällde dock trädgårdsstaden. I Friluftsstaden skapade han en öppet, grönt bostadsområde som fortfarande står ouppnått. Till alla delar hans personliga skapelse. När alla ismer gått i graven består denna ovanligt mänskliga miljö, präglad av sunt förnuft och omtanke.

John Sjöström

Ur Taube-arkivet: Besk komedi av Evert.

Evert Taube-sällskapets åttonde årsskrift – för 1986, utkommen av trycket 1987 – heter "Man kan ha solen inom sig, fröken!" (176 s.). Den förbryllande titeln får snabbt sin förklaring. I förordet berättar årsskriftens redaktör och tillika sällskapets sekreterare Leif Berman att titeln är ett citat ur komedin "Tillgång och efterfrågan" som Evert Taube skrev på sin bröllopsresa sommaren 1925. Komedin blev aldrig antagen av Dramaten, dit den skickades. I denna årsskrift publiceras den nu för första gången.

Av Astri Taubes dagboksanteckningar från bröllopsresan framgår det att det tog Evert Taube en vecka och en dag att skriva "Tillgång och efterfrågan".

"Måndag 29 juni. Evert badar ... tänker på ett skådespel och gör upp akterna ..." Varje dag i veckan tar Evert Taube tydligen ordentliga arbetspass, och slutligen: "Söndag den 5 juli. Sol varmt Evert badar och skriver så slutet på den sista akten ... kl 1/2 5 blev skådespelet färdigt. Fullmåne".

Till de älskande i San Remo kom den här juliveckan det telegram som bekräftade att förlaget antagit Evert Taubes vissamling "Bröllopsballader och rosenrim". I den finns balladen "Bröllopsbesvär" där det sjungs om de förtretligheter som drabbade

poeten Klas Ankarstock då han skulle gifta sig med sin sångmö Rosmari Florell. I komedin "Tillgång och efterfrågan" beskrivs samma förtretligheter som drabbar skriftställaren Göran Skarpenbock innan han blir sammenvigd med *sin* sångmö Ingrid Hage.

Några rader ur balladen först:

— — —

Stämningar och kravmål utan ände!
Ringningar på dörr och telefon!
Skräddare och fogdedrängar rände
i en ständig ängslan till och från.
Tog jag i en kappsäck, skreks med 'samma:
"Herrn vill resa! Ert bagage vi ta".
Gamla gumman Agnes skrek och stamma
"Trettonhundra kronor skall jag ha!"

Jag blev skrapad på mitt sista öre,
kom med nöd till kyrkan, fullbesatt.
Rörd och tjust jag gick — marskalkar före!
Jag fick sångmöns sköna händer fatt.
Bröllopsmarschen ljud — lätt som en fjäder
kändes handen, som jag höll i min.
Stolt och pank, i nya bröllopskläder,
tågar jag i äktenskapet in.
— — —

När skriftställaren och vissångaren Göran Skarpenbock, huvudperson i komedin "Tillgång och efterfrågan", klär sig inför vigseln med *sin* sångmö blir han ständigt störd av ringningar på dörr och telefon. Skräddarmästaren är orolig inför brudparets förestående bröllopsresa, en inkasserares visar papper på att han ska ha pengar *nu* för skuld som brudgummen har ådragit sig, en delgivare från Överståthållareämbetet tittar in med en delgivning om reseförbud "att meddelas Skarpenbock tidigast en timme före vigseln", bokförläggarens direktör Smekel ber om ursäkt att han står men lånet mot revers förfaller till betalning nästa vecka. "Vad tror ni att er blivande fru kommer att säga om reseförbudet?"

— Hon kommer att betrakta det som ett bra uppslag till en komedi som jag skall skriva och som skall heta Bröllopspresenten. Ni är välkommen på premiären . . .

Naturligtvis reder det upp sig, det vore ju ingen komedi annars. Men de sällskapsbröder och riddare kring runda bordet, som vi Evert Taube-läsare lärt känna som kloka, goda, gemytliga män, de blir i denna komedi skoningslöst avklädda och framstår som avundsjuka baktalare och hänfulla sladderackor.

Ja, trapporna ner till de berömda källarlokalerna på Den Gyldene Freden tycks här "leda till ett verkligt inferno, befolkat av osaliga andar som dömts att för evigt plåga

varandra med förtal och giftigheter. Det behövs en Orfeus som stiger ned och med sin luta dresserar dem till tystnad. Han heter Göran Skarpenbock men kunde också heta Evert Taube", skriver sällskapets sekreterare och årsskriftens redaktör Leif Bergman.

Övriga bidrag i årsskriften som "har till syfte att vidmakthålla intresset och vidga förståelsen för Evert Taube och hans verk samt att främja forskningen om honom" har lämnats av Olle Adolphson, Ulf Björlin (i intervju), Lars Forssell, Märta Erling-Holmström, som i intervju berättar om sin far Erik Erling, "organisten i S:ta Gertrud, Ankarstocks musikaliska vän", samt av Ivar A. Skifjeld (sällskapets korresponderande representant i Norge).

Hasse Enström

Två Olrog-biografier

Ulf Peder Olrog (1919–1972) är på flera sätt en av de riktigt stora inom svensk visa- och underhållning, dels som visforskare och initiativtagare till och chef för Svenskt visarkiv, dels som idéspruta och tjänsteman vid Sveriges Radio, men framför allt som författare till en lång rad kända och spridda visor och schlagerparodier. De senaste åren har två Olrog-biografier utkommit, bägge skrivna av vänner till honom:

Sven G. Svenson: *Ulf Peder Olrog i Uppsala. Några minnen* (Carmina: Uppsala 1982, 56 s.).

Sven G. Svenson, sedermera fil. dr, historiker och bankman, träffade Olrog för första gången hösten 1938 då de bägge bevästade sin första föreläsning vid Uppsala universitet. Fram till 1946 — då Olrog flyttade till Stockholm — umgicks de intensivt, under långa perioder dagligen. De var granar, studie- och studentnationskamrater, åt på samma matställe och tillbringade även somrarna ihop dels under inkallelserna och dels under de senare krigsåren som nöjespappor på Storliens högfjällshotell. Även om förf. gör vissa utvinkningar såväl framåt som bakåt i tiden är det följaktligen — som titeln anger — Olrogs åtta Uppsalaår 1938–1946 som behandlas.

Dessa år kom att påverka Olrog i stor utsträckning — "det går knappast att över-skatta nationens och nationsmiljöns betydelse för Olrogs utveckling". Nästan alla hans tidigaste visor sjöngs för första gången på Södermanland-Nerikes nation, och den studentikosa spextraditionen passade honom perfekt, även om han valde att ge sin

kreativitet utlopp i en annan form. Tillsammans blev erfarenheterna som dansbandsmusiker på de sörmländska dansbanorna och de nyinhämtade inspirationskällorna från studier och nationsliv några av nycklarna till den Ologska originaliteten och framgången: det på en gång både folkliga och studentikosa anslaget.

Det var även under dessa studieår Olog skulle få sitt genombrott. Han grundade en dansorkester och skrev en stor del av sin tidigaste produktion för att öka repertoaren av dansmusik. Han radiodebuterade i en uppmärksamrad programserie 1942–43 och fick sitt stora genombrott med "Samling vid Pumpen" som kom ut i tryck 1945 och blev en stor schlager. Ytterligare påspädning fick berömmelsen följande år i samband med uppståndelsen kring "Resultat av plöjningstävlan", vars godmodigt humoristiska text irriterade vissa bondeförbundare i riksdagen och vars första vers t. o. m. intogs i Andra Kammaras protokoll. Affären väckte stor munterhet och gav Olog avsevärd publicitet, även om hans eget skratt enligt förf. inte var hundra procentigt hjärtligt – "han var förvånad och litet sårad". När han lämnade Uppsala 1946 hade han blivit "kändis", även om han bibehöll sin blyghet och – många gånger missförstådda – skygghet.

Förf. försöker även besvara frågan varför Ologs visor blev och har förblivit så populära. Svaret torde vara att han lyckades hitta en egen, originell stil med glada, djärva och karakteristiska melodier till ofta svängiga och dansbara rytmer. Texterna var humoristiska och annorlunda och på en gång både folkliga och intellektuella. Inte alltid gav han sig tid att genomarbete dem ordentligt, men lyckades med det för en vis författare så viktiga att få ett fungerande samspel mellan text och musik. Förf. erinrar även om den genetiska samhörigheten däremellan i Ologs produktion: melodi- och textuppslag kom alltid samtidigt. Slutligen påpekas Ologs fenomenala förmåga att finna slagordsmässiga rubriker och refränger – många numera bevingade ord – liksom lyckokastet att med ortnamn geografiskt placera visfigurerna i Tunaberg, Uppsala, Tierp, Sundbyberg etc. En av bokens många anekdoter beskriver f. ö. tillkomsten av "Violen från Flen".

Ulf Peder Olog var noga med att inte bli tagen på allvar i sin diktning och ville att hans sånger skulle kallas schlagerparodier och inte visor. Texterna var om inte "sambhällsfrånvända" så i alla fall eskapistiska

"liksom hela vårt liv och leverne under dessa krigsår". Förf. påpekar dock att det i några av visorna finns ett grällt, disharmoniskt inslag, ibland på gränsen till det morbida, och ställer sig frågan om det bakom spexet och skämtet fanns en maskerad ångest. Han besvarar dock frågan nekande och uppfattar dessa texter som en litterär jargong och som en önskan att chockera och skämta även om allvarliga ting. Förf. resonerar även – utan att ge något svar på frågan – huruvida det är Olog som skapat begreppet "Ågren".

Svenson bok är – trots det relativt lilla omfånget – mycket innehållsrik, stilistiskt fulländad och ger en intressant bild av Ulf Peder Olog och dennes Uppsalatid. Boken innehåller 13 illustrationer, noter och texter till sex av Ologs visor, samt ytterligare några texter och textutdrag. Dessvärre har ett tryckfel insmugit sig på sid. 34 där de fyra sista raderna felaktigt även har hamnat mellan verserna ett och två.

Håkan Norlén: *Vi minns Ulf Peder Olog. Vänner berättar för Håkan Norlén* (Carlsson: Stockholm 1986, 108 s.).

Även denna boks författare lärde känna Olog på Södermanland-Nerikes nation i Uppsala. Från 1941 ingick han i dennes orkester, och deras vänskap kom att sträcka sig i över trettio år med samarbete bl a på Sveriges Radio där Norlén varit producent och underhållningschef. Förutom Norlén själv kommer en rad personer till tals: Bertil Rapp, Sven G. Svenson, Bo Sundblad, Georg Eliason, Margareta Kjellberg, Roland Levin, Mats Rehnberg, Matts Arnberg, Bengt R Jonsson, Karl-Ivar Hildeman, Karl-Herman Malmström och Margareta Rydberg.

Fram växer bilden av en energisk, mångsidig och i viss mån splittrad och motsägelsefull person. Å ena sidan en glad, mustig och bohemisk visdiktare, å andra sidan en seriös och noggrann vetenskapsman och utredare. Han var noga med att hans olika verksamhetsområden inte sammanblandades ("Rosenblom är inte jag"), en ambition som ibland kunde framkalla överdriven formalism som när han t. ex. införde tidsstudier under sin chefstid på Svenskt visarkiv.

Som vetenskapsman bröt Olog delvis nya vägar inom visforskningen och "möjliggjorde kommande sådd", för att använda Mats Rehnbergs uttryck. Han gav sig på "det mest gigantiska stoff man kan tänka sig": skillingtrycken, omfattande tiotusentals småtryck och avskrifter. Genom fre-

kvensundersökningar försökte han mäta visornas livslängd och popularitet och var även en av de första som strävade efter en litteraturhistorisk syn på stoffet. Han undersökte inte bara den egentliga folkliga visan utan även hur de "riktiga skaldernas" alster spreds till en större allmänhet via skillingtryck. Han lyckades bl. a. påvisa att 96 Bellmansdikter tillsammans utgivits 321 gånger i skillingtryck.

Olog insåg nödvändigheten av att samlar allt material i en institution och initierade bildandet av Svenskt visarkiv 1951 med ekonomiskt bidrag av skeppsredaren Sven Salén. Olog var dessutom dess första chef fram till 1954, då han trött på det administrativa slitet avgick till förmån för den nuvarande föreståndaren Bengt R. Jonsson. Olog kvarstod dock som styrelsens sekreterare.

Tillsammans med Matts Arnberg på Sveriges Radio gjorde han även omfattande resor i Sverige och Finland och samlade dokumentation i form av uppteckningar och inspelningar av gamla traditionsbärare. Arnberg berättar om dessa och uppskattar att de under åren 1948–68 fick in mellan 8 000–10 000 visor och låtar.

Olog nöjde sig inte med detta utan ville göra ännu mer inspelningar än vad som var intressant för Sveriges Radio. Han lyckades så småningom få till stånd en samarbetskommitté med olika intressenter och när visarkivet blev statligt 1970 kom inspelningsverksamheten in som en arkivets uppgifter. Arbetsområdet kom då även att gälla den instrumentala folkmusiken.

Olog blev fil. lic. 1952 i folklivsforskning men kom aldrig att avsluta sin doktorsavhandling. Professor Dag Strömbäck skrev 1966 ett brev till honom och värdjade att han skulle ta tio månaders tjänstledighet från sin dåvarande arbetsplats Sveriges Radio och disputera innan Strömbäck gick i pension. Den sistnämnde hade t. o. m. genom Sven Salén tryggt det ekonomiska. Olog förklarade dock efter moget övervägande att han prioriterade insamlandet och inspelandet av de gamla visorna före "utredigering, kontroll och publicering av mina vetenskapliga resultat".

Ologs tjänster togs under årens lopp mer och mer i anspråk av Sveriges Radio – han var bl. a. mannen bakom Svensktoppen – och från 1965 var han fast anställd där. Hans sista tid kom att bli ganska pressad, dels genom en enorm arbetsbörda, dels genom interna konflikter med bl. a. Ungdomsredaktionen. Hans sekreterare Margareta

Rydberg beskriver honom som chef, hur hon aldrig kunnat tänka sig en person som kunde omge sig med så mycket papper och pärmar, om hans oförmåga att kasta bort något, och om hans märkliga arkiverings-system. Hon – och många andra – påpekar också hans värme och generositet gentemot sina vänner och de som hade det ekonomiskt knapert, likaså hans höga ekonomiska och arbetsmoral.

Olog var även styrelseledamot i SKAP (Svenska kompositörer av populärmusik) och gjorde där stora insatser för att få populärmusiken salongsfärdig.

Håkan Norlén & c: har åstadkommit en välbalanserad, ömsint och mycket intressant biografi över vännen, visdiktaren, artisten, översättaren, radiomannen, chefen, idésprutan, visforskaren m. m. Ulf Peder Olog. Boken är rikt illustrerad och innehåller också ett par av Ologs texter.

Carl Henrik Carlsson

Hilding Linnqvist i helfigur

95 år gammal avled Hilding Linnqvist och efterlämnade en produktion av nära 75-årigt konstnärskap. Inte nog med att hans konstnärsliv var ovanligt långt, hans produktivitet var också sällsynt uppdriven. Han debuterade under de första modernistpionjär-åren och var konstnärligt verksam ända till sin död 1984. Om denna institution i svenskt konstliv har Bo Lagercrantz skrivit en biografi *Hilding Linnqvist* (Bonnier: Stockholm 1986, 155 s., ill. personreg. saknas). Det har blivit en mycket vacker bok, överdådigt illustrerad i både färg och svartvitt.

Hilding Linnqvist växte upp i ett folkskollärarhem, där man vårdade intresset för litteraturen och musiken. Det var inga svårigheter för honom att genomdriva sina planer att bli konstnär, tvärtom bemöttes han med familjens uppmuntran. Som 16-åring slutade han skolan för att studera på Tekniska skolan och fortsatte sedan till Akademin, som han dock lämnade efter två år. Undervisningen på Akademin hade inte moderniserats, fortfarande höll man sig till modellteckning och föremålsstudier. Linnqvist kände sig plågad av tecknandet efter gipser och drömde om en fri konstskola. En sådan kom till stånd på så sätt att han tillsammans med kamraterna Axel Nilsson, Fritiof Schöldt och Alf Munthe hyrde han ateljé på Regeringsgatan och dit inbjöd tillfälliga lärare som Karl Nordström, Georg Pauli och Axel Törneman för att ge kritik och stöd.

Gruppen studerade i de statliga och privata konstsamlingarna, letade stillebenrekvisita i antikvitetsaffärerna. I sökandet i konsttidsskrifter upptäckte Linnqvist den franske naivisterna Rousseau. Mycket starkt upplevde han Ernst Josephsons sjukdomskonst och han intresserade sig också mycket för den folkliga bondemålaren Pehr Hörberg. Tidigt hämtade han inspiration från de litterära verken. Hörbergs Mitt lefvernes beskrifning fascinerade honom lika mycket som dennes måleri. Almqvist tillhörde favoritläsningen liksom Lucidor och Bellman.

Josephsons sjukdomskonst var en viktig inspirationskälla för naivisterna. En annan var den folkliga hötorgskonsten. Målningarna blev i hötorgskonstens efterföljd befriade från perspektiv. Bildelementen ställs upp i olika skikt. Teckningen är valhänt, detaljerna många. Dock var Linnqvist måleri ett mycket medvetet skapande med strävan bort från dekorativa och insmickrande effekter. I Josephsons anda tog han sig den konstnärliga friheten att omskapa objektet allt för den uttrycksfulla linjen. I en stämning av överskridande mellan dröm och verklighet tillkom målningar som t. ex. Den gamla parken, med sin blandning av nävt vardagligt berättande och drömlig saga.

Lagercrantz betonar de många resornas betydelse för Linnqvists måleri, hur mötet med nya miljöer påverkade hans motivuppfattning. Tyvärr, anser jag, försvinner med detta det omedelbara och poetiska i hans konst. Detta drabbade inte bara Linnqvist utan också hans generationskamrater Eric Hallström, Axel Nilsson och Gideon Börje. Om mötet med de europeiska miljöerna hade sin betydelse för stilförändringen, hade säkert även upplevelsen av de nya konstströmningarna sin del i detta. Med 20-talsklassicismen, "den nya sakligheten", återvände centralperspektivet och gestalterna återfick sin korrekta anatomi. Linnqvist är en del i detta skeende liksom hans jämnåriga kamrater, hur mycket än Lagercrantz vill framhålla hans originalitet. Och i och med detta är äventyret Linnqvist över. Borta är det uppfinningsrika och sensuellt poetiska måleriet, kvar blir en kunnig konstnärns registrerande av omvärlden. Som om detta inte vore gott nog försöker Lagercrantz ärerädda Linnqvist och på alla områden utnämna honom till vår store egensinnige, av alla stilriktningar opåverkade konstnär. Det behövs inte särskilt mycket kringstudier för att iaktta hans omsvängning mot

"ny saklighet" och 30-talskolorism. Och vem är den konstnär som inte prövar sig fram med nya stiltendenser? Är det osjälvständigt? Motsatsen skulle snarare kunna kallas stagnation.

Lagercrantz mycket devota bok vill skriva Linnqvists storhet läsaren på näsan. Det irriterar. Konsthistorikerns uppgift är att lyfta fram den formella och innehållsrika analysen och låta betraktaren stå för omdömet. Som tidigare sagts är boken mycket vacker och påkostad. Önskvärt vore att texten stod i nivå med formen.

Barbro Schaffer

Brytningstid 2

För nästan 40 år sedan, år 1959, skrev Lis Asklund tillsammans med Torsten Wickbom boken "Brytningstid". De inleder sitt förord med att det viktigaste i en människas liv är att bli känslomässigt mogen. "Detta innebär bl. a. att man lär sig behärska sina känslor i stället för att behärskas av dem".

Våren 1980 gav Lis Asklund efter för sina känslor för författaren Gustaf Rune Eriks. Hon bröt vid 67 års ålder upp ur sitt 40-åriga äktenskap med Erik Asklund. Flyttade från det fina kulturhuset till Gustaf Rune Eriks lilla etta och hans sextusen böcker, fyra tallriker, två muggar, två gafflar, en kniv och två kastruller. Samt sökte finna sig själv genom en hypnosterapi.

I boken *Uppbrott* (Norstedts: Stockholm 1986, 273 s.) berättar Lis Asklund lite grand om sin uppväxttid i familjen Lagercrantz, lite grand om sitt 40-åriga äktenskap, om skilsmässan och kärleken hon funnit. Dessa delar av boken, som handlar om Lis Asklunds privatliv är förunderligt abstrakta. Det äktenskap hon upplevt som ett fängelse och den nya relation hon gått in i framstår som kulisser till de drömmar Lis Asklund drömmer under hypnos. Uppbrottet skildras genom dessa drömmar där Lis, hennes nuvarande och förre man uppträder som åsnor, hundar, vargar, råttor som rör sig genom skogar, över ängar och floder. Det är inte utan att man blir aningen nyfiken på de verkliga människor uppbrottshistorien handlar om. Vad vi får veta om Erik Asklund är i stort sett att han söp ibland och av några vänner ansågs "ytlig", medan Gustaf Rune Eriks däremot äger psykologisk klokskap.

I den privata delen av sitt liv – i sina relationer till de båda männen, sina barn,

sina förbiskymtande och avsågade bröder, sina föräldrar, några vänner – förblir också Lis själv boken igenom en abstraktion. Jag tycker mig få en schablonbild av en frigörelseprocess, skildrad genom drömmar och ett antal dikter. Inte bekantskap med en handlande, tänkande, kännande människa av kött och blod som tar kamp för sitt eget liv.

Lis Asklund befäster i skildringen av sitt uppbrott bilden av den alltid duktiga, den "präktiga och kloka fru Asklund". Genom trägen hypnoserapi och självhypnos drömer hon rätt frigörelsedrömmar och genomför sin kris och sin brytningstid på ett så "moget" sätt, att det verkligen framstår som just en Dröm.

På sidan 26 skriver Lis Asklund, att hon hoppas kunna hjälpa andra människor med "bomben" om sin skilsmässa. Där la jag ifrån mig boken. Jag tänkte väl ungefär: Kan Lis Asklund inte ens skilja sig utan att göra det för andra stackares skull? Och genom att göra det klokare och präktigare än någon annan lär förmå? Jag är glad att jag inte lät boken ligga därmed. För när Lis Asklund så småningom – och faktiskt i större delen av boken – lämnar sitt eget privatlivs sfär för att skriva om den del av sitt liv som varit hennes arbete, då blir berättelsen levande, engagerad, konkret, spännande. Liksom människan Lis.

Redan i beskrivningen av sin tid som sjuksköterskeelev på Röda Korsets sjuksköterskeskola i början på 30-talet avtäcks ett uppror och en protest mot översitteri, hyckleri och människofientlighet i namn av religiositet och moral. Här talar Lis Asklund om "ragator" ibland översköterskorna – ett ordval som överraskade mig en aning och som inte heller återkommer i andra sammanhang, där dylika (av båda könen) dock helt uppenbart förekommer.

Lis Asklund återger konkreta, detaljrika, levande minnen från sin sjuksköterskeutbildning i Londons slumkvarter (vid Florence Nightingale International Foundation), sin tid som innehavare av en av de två första tjänsterna som sjukhuskurator (från 1938 vid S:t Görans sjukhus i Stockholm), som sexualrådgivare hos RFSU och en rådgivningsbyrå för abortsökande kvinnor som Stockholms stad inrättade 1942 (och som sedermera utvidgades och bytte namn till Mentalvårdsbyrån), som hela Sveriges kurator i radio och som socialreporter i TV.

Hon ville låta människor som levt ett långt och hårt liv och som "avstått jag och talan" få plats i TV-rutan och hon lät unga och gamla människor på ålderdomshem och

andra institutioner komma till tals. Hon beskriver i talande detaljer sin egen upprördhet över maktmissbruk, översitteri, överklassighet. Men det förefaller mig som om hon i offentligheten la band på dessa känslor, behärskade sig på den punkten och försökte undvika att trampa någon på tårna. Denna balanserade hållning stämmer med vad jag själv minns från Lis Asklunds radioprogram (och den sexualupplysning jag möjligen fick mig till livs via henne fram på 50-talet). Hon stod för det "lagoma", den "kloka" och "mogna" behärskningen: inte hetsa upp pojkar och inte reta föräldrar eller överhet med oklädsamheter och puder och för rött läppstift. Man skulle akta sig för att bli med barn, bli vuxen först och anpassa sig till gällande normer. Samtidigt: hennes icke fördömande hållning, en outtömlig förståelse av alla parter och en tålmodig fostran av oss alla: ungdomar, föräldrar, svärdöttrar och svärmödrar. Hon bjöd på Nåden, åtminstone förståelsen för allas våra överträdelse. Så beskriver också Lis Asklund själv sina balansakter, bl. a. i radioprogrammet "Människor emellan", som började 1956. Tog hon upp ett brev från en förtvivlad, hunsad svärdotter så inledde hon med att tala om alla goda, fina svärmödrar som finns i landet.

Med Lis Asklund förknippar åtminstone inte jag något av det uppror, den revolt och samhällskritik som Gustav Jonsson och Elsie Ottesen-Jensen representerade och som upprörde många av de vanliga svenska medborgarnas sinnen. Hon framstod som den goda, kloka folkupplysaren, som förstod de svaga och utsatta – utan att vända sig mot förtrycket. Den drivkraft hon själv talar om är den att hjälpa de svaga och utsatta. Inte om identifikation utifrån egna upplevelser eller om ambitioner att placera ansvaret för den utsattes utsatthet. Men när nu Lis Asklund brutit upp ur sitt äktenskapliga fängelse och sin egen behärskning, förefaller det mig som om att hon vänder sig om i vrede. Framför allt hennes berättelse om de kamper hon utkämpat som radio- och TV-rapporter tycks ha tjänat på den känslan. Inte minst hennes berättelse om sin segslitna kamp för de handikappade barnen på Eugeniahemmet, de som kunde få straffliga i ett par dagar för att de vinkat åt drottningen eller ville vänta en stund med att ta på sig en pullover. Även den kampen tycks Lis Asklund i stort sett ha fört utan att direkt och öppet anklaga uppåt. Hon försökte "bara" göra de handikappade barnens röst hörd. Hon ville hjälpa, inte ankla-

ga. Hon var rädd. Med rätta. Ty de ansvariga trädde fram, med myndighetssveriges grand old lady Göta Rosén i spetsen. Och nu i efterhand, när Lis Asklund beskriver historien om bl. a. Eugeniahemmet, då utpekar hon och namnger de ansvariga, de som förteg och sopade under mattan. Återhållsamt, men dock, anklagar hon maktmissbruk, överklassigheten med sina fina fasader och fasoner, hyckleri och känslolylla. Hon bryter i förbifarten med sina bröder Olof och Rutger och deras "blomsterspråk" om närhet och syskonkärlek.

Hade Lis Asklunds "privata" uppbrott, det som givit namn åt boken, inte ägt rum så hade kanske inte den andra och mer intressanta delen av boken blivit skriven. Eller blivit en ännu mer välfriserad historia. Och det hade varit synd.

Rosmari Eliasson

Nu har vi Sisselas bok

"Barndom" och "En annan värld", Jan Myrdals självbiografiska romaner om sin uppväxt, kan karaktäriseras som barnets revansch. Det är en beskrivning av det kärlekslösa barnet i hägnet av två hyperintellektuella föräldrar, Gunnar och Alva Myrdal, upptagna av sina politiska och vetenskapliga karriärer. Romanerna är sinnliga, med barnets upplevelser nära och högst igenkännbara, och där föräldrarnas kyla kompenseras av barnets eget rika fantasiliv.

Vems revansch är Sissela Bok, dotter till Alva Myrdal, ute efter med sin biografi *Alva, ett kvinnoliv* (Bonnier: Avesta, 1987, 222 s.)? Det ligger nära till hands att uppfatta den som ett försök till äreräddning av modern, som vi vet tog illa vid sig av sonens romaner.

Där Jan Myrdal, medvetet subjektivt och ensidigt, tar barnets parti, försöker Sissela Bok leva sig in i sin mors känslor, ambitioner och omöjliga valsituationer. Som titeln låter antyda är det kvinnoperspektivet som dominerar.

Sissela Bok är professor i filosofi vid Brandeis University, Waltham, Massachusetts. "Alva, ett kvinnoliv" bygger på material från Arbetarrörelsens arkiv, brev från mor till dotter, självbiografiska anteckningar och andra personliga dokument. Samt naturligtvis intryck och värderingar från de många samtal Sissela som vuxen haft med sin mor. Det här rör sig inte om någon heltäckande biografi. Gunnar och Alva Myr-

dals politiska och vetenskapliga gärningar nämns vanligen i förbigående, som en ram för berättelsen, som f. ö. tar slut redan 1955. Det finns få eller inga hänvisningar till andra personer i deras egenskap av medarbetare, motståndare eller bekantskapskrets. Det är personen Alva, hennes utveckling och familj, som är huvudsaken i "Alva, ett kvinnoliv".

Hon hette Alva Reimer, kom från Eskilstuna. Fadern var byggmästare med socialistiska värderingar. Modern, som var hemma, låg mer åt det liberala hållet och hade oförlösta drömmar om att bli sömmerska. Alva, som var det äldsta barnet, var begåvad och oppositionell. De fjättrar, som hon ansåg att hennes mor bar, tänkte hon själv kasta av sig.

Tidigt träffade hon Gunnar och blev djupt tagen. Hon upplevde honom som "en helt ny sorts människa". Alva och Gunnar gifte sig och ville att äktenskapet skulle bygga på kamratlighetens grund, på jämställdhet, på frihet i gemenskap. Men det blev inte riktigt så.

Gunnar Myrdals karriär gick spikrakt. Själv hade hon länge ingen egen karriär. Hon gjorde vad hon kunde där hon var, fann det naturligt att vara "appendix", som senare i livet uttryckte det i ett brev till dottern.

Alva Myrdal levde med vårt sekels alla motsägelser och möjligheter för kvinnor, konstaterar Sissela Bok. Hon ville vara både fri och bunden, skriver författarinnan inledningsvis. Den beskrivning, som sedan kommer visar hur Alva – offentligt omskriven som den fria kvinnan – gång på gång låter jämställdheten kapitulera, när beroendet av Gunnar tar ut sin rätt.

1928 blev det möjligt för Gunnar och Alva att fara till USA som Rockefellerstipendiater. Jan, som var knappt två år, lämnades kvar i Sverige hos farföräldrarna, under en för barn känslig period.

1934 kom paret Myrdal ut med "Kris i befolkningsfrågan". Boken slog ned som en bomb i den inhemska debatten och Gunnar och Alva blev omskrivna, både för sina idéer och som personer. Trots att Alva var den, som kunde mest om de frågor, som togs upp i boken, var det Gunnar, som fick mest glädje av det i sin karriär. Det var han, som utsågs till ledamot i bostadssociala utredningen, inte hon. Det var han som regeringen ville ha i befolkningskommissionen, inte hon. Det var han som blev riksdagsman, inte hon.

Sissela Bok noterar, att Alva tidigt för sig

själv formulerade sitt livsmål som att vilja stå i det godas tjänst. Sannolikt kommer pågående forskning kring Alva Myrdals gärning i bostads- och familjefrågorna att ge sådana formuleringar en dubbelbottnad mening. Känslan av att vara utkorad resulterade i elitism och tomma kollektiva lösningar, som inte tillräckligt tog hänsyn till människornas drömmar.

1935 gav Alva ut boken "Riktiga leksaker". Titeln är bestickande. Det fanns tydligen något vetenskapligt riktigt på detta område, så fullt av känslor och fantasi. Sissela Bok om sina föräldrar: "Hur kunde de vara så säkra, har jag ofta undrat, på vad som var fel och rätt, människofrämjande eller farligt, faktum eller känslotänkande?"

Länge gick Alva och Gunnars arbete parallellt. Men 1936 fick Alva någonting eget. Det var då hon, framförallt tillsammans med Connie af Malmberg, startade Socialpedagogiska seminariet. "Fröknarna" på barntädgårdarna fick nu för första gången en modern utbildning, med de senaste pedagogiska rönen hämtade från USA. Men glädjen över att ha skapat något eget skulle Alva snart få kompromissa bort.

Gunnar hade 1937 erbjudits att få komma till USA och göra en stor studie i vad som då kallades negerfrågan. På hösten följande år fick hela familjen rätta in sig i ledet och fara över Atlanten. Efter sig lämnade Alva sitt drömhäus i Äppelviken, ritat av Sven Markelius, ett hus som de bara bott i ett år, och det arbete hon älskade. Så beroende var hon av Gunnar.

Ordet beroende kan försökvis utbytas mot ordet kärlek. För vad är det annat än kärlek att vilja vara i varandras närhet, i en oavbruten dialog om centrala, mänskliga och politiska problem?

Krigsutbrottet tvingade hem familjen. Men 1941 blev Gunnar åter rastlös och for åter iväg till USA. Det vara bara i princip han var jämlik med Alva. I praktiken kom hans arbete och hans välbefinnande före henne, och definitivt före barnen. Efter en tids vända beslöt hon sig för att följa honom till Princeton University. Barnen blev kvar i Äppelviken, med farmor.

Efter kriget följde familjen Myrdal inledningsvis samma livsmönster. Hon fick erbjudande att bli biträdande direktör för UNESCO i Paris. Han ville inte flytta dit och hon fick tacka nej. 1947 blev han emellertid erbjuden att bli chef för FN-organet ECE i Genève. Då flyttade båda, hon till en tillvaro som hemmafru.

Året därpå kom en central vändpunkt i

Alva Myrdals liv. Hon utsågs till chef för FNs avdelning för sociala frågor i New York, och hon lämnade make och barn kvar i Genève, för att vid 47 års ålder satsa på en egen karriär, ett helt eget liv.

Paret Myrdals båda flickor undrade över varför Alva inte tog med sig dem till New York. Den yngre systemen Kaj skrev hjärtskärande brev till sin mor om sin ensamhet, utan henne.

Barn skulle, enligt Gunnar och Alvas teorier, bli friska och starka, inga lydnadsmäniskor. "Istället fick vi driva", skriver Sissela. Naturligtvis var barnen Myrdal ensamma och kärlekshungrande. Flickorna älskade sin barnsköterska mer än sin mor, noterar Sissela.

Barnen Myrdal är i huvudsak ense om bilden av sin far. Jan Myrdal om fadern: "Sedan dess har jag aldrig gråtit när han sett det. Jag vill inte ge honom den glädjen" (En annan värld. s. 160).

Sissela Bok om sin far: "Jag lärde mig istället att helt enkelt gå ifrån honom, inte förvänta mig någonting från honom och aldrig anförtro honom något personligt, åt vilket han skulle kunna skratta med andra." (Alva, ett kvinnoliv, s. 75).

Hur var det med andra män, som betraktas som stora? Var de goda fäder? undrar författarinnan. Antagligen inte.

Men ska barn till stora män och kvinnor väga storheten i de offentliga bedrifterna mot de församlingar och den brist på kärlek, som samma storheter eventuellt kan ha visat, i sin egenskap av föräldrar? Eftervärdens krav på sanning riskerar att fördunklas av sådana hänsyn, liksom barnens rätt.

Sissela bekräftar att hennes far var en knöl, att hennes mor inte var där. Men läsaren hör knappast hennes egen ensamhets hulkande gråt. Grät hon aldrig?

Sissela Bok förefaller i Alva, ett kvinnoliv vilja vara den nyanserade professorn, som kyligt betraktar sin berömda mor och försöker förstå någonting, som vi andra anar att hon i sitt undermedvetna kämpat ned, nämligen att hon aldrig förlåtit.

Det kan således röra sig om en intellektuell prestation, inför vars sanningshalt vi bör känna viss tvekan.

Alva Myrdal fick Nobels fredspris och utsågs flera gånger till Sveriges mest beundrade kvinna. Eftersom tillvaron inte rymmer några änglar, överraskar det inte att Alva aldrig var någon ängel. Dottern berättar nu att modern, samtidigt med de intensiva hyllningarna, plågades av grubblerier om "vad jag blivit och gjort, gentemot vad

jag skulle ha kunnat”.

Det är ju det ofrånkomliga, mänskliga dilemmat. Men det är ju också tankar, som ofta förföljer kvinnor, som inte blev något i förhållande till sina drömmar. Fast Alva blev ju något. Att inte ens hon, som hade så lätt för sig, och som tycktes begripa det mesta, inte mer lyckades leva som hon lärde, känns emellertid inte särskilt nedslående, utan tvärtom trösterikt för oss andra.

Björn Elmbrant

Ingmar Bergmans memoarer

Ingmar Bergman är, som alla vet, världsberömd som film- och teaterregissör med en storartad skapande förmåga. På den något idylliska svenska filmtraditionen vände han upp och ned. Hans geni har fått ett internationellt genomslag. Ingmar Bergman-klubbar finns på många ställen i världen. Intresset för hans självbiografi *Laterana magica* (Norstedts: Stockholm 1987, 337 s.) måste därför bli betydande. På bokhandelsdiskarna i Europa runt staplades denna höst 1987 hans bok översatt till åtskilliga språk.

Det råder intet tvivel om att det här rör sig om en stark, men på flera ställen svårt sårad, själs bekännelser. Många kommer att känna sig gripna, andra finner säkert boken motbjudande. Dock, önskar en person av Ingmar Bergmans dignitet klä av sig in på bara kroppen med alla de defekter han gärna visar upp, är detta ingenting att kritisera eller klandra från personhistorisk synpunkt.

Framställningen innebär en minst sagt hårdhänt uppgörelse med författarens familj och ungdom. Skildringen är naturligtvis en partsinlaga. Av författaren att döma, tycks syskonen Bergman, i varje fall bröderna, ha uppfostrats under monstruösa former. Det är närmast pinsamt att läsa om de korrekionsmetoder som föräldrarna, prästparet, tillämpade på sina barn. Litteraturen med kritik av föräldrar är numera omfångsrik. Motsvarande betraktelser från den äldre generationen rörande deras besvärliga barn tycks däremot vara mycket sällsynt.

Ingmar Bergmans föräldrar var kontraktsprosten och hovpredikanten Erik Bergman och Karin Åkerblom. Familjelivet var spånt på alla plan. Som kyrkoherde i Hedvig Eleonora församling i Stockholm måste Erik Bergman visa upp en snygg fasad. Sprickorna doldes. Relationen mellan de svårhanterliga bröderna och den blida,

enligt Ingmar, undflyende systemen Margareta, gift med den kände radiomannen och översättaren fil. dr Paul Britten-Austin, var dåliga.

Särskilt illa tyckte Ingmar om sin bror, diplomaten Dag Bergman, vid sin bortgång generalkonsul i Hongkong. Känslorna var tydligen ömsesidiga. Vid framskriden ålder hade bröderna under sina mycket sällsynta sammanträffanden ingenting att säga varandra. En uppgift i boken väcker intresse. Det är att Dag Bergman efterlämnade ett stort manuskript till memoarer. Recensenten för sin del, träffade Dag Bergman rätt mycket under gemensamma år i Uppsala. Han var en kultiverad och charmerande människa. Dag Bergman hade från början tänkt sig en bana som slavisk filolog och nådde utmärkta studieresultat. Hans stora intresse för politik och administration tog överhanden. Efter en snabbt avlagd jur. kand. kom han in i Utrikesdepartementet.

”Min bror var en av det svenska nationalsocialistiska partiets stiftare och organisatörer”, skriver Ingmar Bergman. För dem som under åren 1936–1942 umgicks med Dag, ter sig denna uppgift som minst sagt förbryllande. Veterinären i Deje, Birger Furugård, bildade 1923, då Dag Bergman var 9 år, det nationalsocialistiska partiet, där han blev ledare 1930. Några år senare utmanövrerades han av sin stabschef, dåvarande furiren vid Svea artilleri Sven-Olov Lindholm, som bildade ett eget parti i nära anslutning till Goebbels och Streichers propaganda. Densamma blev emellertid i magstarkaste laget för mera borgerligt inriktade nazistsympatisörer. År 1934 bildade den gamle kämpan från Finlands och Estlands frihetskrig överste Martin Ekström ett nytt nationalsocialistiskt parti ”Blocket” med ekonomiskt stöd av den bekante godsägaren och forskningsresanden greve Eric von Rosen. Partiet fick emellertid inte några anhängare och tynade snabbt bort. Inget av de andra partierna kom ens i närheten av mandat vid riksdags- och kommunalvalen under 1930-talet, med undantag av några platser i övre Norrland. Dag Bergman var förvisso kulturkonservativ och antikommunist. Att han på allvar skulle engagerat sig i detta sammelsurium av tyska idéer, burna av politiskt så föga rumsrena personer, ter sig mycket främmande. Han förekommer inte i det omfångsrika galleri av kända och okända svenskar som presenteras av de energiska nazistjägarna Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige*, 1942 och Arvas Sastamoinen, *Hit-*

lers svenska förtrupper, 1946. Det är också egendomligt att kyrkoherden i Hedvig Eleonora, där någon handfull personer röstade med "lindholmarna", skulle engagerat sig hos ett parti med åsikter föga förenliga med det kristna kärleksbudskapet. Men det är för all del känt att en del politiskt förvirrade präster sympatiserade med Hitlers läror. Att få något grepp om detta ämne förefaller svårt och skulle nog heller inte vara särskilt givande. Jfr. Anders Nygren, *Sanningen om kyrkonazismen*, 1946. Min far röstade flera gånger med nationalsocialisterna, säger författaren. Vad Ingmar själv beträffar är ju hans öppenhjärtiga bekännelse vacker: att han "i många år var på Hitlers sida", "gladde mig åt hans framgångar och sörjde nederlagen". Han ansåg vid krigets slut bilderna från koncentrationslägren vara allierade propagandalögner. Då sanningen så småningom uppenbarade sig, blev det för honom en chock och självförakt "över gränsen till det outhärdliga". Även detta uttalande förefaller svårbegripligt. Efter "kristallnattens" fasor hösten 1938, såg väl människor med någon intellektuell och etisk känsla vart Tredje riket var på väg. Många vände sig bort, om man tidigare haft några sympatier i den riktningen.

Ingmar Bergmans relation till föräldrarna går som en röd tråd genom hela boken. Spekulationer om fadern som förebild till några av hans mera lugubra filmskapelser: Caligula i *Hets* eller biskopen i *Fanny och Alexander*, berör han inte själv. Saken har naturligtvis gärna sysselsatt såväl beundrare som kritiker. Bergmans intensiva framställningskonst då han kommer in på religiösa motiv, t. ex. i *Jungfrukällan* och *Sjunde inseglet*, visar på religiöst tankegods från hemmet. Bergman hade också ett komplicerat förhållande till sin mor. Om hennes dagböcker, förvarade hos dottern, kan bli tillgängliga för forskning, kastar de säkert ljus över händelser som intresserar en framtid.

I boken passerar förbi åtskilliga av den svenska teaterns och filmens märkesmänniskor. Det vore fel att säga att de behandlas med djup och nyansering. Bergman målar gärna upp situationer, inte sällan patetiska eller tragiska: den åldrade Victor Sjöströms försök att undslippa medverkan i en film. Hans konstnärliga plikt-känsla förmådde honom att återvända till ateljén. Då Bergman på styrelsens vägnar säger upp den förbrukade Olof Molander från Dramatiska teatern, beskriver han en scen som kan gå till teaterhistorien.

Mot sina fiender eller kritiker är Ingmar Bergman skoningslös. Några nämns vid namn såsom herrarna i Riksskatteverket och "skattespionen Karlsson" med sina smutsiga naglar. Andra nämns inte vid namn, men är lätt identifierade såsom den store skådespelaren, nedstörtad från sin piedestal och levande på minnet av sina många magnifika roller på Dramaten, som får en grotesk slutvinjett i sin karriär. Den Dagens Nyheter-recensent som Bergman vid ett remarkabelt tillfälle slog på käften, har inte fått förlåtelse utan avmålas i en löjlig och förnedrande situation i München. Ibland får man intrycket att Bergman, i all sin storhet, något koketterar med sina tillkortakommanden. Man får läsa mycket om misslyckanden – "pjäsen gjorde ett välförtjänt fiasko".

Om Ingmar Bergmans relationer till sina många kvinnor har ju skrivits spaltmetrar, mest i veckopressen. I sin skildring av dessa, förmodligen inte sällan smärtsamma ting, visar han ömsinne och gentlemannaskap. De många barnen intresserar honom däremot föga, om man nu får tro hans framställning.

Det är mer än sannolikt att Laterna magica i en framtid kommer att utgöra ett viktigt dokument i vår teaterhistoria och skall komma att citeras ofta. Man kommer lika säkert finna att författaren inte alltid varit så noga med detaljerna och mera litat till sitt minne än till sin dagbok och tidningsurklipp. Den reflexion må göras att det skulle stärkt denna märkliga självbiografis betydelse om Ingmar Bergman mer skildrat hur han arbetat sig fram till sina i flera avseende revolutionerande filmskapelser än beskrivit de mindre intressanta intrigen och erotiska förhållandena vid de teatrar där han verkat. Några detaljer hade man gärna sluppit läsa.

Ibland grips man av känslan att framstående – och för all del mindre framstående – bildkonstnärer, musiker och författare av skönlitteratur egentligen är ur stånd att på ett nyktert, sakligt och riktigt sätt i allo skildra sig själva och sina upplevelser. Frestelsen att göra effektfulla konstgrepp på bekostnad av sanningen i detaljerna, verkar många gånger ha varit övermäktig. Det finns åtskilliga exempel på detta. Historiker har sedan länge källkritiskt dissikerat politiska memoarer. Inte sällan har de funnit avsevärda fel i framställningen, beroende på vederbörande författares minnesförlost eller vilja att lägga till rätta i akt och mening att framställa sig själv mer betydelsefull el-

ler vara mindre ansvarig gällande något obehagligt i händelseförloppet. Motsvarande undersökning av konstnär- eller författarmemoarer skulle säkert ge intressanta resultat.

Ingmar Bergman är en stor konstnär. Som sådan vill han måla, objektivt sett, rätt eller fel, vackert eller avskräckande, därför att det roar honom att måla så. Oavsett dessa reflexioner utgör *Laterna Magica* en lika välskrivna som fångslande läsning. Den lämnar ingen oberörd.

Wilhelm Odelberg

Svenska Arbetsgivareföreningen

Hans De Geer: *SAF i förhandlingar. Svenska Arbetsgivareföreningen och dess förhandlingsrelationer till LO och tjänstemannaorganisationerna 1930–1970* (Svenska Arbetsgivareföreningen, Arlöv 1986, 411 s.).

Hans De Geers studie ingår i en serie undersökningar om SAFs historia. Utan att förringa värdet av de övriga delstudierna vågar man påstå att den framstår som den mest centrala. SAF är framförallt en förhandlingsorganisation och frågan om hur huvuduppgiften lösts måste vara avgörande för en bedömning av organisationens roll i det svenska samhället.

Det kan på en gång konstateras att De Geers bok har alla förutsättningar att för lång framtid bli ett standardverk på det arbetsmarknadshistoriska fältet. Den är den första historiska undersökningen om arbetsgivarnas agerande in i nutid som grundas på SAFs starkt sekretessbelagda interna källmaterial. Studien inleds med en relativt ingående översikt av SAFs organisatoriska utveckling sedan 1920-talet; medlemsutvecklingen, kansli, ekonomiska resurser, beslutsprocesser och inre diskussion om mål och mening. Del 2, som är längst, handlar om SAF och LO. Framväxten av det centraliserade förhandlingssystemet står naturligt nog i centrum. Del 3, SAF och tjänstemännen, behandlar främst omvandlingen av arbetsgivarnas relationer till tjänstemännen. De växte under den aktuella perioden från en liten grupp anställda som stod företagsledningen nära till ett stort kollektiv med starka fackliga organisationer vilka krävde kollektivavtal efter samma linjer som arbetarorganisationerna.

Del 4, centrala förhandlingar i den svenska modellen, behandlar skeendet efter systematiska snarare än kronologiska linjer; avtalens funktion och förhandlingarnas former, de centrala förhandlingarnas in-

nehåll, dynamiken i spelet mellan förhandlingarna samt slutligen SAF och "den svenska modellen".

Det är inga stora och dramatiska avslöjanden som gör denna studie, grundad på SAFs interna källmaterial, så välkommen. Svensk förhandlings- och konflikthistorisk forskning har under flera årtionden kunnat utnyttja fackföreningarnas interna material. Även med den bästa vilja i världen att uppnå balans och allsidig belysning av ett skeende är det ofrånkomligt att forskare påverkas av en ensidig tillgång till källmaterial. Det på sikt största problemet är att problemformulering och teoribildning ensidigt kommit att grundas på källmaterial från löntagarsidan. Hans De Geers framställning gör det möjligt att vidga perspektiven och finna nya infallsvinklar för arbetsmarknadshistorisk forskning.

En annan vinning är att arbetsgivar sidan framstår som mer pluralistisk och nyanserad när vi får stifta bekantskap med en rad personer vars insatser som arbetsgivarföreträdare tidigare varit föga kända. Den vanliga bilden av SAF i tidigare framställningar har i hög grad dominerats av ett fåtal starka ordföranden och chefsförhandlare: Hjalmar von Sydow, J. Sigfrid Edström och Sven Schwartz, Gustaf Söderlund och Bertil Kugelberg. De finns med även i Hans De Geers framställning men en rad andra företagsledare och SAF-tjänstemän berikar bilden.

En fråga som stått i centrum för författarens intresse är "den svenska modellens" framväxt, storhetstid och tilltagande problem. Som De Geer är väl medveten om är begreppet både vagt definierat och kontroversiellt. Det används ofta som beteckning för de centrala avtalsförhandlingarna mellan LO och SAF men även som ett sammanfattande begrepp för en förment typisk svensk benägenhet att på avtalsområdet åstadkomma kompromisser vid förhandlingsbordet utan att dra igång uppslitande och för båda parter kostsamma konflikter. I debatten råder ingen enighet om det är avtalsrörelsernas centralisering som befrämjat arbetsfreden eller om det är konfliktfriheten som möjliggjort centraliseringen. I begreppet "den svenska modellen" finns även invävt föreställningar om en särskild svensk arbetsfördelning mellan staten och arbetsmarknadens parter.

När Hans De Geer vill sätta in sina resultat i ett större sammanhang använder han begreppet "den svenska modellen" som en sammanfattande beteckning för relationer-

na mellan arbetsmarknadens parter sins- emellan och för deras förhållande till staten. "Modellen" ses som en form av samspel mellan näringsliv, fackföreningsrörelse och statsmakt där starkt centraliserade besluts- former möjliggjort agerande efter närmast korporativa linjer. Det är inte utan att Gun- nar Heckschers gamla begrepp "frivillig korporativism" kommer i tankarna som ett vetenskapligt mer träffande begrepp än "svensk modell". Det finns därför anled- ning att fundera något över om dessa korpo- rativa tendenser för SAFs del ingår i något större mönster för företagarnas agerande i det svenska industrisamhället. Hans De Geer har avstått från att göra det i denna undersökning men det finns goda skäl att återkomma till det.

SAF är företagarnas och ytterst företags- ägarnas organisation och dess maktställning är helt beroende på vilka befogenheter med- lemsföretagen varit beredda att delegera till en central organisation. SAFs starka ställ- ning bör således avspegla att de svenska företagarna varit positivt inställda till inbö- rdes samarbete. Uppträdandet på arbets- marknaden är egentligen det utåt mest syn- liga belägget för en stark korporativ tendens bland svenska företagare, en benägenhet att undvika konkurrens åtminstone inom lan- det. Under 1900-talets första hälft var detta en klart manifesterad företagarfilosofi inom en stor del av näringslivet. Organisering i storföretagsform, karteller, specialiserings- avtal mellan företag samt effektiva arbets- givareorganisationer var olika former för att förverkliga denna grundläggande filosofi. Agerandet på arbetsmarknaden liknar i hög grad agerandet på varumarknaderna och det är helt stilenligt att Saltsjöbadsavtalet 1938 för SAFs del undertecknades av J Sig- frid Edström, sedan gammalt den ledande företrädaren för industriellt samarbete inom den viktiga verkstadsbranschen.

Inom näringslivet skedde något av en strömkantring efter andra världskriget när konkurrens upphöjdes till honnörssord och en misstro mot långtgående centralisering gjorde sig gällande. Man kan tala om ett ideologiskt uppvaknande inom företagarkretsarna i PHM-stridens tecken – vad var det egentligen för skillnad mellan statlig planhushållning och ett starkt centraliserat privat näringsliv? Åtminstone sedan 1960- talet har näringslivet präglats av två organi- satoriska tendenser; snabb storföretags- tillväxt kombinerad med decentralisering och divisionalisering av beslut och resultat- ansvar inom företagen. I praktiken innebar

detta att den gamla, korporativt inspireran- de, organisations- och konkurrensbegräns- ningstanken frodades på det nationella pla- net samtidigt som frihandeln skärpt den in- ternationella konkurrensen och decentrali- sering av beslutsfattandet motverkat ten- denser till inre tröghet inom de numera även internationellt sett stora svenska före- tagen.

Arbetsgivarorganisationerna har formellt och reellt varit samverkansorganisationer för företagens, i synnerhet storföretagens, ledare. Den generation av företagsledare som dominerade fram till 70-talet var up- penbarligen beredda att driva avtalsför- handlingarna efter ett centralistiskt mönster som vuxit fram när de var unga, då under ledning av en generation företagsledare som i sin tur hade formats av det tidiga 1900- talets kartell- och konkurrensbegränsnings- tänkande. Men på 80-talet kan vi iaktta hur SAF börjat driva helt nya linjer. Decentrali- sering av löneförhandlingar till bransch- och företagsnivå samt framhållande av lö- nesättning som en viktig del av varje chefs ledarroll är nu ledande paroller från SAF- håll.

Den vanliga förklaringen i den allmänna debatten och även hos De Geer är att utfal- let av de centrala löneförhandlingarna blivit allt mindre tilltalande för arbetsgivarsidan. Detta är uppenbarligen sant för 70-talet – däremot högst tvivelaktigt för 80-talet – men frågan är om det inte också finns andra förklaringar. Erfarenheterna hos de företa- gare som i dag är beslutsfattare i SAF byg- ger ofta på en karriär som dotterbolags- eller divisionschef under 60- och 70-talen när det blev vanligt att relativt tidigt ta företa- garansvar. Med en sådan bakgrund kan det förefalla naturligt att delegera ned ansvaret för lönefrågorna till lägre nivåer inom stor- företagen snarare än att delegera det uppåt till en central arbetsgivarorganisation.

Frågor av denna typ är enbart exempel på tankar som väcks vid läsningen av Hans De Geers undersökning. Den har åtskilligt att ge för den historiska forskningen likaväl som för dagsaktuell debatt om avtalsrörel- sernas betydelse.

Jan Glete

Släkten Mörner

Material till släkterna Mörners historia. Ut- given av Mörnerska släktföreningen genom Magnus Mörner (Sthlm 1985, 300 s.).

Hälften av denna bok utgöres av en "Genealogisk översikt" (s. 61–210), utar-

betad av riddarhusgenealogen Pontus Möller. Den återger i huvudsak uppgifterna i Elgenstiernas ättartavlor, kompletterade med vad som hänt under det halvsekel som gått sedan denna ättartavleedition tillkom. Uppställningen är emellertid något annorlunda. Släkten Mörner har uppdelats i fyra nummerserier, A, T, F och G, vilka motsvarar Elgenstiernas indelning i Adliga ätten Mörner, Friherrliga och grevliga ätterna Mörner af Tuna, Friherrliga ätten Mörner af Morlanda och Grevliga ätten Mörner af Morlanda.¹ Inom dessa nummerserier har varje familjefader fått ett nummer, vilket till följd av den förskjutning i numreringen, som försäkrats av kompletteringen med familjerna från det senaste halvseket, ofta ej är detsamma som vederbörandes tabellnummer hos Elgenstierna. Familjefädernas fruar har fått bokstavsbe-teckningar i anslutning till sina makars nummer, och barnen har numrerats med fädernas nummer jämte kolon och en siffra, som anger ordningsföljden inom syskonskaran. Personregister saknas, men en viss hjälp, när det gäller att hitta i den vittförgrenade släkten, har man av släkttavlor (s. 9–15), vilka dock nästan uteslutande nämner namn på familjefäder. Om man inte känner en persons relation till någon av dessa, måste man alltså antingen leta igenom de 150 sidorna eller utnyttja det av Riddarhusets arkivarbetare utarbetade personregister till Elgenstiernas ättartavlor, av vilket ett exemplar finns i Riksarkivets forskarsal; senare tillkomna personer kan sökas med hjälp av adelskalendern, där släkten Mörner ju ej fyller så många sidor som i Pontus Möllers framställning.

De nämnda släktavlorna omfattar endast fyra sidor – deras sidnummer beror på att endast högersidorna utnyttjats för släktavlorna – , av vilka s. 9 (Tabell I) rubricerats "Ätterna Mörners ursprung och förgreningar i Sverige" men även redovisar de båda friherrliga släktgrenar, som på Riddarhuset kallats Mörner af Tuna och Mörner af Morlanda, medan den obetitlade släktgrenen behandlas på s. 11 (Tabell II) och den grevliga är så talrik, att den måst delas på två släkttavlor, s. 13 (Tabell III) och 15 (Tabell IV). Den första släkttavlan innehåller vissa fel, som gör att den i viss utsträckning förvirrar läsaren i stället för att utgöra en nyckel till Pontus Möllers framställning. Landshövdingen Berendt² Mörner (T 2) uppges sålunda i denna släktavla ha varit far till sin bror överstelöjtnant Gustaf Mörner (död 1705; T 4), vilken inte – såsom i släkttavlan uppges – var far utan

farfar till Carl Gustav Mörner (T 6), fadern till den i grevligt stånd upphöjde riksståthållaren i Norge Carl Mörner (T 6: 3) och till biskop Ludvig Mörner (T 7). Carl Gustav Mörner har därtill i släkttavlan fått födsåret 1725, som i verkligheten var hans födelseår. Översten Hans Diedrik Mörner (F 5) uppges i samma släktavla ha varit son till hovjägmästaren Otto Mörner (F 2), medan han i verkligheten var son till den 1705 avlidne överstelöjtnant (F 4), som här liksom hos Elgenstierna³ kallas Hans Mörner men skrev sig "Jahan Mörner"⁴ och även kallades Hampus Mörner.⁵ "Kungamakaren"

¹ Sistnämnda riddarhusbenämning saknas i de utryckta äldre genealogierna i Riddarhuset liksom i 1700-talets uppropslistor från riksdagarna, nu liksom övriga handlingar i adels riks-dagsarkiv deponerade i Riksarkivet. Den har ej kunnat beläggas tidigare än i början av 1800-talet i N. W. Marks von Würtenbergs genealogier, band 25, p. 113, Riddarhusets arkiv, tydligen för att särskilja denna äldre grevliga ätt från den 1801 introducerade grevliga och redan 1821 barnlös avlidne ättingen av friherrarna Mörner af Tuna. Det kan tilläggas, att friherrarnas anknypning till Morlanda var synnerligen kortvarig, då detta friherreskap av stamfadern Hans Georg Mörner innehades endast 1676–79 (J. Liedgren i PHT 1976, s. 85 f.); den i föreliggande arbete (s. 21 och 110) efter Elgenstierna upprepade uppgiften, att bönderna skulle ha hindrat Mörner från att ta Morlanda i besittning, har ej kunnat spåras längre tillbaka än till Elgenstiernas föregångare Anreps ättartavlor omkr. 1860 och finns ej i de äldre genealogierna i Riddarhusets arkiv. Anmärkningsvärt är också, att Tuna i Rystads socken i Östergötland, efter vilket den andra friherrliga ätten Mörner benämndes på Riddarhuset, reducerades redan 1681 (J. A. Almqvist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, 3: 2, 1947, s. 1066; i föreliggande arbete uppges det ha skett 1691 på s. 22 men 1680 på s. 102, i det senare fallet efter Elgenstierna).

² Hans här efter Elgenstierna uppgivna andra förnamn har ej återfunnits i samtida källor.

³ Tidigare redan i J. Nordberg, Konung Carl den XII:tes historia, I (1740), s. 268 och 375.

⁴ Relation 19 juni 1703 i M 1459, Riksarkivet. Jfr W. Ridderstad, "Gula gardet" 1526–1903 (1903), s. 53, A. Noreen, Anteckningar om Kungl. Hallands regemente (f. d. Västgötadals) åren 1625–1910 (1911), s. 314, och C. Grimberg och H. Uddgren, Svenska krigarbragder (1914), s. 204–207.

⁵ Karolinska krigares dagböcker, 7 (1912), s. 67 och 86 ff. Om namnet Hampus som smeknamn för Hans se numera K.-H. Dahlstedt, Personnamnet Hampus (Studia anthroponymica Scandinavica, 4, 1986). Kompletteringar till Dahlstedts framställning lämnas i min artikel Några nyfynd belysande namnet Hampus som hypokorism för Hans (antagen till tryckning i samma tidskrift, 6, 1988).

Carl Otto Mörners sonson Hampus Mörner (F 13) uppges i släkttavlan ha dött barnlös i USA på 1890-talet, ehuru av Pontus Möllers genealogiska översikt (s. 122) framgår, att han hade två barn, av vilka sonen Fred levde ännu 1906.

Efter den genealogiska översikten följer en litteraturförteckning (s. 211–227) av lektor Miguel Benito, en förteckning över otryckta källor (s. 229–254) av arkivarien, numera fil. dr Eva Helenius-Öberg samt professor Magnus Mörners förteckningar över Mörnerska bouppteckningar (s. 255–258) och Mörnerska porträtt (s. 259–277). Dessa avsnitt är uppställda efter numren i Pontus Möllers genealogiska översikt och fungerar alltså som ett slags notapparat till denna. Benitos litteraturförteckning, som fått rubriken "Bibliografisk översikt", betecknas inledningsvis som "selektiv", och Helenius-Öbergs förteckning, som rubricerats "Arkivmaterial", upptar enligt hennes inledning "endast viktigare bestånd av arkivmaterial om de Mörnerska släkterna och deras medlemmar, ej enstaka dokument". Magnus Mörner har till sin förteckning över Mörnerska bouppteckningar fogat en anmärkning (s. 258), att i Hovrättens för Skåne och Blekinge arkiv i Landsarkivet i Lund ev. föreliggande bouppteckningar ej kunnat medtagas, eftersom intet namnregister föreligger för detta bestånd. Under mitt utarbetande av Svenskt biografiskt lexikon's släktartikel Mörner observerade jag, att av de 17 augusti 1784 resp. 26 april 1787 till Göta hovrätt inlämnade bouppteckningar, som enligt Magnus Mörner (s. 256) båda gäller den 1784 avlidne överstelöjtnanten Carl Gustaf Mörner (G 3), endast den förra gäller honom, medan den senare gäller den 1787 avlidne hovjägmästaren med samma namn (T 6).

Boken är sålunda – såsom titeln anger – till större delen av katalogkaraktär. Det enda avsnitt, som är av annat slag, är Magnus Mörners socialhistoriska analys av sin släkt (s. 17–31) med noter (s. 39–51); hit hör också tabeller (s. 32–38) och exkurser (s. 52–59). Den har tidigare med undantag av exkurserna publicerats på engelska med rubriken *The evolution of Swedish society, 1620–1920, as reflected in the history of a noble family* (Scandinavian studies, vol. 52, No. 4, 1980, s. 381–413). Författaren har i denna studie delat upp släktens utveckling 1620–1920 i sex 50-årsperioder, 1620–69, 1670–1719, 1720–69, 1770–1819, 1820–69 och 1870–1920, vilka

behandlas i särskilda avsnitt och i sin tur indelats i vardera fyra underavdelningar med rubrikerna "Demografi", "Hembygd och gårdar", "Yrken" och "Social situation". Framställningen, vilken haft Elgenstiernas ättartavlor som huvudkälla, sammanfattas (s. 30 f.) med att släkten Mörner fram till slutet av 1700-talet även jämförd med adeln i dess helhet var en utpräglad militärsläkt men i början av 1800-talet även nådde höga poster inom förvaltning och kyrka, att särskilt en släktgren tidigt fick stort jordinnehav, och att senare en nivelleringsprocess inletts liksom för adeln i dess helhet.

Inledningsvis (s. 17) deklarerar författaren, att i hans studie "alla de som i Sverige genom födsel eller äktenskap kommit att bära namnet Mörner betraktas som en kategori och i rimlig utsträckning studeras kvantitativt tidsskede för tidsskede". I not¹ (s. 39) tillägges, att begränsningen till personer med släktnamnet "beror i första hand på Mörnerska släktföreningens uppbyggnad", och att "ett bredare kriterium för släktskap" skulle "ha inneburit en oerhört mycket mer krävande arbetsuppgift". Sistnämnda synpunkt är givetvis försvarlig, och det är ovisst, om medtagande av personer med mörnerhärstamning på mödernet skulle ha ökat undersökningens värde i så hög grad att det skulle ha motsvarat arbetsinsatsen.

Däremot anser jag mig kunna ifrågasätta, om inte undersökningen skulle ha vunnit på högradigare beaktande av de olika Mörner-familjernas mödernehärstamning. Författaren har visserligen påpekat, att den första friherren Mörner var gift med en riksrådsdotter (s. 19), och att den förste greven Mörners ingifte i de högadliga släkterna Bonde och Bielke "var ägnat att stärka hans anseende" (s. 22). När han emellertid (s. 24) konstaterar, att under 1700-talet "släkten blivit klart differentierad i de högadliga och den adliga grenen", förbiser han, att den friherrliga Tuna-grenens sociala situation under flera generationer var lägre än den friherrliga Morlanda-grenens. Att den till den senare hörande Carl Johan Mörner (F 15) befordrades till generallöjtnant är frestande att sammanställa med att han var dotterson till kungliga rådet och presidenten greve Didrik Wrangel och gift med en dotterdotter till denne. Vidare vill jag påpeka, att modern till hans brorsöner generalen Hampus Stellan (Hans Gustaf) Mörner (F 5: 1) och landshövdingen Carl Claes Mörner (F 6) var dotterdotter till riksrådet Claes

Rålbamb. Huruvida dessa Mörnrars avance-
mang berott på ärvd begåvning eller infly-
telserika släktingar är givetvis praktiskt ta-
get omöjligt att avgöra. Framför allt fäster
man sig emellertid vid att den "mångsidigt
begåvade syskonkrets" (s. 25), som repre-
senterades av författarinnan och konstnä-
rinnan Christina Charlotta Mörner (G 3:3),
presidenten Carl Stellan Mörner (G 4), ge-
nerallöjtnanterna Hampus (Hans⁶) Elof
Mörner (G 10) och Gustaf Fredrik Mörner
(G 57) samt statsrådet Axel Otto Mörner (G
58), vilkas grevlige far var överstelöjtnant,
som morfar hade professorn och kommers-
serådet Elof Steuch, som var både son och
bror till ärkebiskopar. Intressant är också,
att professor Carl Tore Mörner (G 8) var
dotterson till professor Elias Fries, och att
Magnus Mörners far, författaren Birger
Mörner (G 30), var systerson till professor
Hjalmar Öhrvall.

Magnus Mörners text har råkat ut för
förvirrande ombrytningsfel, såtillvida som
sidorna 20 och 21 är likalydande och de sju
sista raderna på s. 30 upprepats på s. 31.

Exkurserna till Magnus Mörners studie
ägnas namnet Mörners användning i namn
på ett regemente, en fregatt, en stiftelse,
flera fonder, ett biblioteksrums, flera orter,
en gata och en väg (s. 52 f.), förtecknande
av de släktmedlemmar som sedan 1634 års
regeringsform varit generalguvernörer, gu-
vernörer, landshövdingar och vice lands-
hövdingar (s. 54), uppgifter om släktens of-
ficierare i aktiv tjänst vid olika angivna för-
band 1684, 1705, 1755, 1806, 1855 och 1905
(s.55 f.) samt äldre Mörnerska gravar (s. 57
ff.).

Boken avslutas med reproduktioner av
ett tjugotal hittills mindre kända porträtt (s.
280–300).

Det vore värdefullt, om denna material-
samling kunde byggas ut till en större släkt-
historia av den höga klass som represente-
ras av Sven Grauers' stora verk om släkten
Wachtmeisters historia och av de begynnelse-
seavsnitt som publicerats för släkterna
Trolle, Posse och Oxenstierna.

Hans Gillingstam

En familjekrönika

Släktbokslitteraturen har berikats med f. d.
ambassadören Lars von Celsings *Fa-
miljekrönika* (Stockholm 1986, 237 s., per-
sonreg. saknas) om sin egen släkt.

⁶ Detta var hans dopnamn enligt Lekaryds dop-
bok och husförhörslängd.

Familjekrönikan inleds med ett kort av-
snitt om von Celsings förfäder, om vilka en
del allmänna iakttagelser meddelas. Först
därefter behandlas själva släkten Celsing.
De flesta släktmedlemmar biografieras i
varsitt kapitel av varierande längd.

Framställningen grundar sig främst på lit-
teraturstudier, men författarna har även
studerat arkivaliskt material, bland annat i
släktarkivet på Biby. En frukt av dessa stu-
dier är att släkten Celsings härstamning
kunnat ledas två led längre tillbaka än till
den Andreas Petri Normolander som anges
som äldste stamfader i t. ex. Elgenstiernas
Åttartavlor och Svenskt biografiskt lexi-
kon. Lars von Celsing har nämligen funnit
en släktutredning från 1731, där det uppges
att Normolanders far var dannemannen Per
Jonsson i Biskopsgården i Normlösa soc-
ken, vars far kallas "Jon N" i Torpa i sam-
ma socken. Utredningen hade gjorts på
grundval av dels kyrkoböcker, dels inter-
vjuer med traktens äldsta.

Någon gång kan man tycka att författa-
rens annars klara blick skymms av förfädra-
kärlek. Huvudintrycket av boken är dock
att Lars von Celsing lyckats ge en god och
intressant bild av sin släkts medlemmar.
Familjekrönikan är skriven med ett livfullt
och underhållande språk.

Anders Winroth

Institutets för ortshistoria publikationer

1979 tillkom på privat basis Institutet för
ortshistoria, en på Linnés Hammarby syd-
ost om Uppsala belägen motsvarighet till
sedan flera decennier statsunderstödda in-
stitut i grannländerna. Detta institut har nu
publicerat arkivarie Thomas Aurelius'
*Gårdens och hembygdens historia. Praktisk
vägledning för självstudier och egen forsk-
ning, 1–2* (Uppsala 1987, 90+29 och 96+39
s.).

I inledningen till första delen framhålles,
att de växande tätorterna i ett socialt och
geografiskt rörligt samhälle som vårt ofta
dragit ett streck över seklers boendekonti-
nuitet. Hembygdens speciella kultur och hi-
storia är inte längre något naturligt arv från
förfäderna. Behovet av kunskap om den
trakt, där vi för längre eller kortare tid slagit
ned våra bopålar, avspeglas i ett växande
antal studiecirklar och kurser, som hem-
bygdsföreningar och studieförbund an-
ordnar runt om i landet, men tillgång på
instruktivt källmaterial har varit mindre lätt
att nå för dessa studier än den unika svens-
ka kyrkobokföringens information har varit
för släktforskare.

Enligt förordet avser publikationen att tillhandahålla lättsmälta upplysningar om källor och metoder för hembygdsforskaren från forntid till nutid, särskilt "för den som utan förkunskaper skall ge sig i kast med uppgiften att kartlägga bygdens eller gårdens historia".

Del 1 behandlar forntiden, medeltiden och 1500-talet. Det första kapitlet, "Hembygds litteraturen och tidigare forskning", avser att ge den lokalhistoriske forskaren möjligheter att orientera sig i vad som redan publicerats om den trakt han intresserar sig för. Därför redovisas här de historiska bibliografierna ej blott för Sverige utan även för grannländerna, eftersom stora delar av det nuvarande Sverige tidigare hört till Danmark och Norge. Vidare uppräknas de lokala bibliografierna landskap för landskap och andra för lokalhistorisk forskning orienterande arbeten.

En redovisning av innehållet i övrigt kan – för att inte bli för skrymmande – ges i form av en uppräknning av de övriga kapitelrubrikerna i del 1: Fornminnen och utgrävningar. Ortnamnen. De medeltida handskrifterna – pergamenten. Skattelängderna. Övriga källor och källskrifter. I det sistnämnda kapitlet behandlas framför allt domböcker och jordeböcker. Framställningen är alltigenom pedagogiskt upplagd och ger hänvisningar till institutioner, som kan ge upplysningar, och till tryck. 29 sidor bilagor, huvudsakligen faksimil av i texten nämnda handskrifter, avser att ytterligare åskådliggöra det behandlade.

Del 2 behandlar tiden från 1600-talet till våra dagar. I inledningen påpekas skillnaden i forskningens förutsättningar och karaktär mellan denna tid och de epoker som behandlats i del 1. "För medeltiden (och i viss mån 1500-talet) gäller det att få fatt på det lilla källmaterial som finns", medan man för nyare tiden måste sovra "för att inte fjättras av mångfaldens vanmakt", när "centralmaktens växande behov av att inventera och kontrollera sina resurser, folket och folkets produktion", ökar källflödet. Kapitelrubrikerna i del 2 är Mikrofilmer och mikrofilm, Jordeböckerna och fastighetsregistret, Mantals- och husförhörslängderna, Kartorna, Militärrullor och synehandlingar, Dendrokronologi (=trädatering), Kompletterande källor, Gårdsarkivet. Under "kompletterande källor" behandlas sockenstämmoprotokoll och tiondelängder, boskapslängder, taxeringslängder och gärningsöreslängder, lagfarter, bouppteckningar, byordningar, brandförsäkringar, skatte-

köpshandlingar, skattlägningsakter, revningsböcker och "allmogens besvär". Även del 2 illustreras med en rad bilagor, omfattande 39 sidor, som korresponderar med och exemplifierar texten.

Aurelius vägledning är i stort sett en rätt imponerande prestation, och man hoppas den skall bli spridd i bygderna. Den spänner emellertid över så vidsträckta områden och så många källkategorier att fel och förbi-seenden ej kunnat undvikas. Särskilt märker man detta i del 1, och man får ett intryck, att Aurelius varit mindre hemma-stadd i det äldre källmaterialet.

Att övergången till den gregorianska kalendarern i Sverige 1753 skulle ha gått till så att man "1 mars vred tillbaka klockorna 13 dygn och började om från den 17 februari" (s. 47), är sålunda att ge en diameteralt felaktig skildring av vad som hände. I själva verket hoppade man ju över elva¹ dagar och lät 1 mars direkt avlösa 17 februari.

På s. 40 nämner Aurelius "det jättelika verket Fotostatkopior av medeltida pergamentsbrev i riksarkivet 1135–1520" i 79 band. Uttryckssättet ger sken av att det skulle var fråga om ett tryckt verk, ehuru det faktiskt är lösa kopior, som bundits i band för underlättande av deras förvaring och användande. Detsamma gäller de på följande sida nämnda kopiorna av brev i Nordiska museet och Uppsala universitetsbibliotek, som kommenteras med formuleringen "den ytterst begränsade upplagan", som man förgäves letar efter "på de vanliga biblioteken".

Förvånande är också uppgiften på s. 41, att den "latinska" skrivstilen "återinfördes" i Sverige vid 1500-talets slut. I själva verket användes den "tyska" (nygotiska) skriften jämsides med den "latinska" (humanistskriften), varvid den förra brukades i skrivelser på svenska och tyska och den senare i skrivelser på latin och syd- och västeuropeiska språk². Aurelius' bristande paleografiska orientering framgår även, när han tror sig urskilja ett "initial-r" (s. 46), där det endast är fråga om en r-liknande utsmyckning av första bokstaven. Den för den latinkunnige egendomliga läsningen "sabbato proximum post die marche ewangeliste" (s. 44) visar sig vila på felaktig

¹ Obs. att februari ej har mer än 28 dagar, när det inte är skottår.

² Jfr E. Kromans artiklar Humanistskrift, Minus-kelskrift och Skrift i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 7 (1962), sp. 48 f., respektive 11 (1966), sp. 634, och 15 (1970), sp. 679.

förkortningsupplösning i bil. 9: där står inte "proximum" utan "proximo".

I populärvetenskaplig litteratur förekommer, att personer nämns med släktnamn som antogs först av senare släktingar. I en vägledning av föreliggande slag borde släktnamnen i sådana fall sättas inom parentes, men så har ej skett i fråga om t. ex. "Carl Bengtsson Månesköld" (s. 55) och en rad medlemmar av släkten Gren (bilaga 7); i det sistnämnda fallet tillkommer, att det från 1400-talets politiska historia kända riksrådet Magnus Gren, som antog släktnamnet, veterligen ej kan beläggas med det patronymikon "Stensson", som här tillagts honom³. En särskild kommentar måste jag ägna den av Aurelius (s. 38, 51, 68 och 85) använda namnkombinationen "Gustav Vasa", som ej kan beläggas förrän långt efter vederbörandes död. Den tveledade benämningen "Gustaff Erichson Waase" har tidigast återfunnits 1618 i en likpredikan över hans sonson hertig Johan av Östergötland, och den nu så vanliga och av Aurelius använda tvåledade namnkombinationen utan patronymikon har ej kunnat spåras tidigare än på 1690-talet och då i Frankrike, varifrån den under det franskorienterade 1700-talet spreds till Sverige och populariserades genom Gustav III:s bekanta opera.⁴ I den svenska historiska litteraturen blev den gängse genom Strinholm och Geijer, men ännu Johan Axel Almquist skrev alltid "Gustaf I" i t. ex. registraturationen och Den civila lokalförvaltningen i Sverige. Beaktansvärt är också, att medeltida kvinnor aldrig använde släktnamn⁵, varför i en vägledning som den föreliggande sådana benämningar som "Kristina Gyllenstierna" (s. 38), "Sigrid Eskildsdotter Banér" (s. 38 och bilaga 7) och "Brita Jönsdotter Roos" (s. 54) ej borde förekomma.

Identifiering av personer från medeltiden och 1500-talet är inte alltid så lätt. På s. 55 anser sig Aurelius "kvickt" kunna fastställa identiteten för en "hustru Margreta på Eke" i 1556 års jordebok (bilaga 16) genom att som uppslagsbok använda J. A. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, där hon i del 1: 1 (1931), s. 117,

identifierats med Carl Bengtssons (Månesköld) första hustru Margareta Tomasdotter (Bölja från Uppland). Ett frågetecken där markerar emellertid, att Almquist ej var övertygad om att han lyckats identifiera henne rätt. Sannolikt vittnar frågetecknet om att Almquist blivit förbryllad av att jord redovisats under såväl henne som Carl Bengtsson (s. 113), ty en gift kvinnas jord brukade bokföras under maken. Sedan J. A. Almquists stora verk tillkom, har den personhistoriska forskningen gått framåt, så att det numera måste anses utrett, att den av Aurelius accepterade identifieringen av "hustru Margreta på Eke" är felaktig. J. A. Almquists son J. E. Almquist har sålunda påpekat, att Carl Bengtsson senast 1551⁶ gifte om sig, varför hans första hustru, som f. ö. i källmaterialet kallas Märta, ej Margreta, ej – eftersom skilsmässor knappast förekom på den tiden – kan ha levat så sent som 1556 och än mindre 1562, då de frälse-längder kom till, som J. A. Almquist redovisar i Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Enligt J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1960), s. 78 och 399, är "hustru Margreta på Eke" identisk med häradshövdingen Tord Perssons änka Margareta Knutsdotter (Karlösa-ätten).

Aurelius' bristande förtrogenhet med äldre personhistoria framgår även av att genitivformen "Engels" i rubrikregistren i bilaga 6 föranlett, att den i frågavarande brev nämnde Johannes Angelus⁷ på s. 35 flera gånger kallas "Johan Engels" i nominativ.

Till bristerna i föreliggande vägledning hör också, att Aurelius i flera fall ej följt med i bibliografierna utan ger sina läsare föråldrade eller missvisande uppgifter. På s. 32 uppges Jämtlands och Härjedalens diplomatarium ha utgivits i "två delar" av K.-E. Löfqvist och R. Swedlund under åren "1843–46". Frånsett att sekelbeteckningen blivit fel – urkundspublikationen i fråga började utges 1943 – redovisar uppgiften endast verkets båda första hälften, som utgavs 1943–46, varigenom utgivningen nådde 1418. Senare har emellertid första bandets tredje häfte för åren 1418–50 utkom-

³ Jfr mina artiklar i Äldre svenska frälse-släkter, 1 (1957), s. 58, och i Sv. biogr. lex., 17 (1967–69), s. 259–263.

⁴ H. Gilllingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden (1952), s. 123, not 38. Densamme, Den svenska adelns antagande av släktnamn (Hist. tidskr. 1964), s. 52.

⁵ B. Hildebrand, Handbok i släkt- och person-forskning (1961), s. 215 f. och 359.

⁶ Släkt och hävd 1965, s. 282. Jfr samma tidskr. 1960, s. 21, och 1971, s. 329 och 336 f.

⁷ Se om honom A. Schück i Hist. studier tillägnade Sven Tunberg (1942), s. 128, 131 ff., och 139, A. F. Liljeholm i PHT 1952, s. 46 ff. G Setterkrans i Anthroponymica suecana, 2 (1957), s. 106, och J. Gallen i Äldre svenska frälse-släkter, (1957) s. 38.

mit 1956 och första bandets registerhäfte utgivits av Bertil Flemström 1965, varefter andra bandets båda första häften för åren 1451–75 och 1476–1500 utgivits av Halvard Björkvik och Kjell Haarstad 1974 och 1978 och ett tredje häfte för åren 1500–1519 av Haarstad och Helga Öhberg 1985. På s. 48 f. uppges det senaste bandet av *Diplomatarium Danicum* ha utkommit 1980 och ha slutåret 1370, men sedan dess har ytterligare tre band utkommit, ett 1982 för åren 1371–75, ett 1984 för åren 1376–79 och ett 1987 för åren 1380–85. Uppgiften på s. 33, att en förteckning över Skara läroverks och Västergötlands fornminnesförenings pergamentsbrev skulle ha tryckts i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1938, är riktig endast så till vida som då ett omtryck publicerades av de första häftena av denna tidskrift, bl. a. det som innehåller den några rader ovanför av Aurelius nämnda brevförteckningen av år 1869⁸; dess slutår är ej 1526, som Aurelius uppger, utan 1598. På s. 15 förordar Aurelius den 1880 tryckta andra upplagan av C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, ehuru denna i jämförelse med första upplagan är en tämligen oförändrad och av Styffe som förhastad betecknad förlagsspekulation, medan den numera allmänt använda upplagan är den tredje, som huvudsakligen på grundval av Styffes kompletterande och korrigerande anteckningar efter hans död publicerades av L. M. Bååth 1911 och då var utökad med ett för användbarheten viktigt personregister.⁹ På s. 32 nämnes bland förteckningar över medeltidsbrev även B. Boëthius' 1918 tryckta förteckning över pergamentsbrev i Stegeborgssamlingen i Riksarkivet, ehuru denna samling ej innehåller något brev före 1620. I uppräknigen av domboksitioner har på s. 79 förbisett, att domboken för Östra härad i Småland 1602–05 utgavs 1965, och att Nils Sundelius publicerat domböckerna för Sjuhundra härad i Uppland 1601–51 på modern svenska 1984 (Norrtälje släktforskarförenings skriftserie nr 1 = Norrtälje kulturnämnds skriftserie nr 2 = Stockholms läns hembygdsförbunds skriftserie nr 5) och i faksimilutgåva 1985 (Norrtälje släktforskarförenings skriftserie nr 2 = Norrtälje kulturnämnds skriftserie nr 10). På s. 39 rekommenderar Aurelius C. Annerstedts ofta opå-

⁸ Dessvärre saknas vissa av de 1869 förtecknade breven numera. Se RA-nytt 1980, nr 3 (De enskilda arkiven 3), s. 36.

⁹ Jfr G. T. Westin, "Det medeltida Sverige" (Hist. tidskr. 1962), s. 123.

litliga och av hans höga ålder präglade verk Svenska medeltidens frälseläkter (Uppsala universitetsbibliotek), ehuru ett bättre hjälpmedel för samma ämnesområde föreligger i K. H. Karlssons i Riddarhusets arkiv befintliga Biografiska anteckningar för medeltiden.¹⁰

Eftersom Aurelius publicerat sin vägledning i offsettryck för att möjliggöra "en successiv utgivning av små och ständigt förnyade upplagor" (s. 5), vill jag även påpeka bagetellartade småfel, såsom då Elfstrands kollega vid utgivningen av Svensk historisk bibliografi 1936–50 kallas "Bohm" i stället för Bohrn, då följande band av Svensk historisk bibliografi uppges ha slutåret 1966 i stället för 1960 (s. 7), då Svenskt diplomatarium på s. 30 uppges ha börjat utgivas 1842, ehuru det korrekta begynnelseåret 1829 nämnes på följande sida, eller då en donator till Vårfruberga kloster (s. 82) kallas "Bottild i Kårsta", ehuru Kårsta endast är en av de jordegendomar hon donerar.¹¹

Det bibliotek, som i del 2, s. 8, kallas Stifts- och landsbiblioteket i Västerås, kallas i statskalendern stadsbibliotek.

Förutom ovannämnda innehållsrika publikation har Institutet för ortshistoria även utgivit 19 häften av efter landskap ordnade förteckningar över ortshistorisk litteratur. Redaktionen för PHT har på sin anhållan om recensionsexemplar endast fått häfte 3, *Ortshistorisk litteratur om Dalarna. Från 1600-talet till 1981* (utan tryckår; 27 s.). Det rubriceras som "inte alfabetiskt men grovt kronologiskt indelat" och byggande framför allt på Warmholtz' *Bibliotheca historica Sueogothica*, Svensk historisk bibliografi och Svensk bokförteckning. Alfabetiska ort- och författarregister saknas, vilket försvårar utnyttjandet. Man frågar sig, vilken funktion en sådan ofullständig lista utan register kan ha, när det finns en sådan utförlig och tack vare utmärkta register av olika slag lätt användbar specialbibliografi som O. Wingborg, *Litteratur om Dalarna*; Aurelius nämner den i sin vägledning (del 1, s. 9) men har där förbisett, att den sedan 1983 består av fyra delar i stället för tre.

Hans Gillingstam

¹⁰ Jfr B. Hildebrand, Några anteckningar om svensk medeltidsgenealogi (PHT 1930), s. 8 ff., densamme, a. a. 1961, s. 272 f., och H. Gillingstam, Släkt- och personforskning rörande svensk medeltid (Släkthistoriskt forum 1986: 3), s. 13.

¹¹ Jag gjorde mig själv skyldig till samma fel, då jag i Hist. tidskr. 1946, s. 50, recenserade editionen av Vårfruberga klostrets jordebok.

Festskrift

Arkivvetenskapliga studier 6. Utg. av Lars Otto Berg, James Cavallie, Claes Grånström och Nils Nilsson. Tillägnad Josef Edström (Göteborg, Stockholm 1987, 404 s.).

Serien *Arkivvetenskapliga studier* innehåller, som framgår av namnet, främst uppsatser med arkivteoretisk inriktning men också historiska (häri givetvis ganska mycket arkivhistoria) och kulturhistoriska bidrag har beretts utrymme, vilket gör det angeläget att betona att serien inte enbart är av intresse för arkivarieskrået. I serien har hittills utkommit sex delar, som all har tillägnats framstående arkivmän i samband med deras avgång ur tjänsten: del 1–3 landsarkivarierna Josef Sandström (1950), Gustaf Clemensson (1954) och Sten Engström (1962). Del 4–5 arkivråden Robert Swedlund (1968) och Nils Nilsson (1981) och den senast utgivna del 6 arkivrådet Josef Edström, som inledde sin långa arkivbanan vid landsarkivet i Göteborg 1947.

Jag skall här nöja mig med att antyda något om innehållet i några av de "studier" som har uppgifter av personhistoriskt intresse.

En liten "pärla" utgör ett manuskript som James Cavallie funnit i RA:s ämbetsarkiv efter avskrivarens Ruth Fischer, som från 1887 till 1944 hade sitt arbete förlagt i RA:s forskarsal. Hon beskriver mycket charmfullt, kortfattat men pregnant, sitt eget arbete, arbetsmiljön, avskrivarekolleger, forskare, arkivarier och riksarkivarier. Cavallies inledande presentation av Ruth Fischer är mycket väldokumenterad och läsvärd.

Föga beaktat arkivmaterial presenteras även av Werner Pursche som slår ett slag för lantränkmästaren i Jönköping Johan Lohms arkiv. I detta finns flera hundra brev och andra handlingar från främst 1720-talet som rör Lohm och hans närmaste släktingar. Pursche ger kortbiografier av medlemmar av kretsen och ger exempel på vad brev och handlingar innehåller; det förefaller som om en ovanligt detaljerad bild av svenskt vardagsliv i medelklassmiljö under 1700-talets första decennier skulle kunna målas med hjälp av detta material.

Att arkivforskning kan vara spännande på ett sätt som man har svårt att föreställa sig vittnar Sten Landahls uppskakande upplevelser i Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien i slutet av juli 1934 om. Arkivet var sammanbyggt med Reichskanzlei och vid tidpunkten för hans besök där mördades

den österrikiske förbundskanslern Engelbert Dollfuß vid en nazistisk kupp mot just Reichskanzlei, och Landahl hamnade mitt i händelsernas centrum. Under pistolhot avväpnades han på sin fickkniv!

Clara Nevéus har fångats av Olaus Magnus' stora karta "Carta Marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum" (Sjökarta med beskrivning över Nordens länder och märkvärdigheter) som utgavs av trycket i Venedig 1539. Kartan är rikt illustrerad och det är de heraldiska elementen i den som blir föremål för analys. Åtskilligt av intresse rörande Olaus Magnus' biografi finns här att hämta.

En beröringspunkt med Nevéus' bidrag möter i Kari Tarkiainens beskrivning av en bilderbok om Ryssland från 1674 som förvaras i RA. Bilder föreställande ryssar är mycket ovanliga under 1500-talet men på Olaus Magnus' "Carta Marina ..." finns några stridslystna skäggiga ryttare beväpnade med kroksablar. 1600-talet kan emellertid uppvisa Adam Olearius' rikt illustrerade reseskildring från Ryssland (1646). Tarkiainen framhåller att det i RA finns ett verk som kommer mycket nära dennes resebok i dokumentärt värde, nämligen en tecknad och laverad bilderbok benämnd "Någre vidh Sidste Kongl. Ambassaden till Tzaren i Muskou gjorde Observationer öfver Ryssland, des Vägar, Pass med Fästningar och Gräntzer. Sammandragne aff Erich Palmquist Anno 1674". Upphovsmannen Palmquist var fortifikationskapten men mycket är inte känt om honom. Tarkiainen analyserar ingående reseboken för att få fram vilken bild av ryssarna Palmquist ville förmedla.

Renodlat biografisk är Nils Nilssons utökta porträtt av arkivmannen Robert Swedlund.

Vid första anblicken förefaller Sven Lundkvists uppsats om riksarkivarierna och landsarkivorganisationens tillkomst vara av begränsat intresse utanför fackmannakretsen men riktigt så förhåller det sig inte. Skildringen har också allmänhistoriskt intresse eftersom kända historiker och tillika arkivmän var aktörer i en fråga som inte saknade forskningspolitiska implikationer. Här ges den första sammanhängande skildringen av såväl landsarkivorganisationens framväxt som bakomliggande tankar och idéer. Drivande krafter var riksarkivarierna Mauritz Bowallius (1874–1882), Clas Theodor Odhner (1887–1901) och Emil Hildebrand (1901–16). Det är ett intressant grepp

Lundkvist tar när han belyser deras agerande i den komplicerade landsarkivfrågan bl. a. utifrån deras historiesyn. Han framhäver Bowallius' betydelse när det gällde att skapa opinion för lokala arkiv. Odhner var den store utredaren vars resultat Hildebrand byggde vidare på. Trots att det fanns vissa ideologiska skillnader mellan de två sistnämnda i fråga om distriktsindelning och arkivorter hamnade de till slut åsiktsmässigt mycket nära varandra. Av principiellt intresse är Lundkvists tes att Hildebrand påverkades av hembygdsrörelsen. Inom denna ställdes krav på flera landsarkiv och på att äldre gränser skulle respekteras. Arkivorterna lyftes fram som blivande kulturella centra av stor betydelse för den omgivande bygden. Odhner hade mera än Hildebrand tagit fasta på den akademiska forskningens behov och inriktat sig på en arkivförläggning till universitets- och högskoleorterna.

Frågan om motiven till Hildebrands agerande i landsarkivfrågan tas också upp i Lars Rumar's bidrag Historievetenskapens forskningskliniker. Rumar markerar kraftigt Hildebrands nationalism och därav följande åsikt att en viktig uppgift för historieforskningen var att stärka det nationella medvetandet. I detta arbete hade lokalhistorien sin givna plats och han underströk att landsarkiven först och främst skulle tjäna den "fosterländska" forskningen. Enligt Rumar ansåg Hildebrand, trots sin positiva syn på lokalhistoria, att den nationella bildningen förmedlades nedåt av de bildade klasserna, och Rumar menar därför att förutsättningarna för ett gensvar från hembygdsrörelsen var små och att, som en följd därav, landsarkivorganisationen, i varje fall i södra Sverige, i stort sett byggdes upp oberoende av folkliga viljeyttringar. Som exempel anför Rumar att när Hildebrand blev riksarkivarie såg han som en av sina främsta uppgifter att "omintetgöra" Vadstenaarkivet och flytta arkivet till Göteborg där det fanns en ny högskola.

Detta går på tvärs mot Lundkvists tes att hembygdsrörelsens ideologiska aspekter var väsentliga för Hildebrands inställning och åtgärder. Man kan spekulera i om orsaken till åsiktsdifferensen ligger i de skilda utsiktspunkterna: Lundkvist med ett RA- och Rumar med LA-perspektiv. Det troliga är nog dock att de skilda källmaterialtyper som kommit till användning lett till de divergerande slutsatserna. Lundkvist har i mycket stor utsträckning utnyttjat officiellt material, framför allt Hildebrands skrivel-

ser till Kungl. Maj:t, medan Rumar främst underbyggt sin uppfattning på en analys av Hildebrands artiklar i synnerhet i HT.

I och för sig kan man naturligtvis tänka sig att Hildebrand som ämbetsman i sina försök att påverka Kungl. Maj:t i för honom avsedd riktning använde sig av den framträngande hembygdsrörelsen som stötta för sina argument, medan det naturligtvis var lättare att ge uttryck för en klar och entydig principiell hållning i en vetenskaplig uppsats. I en sådan behövde inga hänsyn till praktiska omständigheter eller intressekonflikter tas.

Även två bidrag i den mera arkivhistoriska och arkivvetenskapliga genren bör uppmärksammas i detta sammanhang. I Jan Liedgrens klarläggande skildring av försluterna av medeltidsbrev i slottsbranden 1697 tillförs Johan Hadorphs biografi viktiga upplysningar och i Jan Lindroths Gymnastik i arkiv – fakta och funderingar kring en deposition i RA kommenteras ett bestånd av enskilda handlingar som tidigare förvarats i Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm. Här finns bl. a. 25 volymer arkivalier efter Gymnastiska centralinstitutets föreståndare (1887–1907) Lars Mauritz Törngren.

Av övriga bidrag med mera allmänt historiskt och kulturhistoriskt intresse vill jag peka på Birgitta Fritz' uppsats Spår av en förlorad stadga från 1200-talet?, Hugo Karlssons Om västsvenska gruvor, skogar och allmänningar, Folke Ludwigs Namnstämplarna från frihetstiden och Krister Malmströms Arkivfynd som statsakt i sten. Kölnerdomens fortsättningsbygge 1842–1880.

Festskriften till Josef Edström innehåller många läsvärda bidrag som jag hoppas att denna anmälan gett en antydan om. Det är synd att publikationer av detta slag inte brukar förses med personregister. Det finns så mycket av personhistoriskt intresse att ett sådant skulle vara värdefullt.

Göran Nilzén

Svenskt biografiskt lexikon

Svenskt biografiskt lexikon, Malmros–Munck af Rosenschöld, bd 25, red Göran Nilzén (Stockholm 1985–87, 784 s.).

Den nya lexikondelen är som bokprodukt alltigenom lyckad. Till den sobra elegansen i den yttre framtoningen sällar sig det behagliga faktum att man här knappast möter några tryckfel.

Volymen innehåller 322 artiklar av 177 författare. Den i särklass flitigaste skribenten är Hans Gillingstam, som medverkar med fem biografier och 49 av de 54 släktartiklarna. Alltsedan lexikonets första band i sin "nya era" – band 16 – har Gillingstam med få undantag svarat för släktartiklarna.¹ På dem har han inte sparat någon möda. De är genomgående av högsta kvalitet och av stort värde för forskningen. Med sina släktartiklar har Gillingstam utfört och utför fortfarande en svensk kulturgärning av betydande mått.

Av de 268 personartiklarna i bandet behandlar 32 kvinnor (en ökning från den närmast föregående lexikondelen, där motsvarande proportioner är 286 och 18). Av de 32 är tio kungliga eller furstliga och därmed självskrivna. I den återstående skaran finner man bandets för de nu levande svenskarnas givna livsram förmodligen viktigaste person, Lise Meitner: i atomfysikens historia är denna undan judetörföljelserna i Tyskland till Sverige invandrade kvinna ett av de stora namnen.

Vid läsningen av volymen slås man så småningom av att biografier över personer som varit verksamma under äldre århundraden inte förekommer särdeles talrikt, medan det motsatta är fallet vad gäller 1800- och 1900-talen. En undersökning av den närmast föregående lexikondelen utvisar att accentueringen av de två senaste århundradena är än mer påfallande där. En enkel uppställning kan åskådliggöra saken:

	Band 24	Band 25
Antal biografier	286	268
Antal personer födda före 1800	64 (22%)	90 (34%)
Antal personer födda 1800–1874	110 (38%)	95 (35%)
Antal personer födda 1875–	112 (39%)	83 (31%)

Siffrorna ovan föranleder reflexionen om inte sällningen av personer från äldre århundraden kan vara för sträng och urvalet från 1800- och 1900-talen alltför välvilligt.

De överlägset längsta artiklarna i bandet ägnas Harry Martinson (elva sidor, av Ingvar Holm) och Vilhelm Moberg (inemot tio sidor, av Gunnar Eidevall), medan biografien över drottning Margareta (av Erik Lönnroth) upptar tre och en halv sida – proportionerna kanske kan diskuteras.

Den oftast förekommande artikelförfattaren i volymen bortsett från Gillingstam är

¹ I band 16 fr. o. m. artikeln Flodman.

fil. dr Olle Franzén, som medverkar med 18 personartiklar. Som biografisk miniatyrporträttör är Franzén utomordentligt skicklig. Att läsa hans välskrivna, informativa och aldrig tråkiga biografier är ett nöje. Bland många förnämliga artiklar i övrigt kan här förutom de redan berörda endast några få omnämnas, ett högst subjektivt urval: Gösta Berg om Nils Månsson Mandelgren, Stig Jägerskiöld om Erik Marks von Würtemberg, Åke Kromnow om drottning Maria Eleonora, Lars Björnin om Hjalmar Mehr, Tord Ganelius om Gösta Mittag-Leffler, Staffan Björck om Josua Mjöberg, Bo Gräslund om Oscar Montelius och sist men inte minst huvudredaktören Göran Nilzéns artikel om Carl Gustaf Malmström.

James Cavallie

Präster i Skara stift

Vid Skara stifts prästmöte 1984 beslöts att en biografisk matrikel över stiftets präster skulle utges, och redan två år senare utkom *Biografisk matrikel över Skara stifts prästerskap 1985* (Skara 1986, 139 s.). Bakom arbetet står en kommitté och redaktör har varit adjunkt Sven Pettersson.

Som grund för matrikelarbetet har legat Ivar Hylanders 1971 utgivna *Biografisk matrikel över svenska kyrkans prästerskap 1970* (jfr PHT 1971–72, s. 189). Förutom de där upptagna och de efter 1970 nytillkomna prästerna för stiftet ingår även biografier över prästmän från andra delar av landet som 1970–85 haft tjänst i Skara stift. Enligt tidigare praxis medtages dessutom ledamöter, suppleanter och tjänstemän i domkapitlet under samma tid. Eftersom matrikeln sålunda täcker en femtonårsperiod borde kanske titeln "1985" för tydlighetens skull ha ersatts med "1970–85".

För de förtecknade personerna meddelas fullständiga namn, födelseort och -datum, ev. dödsdatum samt föräldrars namn och yrke. Familjeförhållandena anges i form av vigselår, makas/makes fullständiga namn, födelse- och ev. dödsdatum, yrke, föräldrars namn och yrke, vidare barns fullständiga namn, födelsedatum och yrke samt ev. makars namn och yrke. Förutom dessa sociala uppgifter redovisas för de biografierade studier, examina, tjänstgöringar, uppdrag i stiftet, rikskyrkan och samhället samt ev. övergång till annat yrke. Varje behandlad persons publikationer upptas under en särskild rubrik, vilket innebär en utökning av uppgiftsredovisningen jämfört med Hylanders matrikel.

Datum har angivits för födelse, död och prästvigning, i övrigt lämnas endast uppgift om år för t. ex. olika uppdrag. För dem som yrkesmässigt utnyttjar matrikelmaterial hade det varit värdefullt om fullmaktsdatum meddelats för "fasta" tjänster, eftersom man med detta som utgångspunkt ofta lätt kan få fram material som kompletterar biografierna. Dessa är i matrikeln uppställda i alfabetisk ordning, vilket gjort personregister över de behandlade överflödigt. Beklagligtvis saknas därför register över föräldrar, barn och deras makar. Kanske kunde det alfabetiska framställningssättet ha kompletterats med en tabellarisk översikt över församlingarna och de där verksamma prästerna liksom över stiftsledningen. Råkar man t. ex. inte känna till biskopens namn, kan man få leta en stund innan man hittar Helge Brattgård, som f. ö. var stiftsledare under exakt den period som matrikeln täcker. Ett konsekvent genomfört förkortningssystem begränsar bokens omfång.

Som alltid när det gäller matrikellitteratur kan man ha olika önskemål angående de uppgifter som skall redovisas. De synpunkter som här framförts, skall därför i första hand ses som "önsknings". Matrikeln kommer att bli till stor nytta inte minst vid framtida personhistorisk forskning. Det är bara att hoppas, att även andra stift skall ta liknande initiativ.

Gunilla Karlsson

Smålandsstudenter i Uppsala

Paul Wilstadius: *Smolandi Upsalienses. Smålandsstudenter i Uppsala. Biografier med genealogiska notiser*, 6, 1745–1800. Utgivna av Sten Carlsson genom Smålands nation i Uppsala (Karlskrona 1986, 317 s., personreg.).

I juni 1978 avled tandläkaren och fil. hedersdoktorn Paul Wilstadius och därmed bröts en mer än 30-årig forskarverksamhet, som gjort Smålands nation i Uppsala till vårt lands bäst matrikulerade studentnation. Redan 1946 åtog sig Wilstadius att avsluta den utgivning av nationens matriklar som påbörjats av P. G. Vistrand. Denne utgav 1894 en matrikel för perioden 1637–1844. Den saknade personregister, men ett sådant har senare utarbetats av Gun-Britt Du Rietz; det publicerades 1980. Wilstadius fortsättning, som alltså inte ingår i matrikelserien Smolandi Upsalienses, behandlade drygt 2 500 smålänningar under tiden 1845–1950 och utkom 1961. Han följde i detta

arbete de riktlinjer för publiceringen som Vistrand dragit upp, och uppgiftsredovisningen är inte på långt när lika fyllig som i Smolandi Upsalienses.

Arbetet med Smolandi Upsalienses inledes på 1940-talet då läroverksadjunkten Gösta Gideon Molin började samla data om smålänningar och ölänningar som studerat i Uppsala efter det att universitetet återupprättats 1593. Molin avled 1955, men han hade dock hunnit avsluta första volymen, som omfattade åren 1593–1625 och publicerades 1956 (rec. i PHT 1956, s. 181 ff.). Hans arbete fortsattes av Wilstadius, som 1968 utgav nästa del. Den täcker tiden från 1626 till nationens egentliga grundande 1645 och titelbladet upptar bådas namn. Några biografier är sammanställda av Molin, de övriga av Wilstadius med stöd av bl. a. företrädarens excerpter ur Smålands nations och Uppsala universitets arkiv samt egna anteckningar ur Växjö domkapitels arkiv, de småländska domböckerna och Göta hovrätts arkiv. I fortsättningen står Wilstadius som ensam utgivare. Molins efterlämnade noteringar har dock t. o. m. del 4 varit en viktig källa vid utgivningsarbetet.

Även del 3 i matrikelserien publicerades 1968. Den behandlar den s. k. stornationella tiden 1646–63 då studenter från Småland och Öland bildade en nation. 1663, då nationerna erkändes av de akademiska myndigheterna och ställdes under uppsikt av inspektorer, delades denna nation i två, nuvarande Smålands och Kalmar nation. Studenterna i den förra har sedan dess i stort sett rekryterats från det gamla Växjö stift men även från den del av Jönköpings län som tillhör Linköpings stift.

Fjärde volymen av Smolandi Upsalienses, som utkom 1971, redovisar de vid universitetet studerande smålänningarna 1664–99. Femte delen, omfattande tiden 1700–44, publicerades 1978. Strax därefter avled Wilstadius, som då under ett par år intensivt arbetat för att färdigställa sjätte delen. Det manus han efterlämnade har genomgått och kompletterats av nationens inspektor Sten Carlsson.

När det gäller uppgiftsredovisningen har i huvudsak samma riktlinjer följts genom hela serien. Biografierna är kronologiskt uppställda efter inskrivningsdatum. Efter uppgifter om födelsedatum och -ort samt föräldrars namn presenteras en meritlista. Ofta lämnas även en kort redogörelse för händelser som belyser den biografierades liv och gärning. I petitavsnitt redovisas tryckta arbeten och familjeförhållanden. Angående

äktenskapet uppges ort och datum för vigseln och hustruns födelse och död samt hennes föräldrars namn. Uppgifter om födelseort och -datum samt dödsort och -datum lämnas också för barn och syskon och om dessa är kvinnor även deras makar. Personregistren upptar alla i biografierna nämnda personer. Källredovisningar i direkt anslutning i levnadsteckningarna förekommer endast undantagsvis. Generellt hänvisas till seriens första del både när det gäller källor och förkortningar.

Från och med volym 4 berättas även om dem som varit inspektorer och deras insatser för nationen. Under den period som volym 6 omfattar hade Carl von Linné denna syssla 1744–78. Hans inflytande över nationens verksamhet och studenter var betydande, vilket bl. a. framgår av att många av hans landsmän som forskare gick i hans fotspår: Johan Theodor Fagraeus, Jöran Rothman, Carl Petrus Thunberg, Samuel Ödmann, Johannes Lindwall, Sven Andreas Hedin och Sven Ingemar Ljungh.

Genom Molins och Wilstadius försorg har sammanställts ca 4 700 biografier för åren 1593–1800 och 1845–1950. Ungefär 550 smålänningars levnadsteckningar för mellanperioden söker sin utgivare. Under tiden får Vistrands matrikel fylla luckan. – Den nu utkomna volymen Smolandi omfattar drygt 420 biografier. Den generösa redovisningen av personer som hör till den biografierades familj medför dock att personregistret upptar drygt 3 900 namn!

Wilstadius förvärvade med åren en enastående kunnskap i fråga om småländsk person- och släkthistoria och dess hjälpmedel, vilket avspeglas i de gedigna biografierna. Därför är det förvånande att han inte mera konsekvent utnyttjade Svenskt biografiskt lexikons (SBL) person- och släktartiklar. Hänvisning till detta verk har i den nu aktuella volymen endast påträffats angående Petrus Jacob Hielms tryckta arbeten, men samtidigt lämnas i matrikeln en ofullständig bibliografi. Samma iakttagelse har gjorts beträffande Georg Gezelius och Jonas Hallenberg, där även meriterna kunnat kompletteras. För Sigfrid Gahm synes en hänvisning varit befogad till släktartikeln Gahm i SBL, där f. ö. hans kusin med samma namn har egen personartikel.

Detta påpekande förringar på intet sätt Wilstadius' arbete som matrikelutgivare. Med den nu utkomna volymen avslutade han en enastående insats: Matriklarna är en guldgruva för personhistoriker och släktforskare och ger en rikt facetterad bild av

de småländska uppsalastudenternas verksamheter på olika områden under flera sekler.

Gunilla Karlsson

Norsk heraldik

Norske kommunevåpen, av H. Cappellen och K. Johannessen, (Kommunalförlaget AS: Oslo 1987. 227 s. Kvartoförmat; platsöverdragat helklotsband. Mattbestrukt 120 grams papper med 4-färgs offsettryck).

Norsk territoriell heraldik är relativt ny. I sen tid är Norge på god väg att hämta in andra länders försprång tack vare ett litet antal entusiastiska forskares och konstnärers nit. Det vackert tryckta verk som nu föreligger är resultatet av två forskares och ett antal tecknares lärda mödor och under lång tid ådagalagda kunskande. Boken kommer antagligen att ytterligare stimulera det ökande intresset för heraldik i Norge och kanske påskynda en redan accelererande utveckling. Först en presentation av redaktörerna.

Hans A. K. T. Cappellen är advokat med egen praktik i Oslo. Han var amanuens hos numera framlidne svenske statsheraldikern C. G. U. Scheffer 1967. 1969 var han en av stiftarna och styrelsemedlem i Norsk Heraldisk Forening, 1977 blev han dess ordförande. Han är styrelsemedlem i Societas Heraldica Scandinavica (1983) och medlem i Académie Internationale d'Héraldique. Cappellen är f. ö. medlem av arbetsutskottet för ett norskt rättsmuseum. I massmedia, TV och press, har han framträtt i heraldiska spörsmål samt hållit föredrag. Han har författat böckerna *Norske Slektsvåpen* (1969), *Rettslig vern for offentlige våpenskjold* (1973), och *Fakta om flagget* (1987, tillsammans med Peter Beck).

Knut Johannessen är avdelningsarkivarie och chef för norska riksarkivets äldre avdelning, som bl. a. ansvarar för heraldik och arkiven från tiden före 1814. Johannessen är historiker och var anställd vid Norsk lokalhistorisk institutt innan han 1972 kom till norska RA. Han har utgivit boken *Eiendomsfordeling og eierinteresser, Trekk av jordeiendomsforholdene i Høland på 1600-tallet*, varit medutgivare av *Skattematrikkel 1647*, medarbetare i *Norsk historisk atlas* och skrivit artiklar i *Norsk historisk leksikon*. Johannessen har i ett antal år undervisat i gotisk handskrift vid universitetet i Oslo.

De två redaktörerna är lika anspråkslösa som kvalificerade. Deras namn finner man på skyddsomslagets insida men inte på titelsidan. Efter förordet (s. 6) står namnen i garamond kursiv i lika liten stiltyp som bokens löpande text och följaktligen mer hoptryckt. Trots mångårig verksamhet är de endast 42 resp. 43 år gamla.

Jämfört med motsvarande historiska hjälpvetenskaper och deras tillämpning på kontinenten är skandinavisk sigillografi och heraldik sena påfund. Nordisk sigillografi är påfallande sen. Sigilln följde utbredningen av skriften, som kom till Norden med kristendomen. Frankerriket och därefter tyska riket har nästan obruten sigillografisk tradition sedan antiken och i varje fall sedan Pippin den lilles tid (714–768). Sigilln användes först som igenkänningsmärken, senare som trovärdighetsintyg. Även i fråga om teknisk kvalitet rådde för Nordens del en eftersläpning. Exakt utformade, bild- och textmässigt eleganta sigill tillkom före år 1000 e. Kr. på tyskt område, t. ex. det fint detaljerade men troligen ej porträttlika sigill om föreställer Otto II, först använt den 13/5 974. En dylik teknisk skärpa i utförandet uppnår Norge och Sverige första ca 300 år senare. De bästa sigilln från slutet av 1200-talet anses f. ö. ha gjorts utomlands.

Norges äldsta bevarade sigillstamp antas ha tillhört kung Sverre (1177–1202). Märkligt nog har stampen återfunnits. Den fann man år 1857 vid utgrävningar i Tønsberg (s. 10). Något norskt sigill, äldre än denna stamp, finns inte. De äldsta bevarade svenska sigilln är åsatta en handling från 1160-talet, förvarad i svenska RA. Sigillnare var kung Karl Sverkersson (d. 1167) och ärkebiskop Stefan (d. 1185). Dessa två svenska majestätssigill är till sin karaktär oheraldiska. Till skillnad från dem har sigillet som kan härledas från den stamp som tros ha varit kung Sverres en heraldisk natur. I stampen är nämligen ingraverat ett upprest lejon, troligen senare utvecklat till Norges heraldiska lejonsymbol. Ett lejon i heraldisk mening står alltid självklart på bakbenen, på det sätt denna tidiga norska sigillstamp anger. Det äldsta bevarade avtrycket av ett norskt kungasigill är Håkon Håkonssons från 1243. Endast ett fragment återstår så att eventuella heraldiska element inte kan urskiljas.

Heraldiken är över huvud taget en sen företeelse jämförd med sigillografin. Frankrike uppvisar heraldiska bilder från 1100-talets mitt och har framom Skandinavien ett ungefär sjuttioårigt försprång. En riddares

vapen upptogs gärna i hans sigill. I mån av tillgång till äldre sigill lånades ofta – och lånas ännu – lämpliga motiv från sigillbild till heraldisk bild. Härvid kom heraldikens enkla färgregler väl till pass. En eller annan färg fick man ofta intuitivt från sigillmotivet (sjö, himmel, gräs etc.). Sedan följer användningen av en eller högst två metaller s. a. s. mekaniskt. I Norge dominerade dock i århundraden bruket av ofta oheraldiska sigill över användningen av heraldiska bilder, menar Cappelen och Johannesen. Från omkring 1200 hade norska biskopar, domkapitel och kloster börjat använda sigill. Senare under loppet av 1200-talet fick de norska städerna styrelser eller råd, som ägde att utsända dokument (s. 10). Därmed behövde de också sigill. Bruket av sådana var sedan länge väletablerat i och utanför Norge när norska städer blev aktuella i sammanhanget. Mot slutet av samma sekel svällde behovet och bruket av sigill, som började användas av släkter och privatpersoner. Det första vapensigillet utanför kungahuset användes av riddaren Basse Guttormsson 1286 (s. 13, 94).

Heraldik i meningen vapen givna av en central myndighet var i vårt västra grannland länge en tunn, bräcklig tråd. Under Norges danska tid (1380–1814) fanns i stället en folklig, okontrollerad heraldisk ymighet. En släkts förande av vapen betydde t. ex. inte att den var adlig, inte ens i de fall kungen utfärdat vapenbrev (Cappelen 1969, s. 20, jfr ovan). I boken Norske slektsvåpen (se ovan) uppräknar Cappelen 392 vapenförande släkter. Därav utgör de adliga en försvinnande del. Förf:s kriterier för en släkts upptagande i denna bok var att vapnet förts i minst i ett sekel, att släkten spelat en roll i norskt samhällsliv i minst tre generationer och att medlemmar av släkten levde när boken skrevs (s. 7 opag.). Cappelen/Johannesen påpekar, att många nya släktvapen kom till under Norges danska tid. De flesta togs av ämbetsmän och borgare på egen hand, och endast ett fåtal släkter fick adelskap och vapen från Köpenhamn. Bönderna höll sig utanför detta, menar författarna. De nöjde sig ofta med sigill som innehöll ett bomärke (s. 17). 1969 (jfr ovan) skriver dock Cappelen, att bruket av släktvapen ej endast spred sig till ämbetsmän och köpmän utan också till hantverkare, skeppare och bönder (s. 20, 29f). Summariskt kan man säga, att norsk heraldik särskilt under den danska tidens två sista sekel präglas av två fenomen, som i många andra länder endast iaktas under heraldikens första tid:

friheten för envar att ta sig vapen och myndigheternas bristande kontroll. Följden blev oklarheter, en mängd övertaganden av adelsvapen p. g. a. tillfällig namnlighet samt en inte kvalitativ men kvantitativ heraldik. Det fanns i breda lager en amatörmässig, oregerat luddig medvetenhet om vad heraldik var för något.

Under senare hälften av 1600-talet kom enväldet, och borgarståndets ställning började stärkas. Intressant och ovanligt är att kungen dessa år utfärdade en rad vapenbrev utan att samtidigt adla. Kungens åtgärd var ett slugt sätt att i viss mån tillgodose dugliga borgare och samtidigt rida spår mot tillströmningen till adeln. Mottagaren av vapenbrev fick maktens sken men inte maktens, förlänings eller skattebefriel-sens verklighet. Sådana icke adliga men vapenbärande släkter kännetecknas ofta av att vapnet är härlett från namnet medan ett antal adliga släkter har namnet härlett från vapnet (Werenskiöld, Huitfeldt, Galtung). Kungens politik bidrog till att ytterligare öka det vildvuxna draget i norsk heraldik. De vapen kungen gav var inte överväldigande många och heraldiken fortsatte i desto högre grad att i okontrollerade former finnas ute bland folket. En ojämn heraldisk tradition hölls alltså vid liv och gav en rätt bred intressegrundval till den territoriella heraldiska explosion, som – närd av frihetslängtan – satte in fr. o. m. 1800-talets slut.

Före och under Norges danska tid är heraldiken i territoriella sigill så gott som obefintlig. Intet av stadssigill är ett egentligt vapensigill och få kan kallas heraldiska. Ett norskt stadsvapen omtalas först omkring 1550 (s. 15). Under nya tiden före 1880- och 90-talen förgick århundraden mellan KMT:s fastställelser eller ”förklaringar” av stadsvapen i Norge liksom i Sverige. 1898 var det sålunda över 150 år sedan ett norskt stadsvapen hade fått formellt godkännande från centralt håll (s. 21). Tyngdpunkten kom nu att glida över från personlig till territoriell heraldik. Intresset för den senare vaknade under den svensknorska unionen, stimulerat av nymornad patriotism. Ett litet antal eldsjälur ur de få generationerna under de sista 130 åren har gjort mer för norsk territoriell heraldik än som sammanlagt gjorts under perioden Sverre–Karl XIV Johan.

I Norsk Folkekalender 1854–1855 publicerades två artiklar av löjtnanten A. T. Kaltenborn om stadsvapen, där förf. klagade på det hittillsvarande ringa intresset för

stadsvapen i Norge. Kaltenborn, som också var vapentecknare, uppmanade alla städer att skaffa sig vapen och förbättra sigillens kvalitet. Han pekade på förhållandena i andra länder, där man nått längre i dessa hänseenden. Många norska städer hade under tidernas lopp fått köpstadsrättigheter men inte vapen. Detta var synd och skam, menade Kaltenborn (s. 18f). Vid samma tid började medeltidshistorikerna befatta sig med den norska sigillskatten. Historikerna engagerade konstnärer, som började nyteckna medeltidssigill och färglägga dem så att de liknade vapen. En av tecknarna var Hakon Thorsen, som 1884 gav ut ett häfte med stadssigill. Man ville ge städerna korrekta förebilder att gripa till när de skulle skaffa sig vapen. Meningen var också att röja upp i mängden av dåliga utföranden som var i omlopp (s. 19).

Allt starkare patriotiska strömningar de sista åren före unionsupplösningen beredde marken för stadsvapen, vars antal kraftigt började öka. Tecknaren Andreas Bloch utarbetade på 1890-talet vapen för Hamar, Lillehammer, Holmestrand och Ålesund. 1899 kom Reidar Haavins översikt över norska stadsvapen i form av ett planschverk i färg med 27 vapenbilder, även inkluderande några av Kaltenborns (se ovan) ännu oanvända förslag. Haavin införde s. k. murkrona, en dekor som behölls på nya stadsvapen fram till 1940 (s. 19ff). 1899 blev en administrativ praxis etablerad, som ägt bestånd in i våra dagar. Den aktuella staden eller kommunen sände sina förslag till amtmannen. Denne expedierade dem vidare till inrikesdepartementet, som hade ansvaret för kommunärendena. Departementet inhämtade norska riksarkivets uttalande innan ärendet kom upp i statsråd. Där godkändes vapnen genom kunglig resolution, och slutligen kungjordes beslutet i Norsk lovtidende. 1914–1940 blev nio stadsvapen godkända enligt detta mönster (s. 21). Amtmannen är numera utbytt mot fylkesmannen och inrikesdepartementet mot kommunaldepartementet men riksarkivet är ännu departementets rådgivare, som tillråder godkännande och utformar de nya vapnens slutliga beskrivning.

Ojämförligt mest för norsk heraldik har arkivarien hos norska RA Hallvard Trætteberg (1/2 1898–21/11 1987) betytt. Under sin långa anställningstid 1924–1966 förändrade han i grunden norsk territoriell heraldik och mellan 1921 och 1984, alltså i sextiotre år, var han aktiv som kommunvapenkonstnär. Det kan synas paradoxalt att

Trøtteberg, som i kommunheraldiken anknöt till medeltida riddarvapen, till slut var 1. arkivarie på RA:s yngre avdelning, dvs. ansvarade för arkivalier, tillkomna efter Kjölfreden 14/1 1814 mellan Danmark och Sverige, men det är ingen inkonsekvens, att han i vapenären den skapade modern praxis.

1921 tecknade Trøtteberg Mandals stadsvapen. 1930 var lantbrukarsonen medlem av Norges Bondelag och sekreterare i denna lantmannaoorganisations fylkesmärkesnämnd. Som sådan lade han fram ca 40 förslag till fylkesvapen på grundval av medeltida sigill samt motiv från sagatid och djurvärld; åt några av fylkena gjordes flera alternativ. Förslagen presenterades i en bok, som fick ett brett och välvilligt mottagande i pressen, men de fick endast intern användning inom Bondelaget och fick aldrig regeringens godkännande (s. 22). 1937 tog Trøtteberg upp en viktig medeltida praxis då han genomdrev att vapenbeskrivningen var det essentiella. Därvid flyttade han tyngdpunkten från teckning till beskrivning och frigjorde sålunda variationsmöjligheterna inom ramen för beskrivningen. Denna blev fr. o. m. nu både nödvändig och tillräcklig. Bilden var varken nödvändig eller tillräcklig. Beskrivningen var nu det tidlösa i vapnet och fältet blev välgörande fritt för nya tiders modeväxlingar. Den offentliga heraldiken tog ett viktigt steg framåt, när KMT:s resolution och beskrivning av riksvapnet kom s. å. Fr. o. m. nu beskrivs alla godkända vapen i resolutionen. Först ute var Kragerø 1938. Nya följde i allt raskare takt. Trøtteberg var heraldiskt sakkunnig i RA till omkring 1970, utarbetade själv många av de nya vapnen, gjorde alla vapenbeskrivningar samt handledde andra tecknare. Målet var att skapa kvalitetsheraldik på medeltida grundvalar (s. 24), dvs. göra den så enkel och slagkraftig som möjligt. Hans sista vapen är Løtens (1984). Kravet på enkelhet är i Norge numera längre drivet än i Sverige. Mycket tack vare Trøttebergs insats torde sedan 1926 intet nykomponerat norskt kommunvapen ha fler än två tinkturer.

Kriget och ockupationen blev en parentes i produktionen av norska kommunvapen. Cappelen och Johannessen menar, att parentesens, som räckte fram till slutet av 1940-talet, kanske var en reaktion efter ockupationsmyndighetens häftig bruk av symboler för propagandändamål (s. 23). Enligt undertecknads mening kom en nationellt medvetenhet mekanism igång, liknan-

de den som framväxte under den svensk-norska unionen. Johannessen understryker också den moderna tidens allt starkare krav på bildmässighet och dess allt intensivare bruk av visuella symboler. Vapnen är identitetsmärken. Kommunerna tvälar med andra organisationer om uppmärksamheten (s. 24).

Under 1950-talet startade, till att börja med försiktigt, en lavin av nyproducerade kommunvapen. Fylkeskommuner (läs fylken), städer och härads- dvs. landskommuner anmälde i strid ström sitt intresse och före slutet av 1960-talet hade i det hela alla städer fått vapen. Fylkena har numera så gott som samtliga erhållit vapen; hälften av dem använde Trøttebergs förslag från 1930. Tromsøysund var den första landskommunen (kommun utan föregående stadsstatus) som fick vapen. Det skedde i april 1954, på månaden tjugo år efter den första svenska (s. 23, 207). Före 1970 hade ytterligare elva norska landskommuner fått resolution, något färre än en per år. Liksom i Sverige utsuddades nu den formella skillnaden mellan städer och landskommuner. De sistnämndas antal var liksom här stadigt sjunkande, från ca 700 i slutet av 1940-talet till 407 i dag. 1987 är antalet kommuner, som förut var städer, 47. 1970-talet gav i Norge 32 nya vapenresolutioner. Kurvan accelererade: år 1979 gav tio resolverade vapen. Under 1980-talets första hälft blev 140 nya vapen resolverade och 1986 kom rekordet: 54 fastställelser under ett enda år (s. 23). Av de kommuner som förut varit landskommuner har nu fler än hälften fått resolution och drygt hundra arbetar på att erhålla sådan. Produktionskurvan uppåt sätter in senare men mycket brantare än i Sverige. Därför var 1986 i Norge ej färre än trettio tecknare sysselsatta i kommunvapenären medan vi i Sverige länge nöjt oss med ett fåtal; det är ovisst om någon kommer att sysselsättas i vårt land, då praktiskt taget alla svenska kommuner har vapen eller – som i några fall – emblem. Initiator till denna mäktiga norska utveckling var Hallvard Trøtteberg.

Några kommuner, som fått vapen mot slutet av den nyligen avlidne Trøttebergs bana och delvis efter hans aktiva tid är Våler i Østfold, Finnøy i Rogaland, Ulensvang i Hordaland och Giske Møre och Romsdal. De är komponerade av en yngre generation men i föregångarens anda. Tanken har varit att vidareföra vapen, tillhöriga personer som haft anknytning till de aktuella områdena. Kommunernas vapenbilder

hänför sig i tur och ordning till följande släkter och personer. Våler (1986): vapnet fördes av en släkt, bekant från 1300- och 1400-talen, och som i hög grad varit knuten till Østfold samt haft en av huvudgårdarna i Våler. Bekanta medlemmar av släkten var de två riksråden Alv Haraldsson (Bolt) och Agmund (Berdorsson) Bolt, sysselman i Borgarssysel. Mest känd är Agmund Sigurdsson (Bolt), bondeuppsorrsledare under 1430-talet. Agmund (Berdorsson) Bolts sigill finns bevarat i flera avtryck från ca. 1400. Sigillet har en sköld som i kluvet fält visar en halv fransk lilja, fäst på delningslinjen, i andra fältet två sparrar. Kommunvapnet har samma motiv, utfört i blått, silver och guld (s. 64). Finnøy (1983): Hestbø- eller Hesbysläkten, vars mest framstående person var sysselman i Ryfylke, drotseten Ogmund Finnsson (ca. 1320–1388), över vilken en 'bautasten' rests vid Finnøy kyrka (se nedan). Ogmunds sigillvapen har i sköld och hjälmprydnad en vingad pil. Finnøys vapen visar i blått fält en vingad pil av silver (s. 136). Ullensvang (1979): lagmannen Sigurd Brynjulvsson, d. 1302 el. 1303, vars gravsten finns i Ullensvangs kyrka och visar en bjälke, åtföljd av tre franska liljor, två över, en under bjälken. Kommunen för i rött fält en bjälke och liljor, allt i guld (s. 154). Giske (1985): Giskeätten, en av de främsta stormannaätterna i Norge från slutet av vikingatiden och ett stycke in i medeltiden. En av dess mest kända medlemmar, Erling Vidkunsson (d. 1355), använde ett sigill med bl. a. ett upprätt, leopardiserat lejon (läs ansiktslejon). Giske kommuns vapen visar i blått fält ett (upprätt) leopardiserat gyllene lejon (s. 166).

Ovanstående uppgifter om medeltida personer, vilkas vapensigill man tillvaratagit i de nu aktuella kommunvapen, är exempel ur Cappelen/Johannessens lexikon del om 163 sidor. Denna del av boken är fylkesvis indelad och fördömligt ordnad med fylkesvapen i stor bildåtergivning (14 cm) och vapnen för de i fylkena ingående kommunerna i mindre format (6 cm), allt i klar, heraldisk färg och med det till grund för vapnet lagda sigillet, föremålet o. d. avbildat under vart vapen. Avsikten med boken är tydlig. Den vill bredda intresset för heraldik, förbättra dess kvalitet och påskynda den kommunheraldiska utvecklingen. Trots allt har Norge inemot 200 kommunvapen kvar att fullborda – redaktörerna hade kunnat få bildverket fullständigare, om de väntat något årtionde, men kanske återkommer

de med en andra upplaga när alla Norges kommuner har vapen. Boken är pedagogisk. Ett kapitel heter t. ex. 'Hvordan får en kommune våpen?' (s. 37f). Kapitlet, skrivet av Johannesson, innehåller huvudregler för uppställande av kommunvapen, varav några är strängare än i Sverige, nämligen regeln om tvåfärgsheraldik och kravet på *ett* motiv, som dock kan upprepas. Tio sidor, skrivna av Cappelen (s. 39 ff), ägnas rättsregler i vapenårenden, allt utmärkt exemplifierat och illustrerat. I övrigt är boken rikligt försedd med lättlästa kartor. Den har alfabetiska register, såväl över kommunernas namn som över de heraldiska motiven. Den har en uppställning, som anger illustrationernas proveniens, samt litteraturförteckning. En sammanfattning på engelska avslutar verket.

Några smärre tveksamheter och skönhetsfläckar: Johannessen skriver: "Svenska län hade helt fra 1560 hatt sine våpen." (s. 22) För en svensk låter detta förvirrande, ty de svenska länen fick inte sina vapen förrän under 1700-talets andra hälft fastställda blev de under 1900-talet. Däremot fick landskapsvapnen officiell giltighet och s. a. s. KMt:s stadfästelse genom att 1560 föras i Gustav I:s liktåg. Låt gå för att Johannessen i förenklingssyfte slår samman begreppen län och landskap. Definitionen på 'bautasten' lyder: 'minnessten, rest utan inskrift'. Intressant hade det varit, om förf. utrett, hur man vet att bautastenen vid Finnøy kyrka rests över 1300-talsdrotset Ogmund (se ovan). Ligger muntlig tradition eller ett kyrkligt dokument till grund? S. 10 läses angående sigillografins barndom: "Alt omkring år 900 hadde en del fyrster og biskoper i Tyskland tatt 'segl i bruk.'" Det stämmer, men sigillens historia är mycket äldre (se ovan). I Norden ingick på 1100-talet sigillografen som en ny tradition i kristen miljö. Telemarks fylkeskommuns vapen är tecknat av Trætteberg och beskrivet av honom: På gull botn ej oppveksande svart bondestridsøks. På de teckningar jag hittills sett, även denna (s. III), bryter stridsyxan nacken alltför långt bakåt. Den vore i realiteten opraktisk. Kopierar man ovanpå Trættebergs teckning den verkliga bondestridsyxa som avbildats (s. 112), så inses skillnaden. Vapenbeskrivningen är visserligen det väsentliga (se ovan), men därför bör inte ett heraldiskt föremål framhäva en ofunktionell form, även om här avbildade yxa dekorativt fyller fältet och därmed följer en annan viktig regel (s. 38). Termen 'upprätt' eller 'upprest' är egentligen tauto-

logi då i heraldiken 'lejon', 'björn' m. fl. djurbegrepp inkluderar upprätt ställning (jfr s. 30, 49, 93 osv.). Bruket tycks inte vara enhetligt i Europa, enligt vad J. Raneke visar i sin nyligen fullbordade terminologi, utförd på de nordiska språken. På bokens plussida kommer det mycket vackra skyddsomslaget i silver med blå och svart dekor, även om flikarna är något för korta, vilket minskar hanterligheten. En finess bland många är dock, att paginan i lexikondelen kombinerats med kolumntiteln, något som gör boken mer lästlät. Så påkostad som den är, kunde man kanske i gammal stil unnat den kapital i guld, som också håller dammet borta, men en dylik lyx är väl numera oöverkomligt dyr.

Sammanfattningsvis: norsk och svensk territoriell heraldik har många likheter och även skillnader. Till likheterna hör, att bägge ländernas riksarkiv är rådgivande instans. Till likheterna hör också – grovt räknat – de kurvor antalen fastställelser av stads- och kommunvapen beskrivit i båda länderna. Före 1890 kunde sekler förgå mellan de officiella stadsfästelserna. Sedan följer under några decennier i bägge länder-

na en trevande början och därefter praktiskt taget årliga fastställelser. Sveriges kurva börjar stiga tidigare (c. 1920) och är jämnare. Fastställelsernas – efter 1973 registreringarnas – antal är i Sverige för ett givet år alltid ganska lågt. Den norska kurvan är fram till 1950-talet flack och stiger därefter våldsamt till år 1986 då ett halvt hundratal fastställelser ägde rum. Sedan städerna fått sina vapen, kom turen till landskommunerna. Den första svenska landskommun som fick vapen fastställt var Kinna (1934), den första norska var Tromsøysund (1954). Till likheterna hör, att de formella skillnaderna mellan stad och landskommun utsuddats i båda länderna omkring 1970. Begreppet stadsvapen finns alltså inte längre. Till skillnaderna hör att de svenska landskapsvapnen kom fyra sekel tidigare än de norska fylkesvapnen, varav några ännu fattas. Till skillnaderna hör också att norrmännen i högre grad än svenskarna använt personvapen som underlag till kommunvapen.

Det är en vacker, lärd och lästlät bok Cappelen och Johannessen skrivit.

Bror Jacques de Wærn

Tidskriftsöversikt

I *Arbetshistoria. Meddelanden från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 1986* redogör Lars Björlin hur Zeth Höglunds politiska utveckling speglas i hans historiska författarskap, dvs. både de biografiska studierna över arbetarrörelsens gestalter och hans egna memoarer, med syfte att dokumentera arbetarrörelsens historia. — Hans Falk karaktäriserar Fabian Månsson som en svensk puritan, som satte flit, strävsamhet, ärlighet och hederligt arbete i centrum och därför bekämpade kapitalismen. — Bengt Nerman skriver i en stort upplagd artikel om sin far Ture Nerman för att på detta sätt nå och förstå fadern, som han stod mycket nära, men aldrig tyckt sig lära känna. "Hur kan man bli intim med en människa? Man måste ju uppge något av sig själv", skrev Ture Nerman 1916. Bengt Nerman ser citatet som en nyckel till Tures liv. Han var aktör i ett drama, en offentlig aktör, som tog emot de roller samhället erbjöd honom och ställde dem i mänsklighetens tjänst. — Nine Christine Jönsson och Paul Lindblom beskriver hur de gått till väga vid biografierandet av Gustav Möller, vilka frågor de ställt sig och vilka källor de konsulterat. — Göran Nilzén och Per Thullberg redogör för hur folkkrörelsernas representanter behandlats i Svenskt biografiskt lexikon. Av naturliga skäl har de varit sparsamt förekommande i de tidiga banden, eftersom endast avlidna personer biografieras i SBL. I senare band märks en breddning i urvalet.

I *Blekingeboken 1986* berättar Barbro Melander om bonadsmålaren Per Olsson Udd och kan med jämförande studier och textanalyser attribuera ett antal kistor och bonader till honom. — Inge Nilsson har sökt identifiera bygdespelmannen Kalla Nissen, vars vals är en spelmanslåt, som blir allt populärare i folkmusiksammanhang. Denne spelman hette Nils Karlsson, född 1823, och var torpare och korgmakare i Bräkne-Hoby.

Bohuslän. Årsbok 1986. Stellan Granat och Björn Jacobson presenterar i uppsatsen Bohusläns musei daguerrotypisamling — teknik och personhistoria några fotografier i Uddevalla, invandrande danskar som Bern-

hard Benedixen och Adolph Meijer. Fredrik Wilhelm Völker avporträtterade villiga personer i brunssalen på Gustafsberg. 1860 etablerade sig konstnären Svante Leonard Rydholm som fotograf. Dennes ateljé övertogs av hans syster Josefina Rydholm. Bland de avporträtterade i samlingen finns prosten Johan Aron Almén och hans hustru Hilma Mathilda, född Schultz, sjökaptenen Johan Gustaf Schultz, affärsmannen Johan Henrik Hellgren. Personerna presenteras med kortare biografier med beledsagande porträtt. Som vanligt förvänas man hur väl daguerrotypierna går fram i tryck.

Bokvännen 1986. Olle Gyllenhaal berättar om Henning Axel Gyllenhaal och dennes boksamling. Under sitt korta liv, han dog bara 18 år gammal 1848, hade han hunnit skaffa en gedigen boksamling med tonvikt på botanisk litteratur. — I Makuleringen av Almqvists Amorina i ny belysning hävdar Bo Bennich-Björkman att den uppskjutna utgivningen av Amorina inte som tidigare påståtts berodde på att Almqvist självmant dragit tillbaka upplagan 1822 för att få den utgiven 1839. Almqvist tryckte hos boktryckaren Ernst Adolf Ortman. Han hade sitt lager på Blasieholmen och Bennich-Björkman gör det troligt att de upptryckta arken av Amorina förstördes vid den stora branden på Blasieholmen 1822. — Allan Green berättar om Selma Lagerlöfs bekantskap med friherrinnan Henriette Coyet på Torup. De blev vänner när Selma Lagerlöf var ca 70 år och genom deras brevväxling belyses Selma Lagerlöfs sista tio år. — Claes Skarstedt redogör för Ernst Moritz Arndts besök på Munkfors bruk i Värmland 1804. Här mottogs han av brukspatronen Johan Fredrik Borgström, som hade samlat en mottagningskommitté bestående bl. a. celebriteter som Benjamin Höijer och Gustaf Abraham Silverstolpe. — Bengt Sandgård ger en inblick i Birger Sjöbergs litterära intressesfär. — Bure Holmbäck berättar om vilken betydelse Stockholms krogar hade för Hjalmar Söderbergs författarskap och Carl Olov Sommar beskriver August Strindbergs förhållande till desamma. — Bengt Rur skriver om bibliografen Carl Gustaf Warmholtz och utgivandet av dennes Bibliotheca historia sveo-gothica. — Tomas Sikström redogör för de äldsta svenska Shakespeare-översättningarna som Claes Livijn, Erik Gustaf Geijer, Georg Scheutz, Johan Henrik Thomaner, Carl August Nicander, Fredrik August Dahlgren och Carl August Hagberg.

Daedalus (Sveriges Tekniska museumsårsbok) 1986. Sigvard Strandh gör en återblick i den teknisktindustriella forskningens rötter i Sverige och tar som utgångspunkt Urban Hiärnes strävan att få i gång en läkemedelsindustri. Johann Gottschalk Wallerius specialiserade sig på jordbrukets kemi och hans kemiska forskningar fortsattes av Torben Bergman. Carl Wilhelm Scheele var en 1700-talets mest framstående grundforskare inom kemien, medan Fredrik Henrik af Chapman gjorde banbrytande insatser inom skeppsbygget. Emanuel Swedenborg och Sven Rinman utvecklade metallurgin och Rinman har kallats "den svenska bergshandlingens fader". "Den svenska mekanikens fader" var däremot Christopher Polhem. Strandh följer den svenska tekniska forskningen via Pehr Lagerhjelm och hans insatser för Jernkontoret. Hans arbete med materialprovning fortsattes av Knut Styffe. Jacob Berzelius' och Alfred Nobels namn är självklara i teknikhistoriska sammanhang. En milstolpe i teknisk forskning blev Tekniska högskolans grundande 1877. Här var Johan E. Cederblom verksam inom flygforskning, medan Peter Klason inriktade sig på cellulosakemin. Oscar Carlson grundade Stockholms Superfosfatfabrik för framställning av gödselmedel för jordbruket.

Elbogen 1986. Elisabet Bager skriver om släkten Gagge och dess betydelse för utsmyckningen av Bunkeflo kyrka. – I artikeln Allhem i Malmö – mellan Lund och Köpenhamn berättar Kjell Å Modéer om det legendariska "radarparet" Einar Hansen och S. Artur Svensson och deras verksamhet vid Allhems förlag och deras betydelse för kulturlivet i Malmö. – Ivar Falkman har redigerat Sophie Falkmans (1813–1904) självbiografiska anteckningar, som skildrar hennes uppväxttid alltifrån liten flicka till hennes bröllop 1839 med minnen från skånska gårdar och den skånska släktkretsen. – Kjell Å Modéer skildrar hur Samuel Pufendorf i egenskap av professor juris prudentia primarius vid tre tillfällen blev ordförande i kommissionalrätter 1676 och på så sätt fungera som domare i Skåne, där han i praktiken tillämpade svensk rätt. – Thomas Romberg beskriver hur ornamentsbildhuggaren Edvin Nothinis hus med sina rika dekorer i stuckatur kom att verka som en reklampelare för husets innehavare. *Föreningen Gamla Halmstads årsbok* 1986. Ludvig Kollberg lyfter fram gammal Halmstadiana med utgångspunkt från un-

dersökningar av släkten Germer. – I uppsatsen Gamla boktryckaren berättar Valfrid Göransson om boktryckaren vid Hallandsposten Johan A. Svensson och citerar ur dennes komprimerade självbiografi. – I skepparen och mäterlotsen Johan August Nordlings arbets- och familjeliv ger Gun Bengtsson, själv barnbarn till Nordling, en inblick. – Ingegerd Larsén berättar om litteraturkritikern Klara Johansons uppväxt i Halmstad och om hennes familjekrets. – Sven Aremar belyser i Otto Brodin – skomakaren som styrde Halmstad hur Otto Brodin efter slit som skomakare blev förgrundsfigur för den halländska arbetarrörelsen och kom att som ledande kommunalman i trettio år att styra Halmstad. – Harry Lidmar ger en karaktäristik av en gymnasist från tiden vid 1900-talets början. Gymnasisten är Richard Åkerberg, som dog redan som 22-åring. Med ledning av brev kan Lidmar ge en inblick i denne gymnasists tankevärld.

Gamla Hvitfeldtares årsbok 1986. Om anekdotfloran kring tecknaren Torvald Gahlin berättar Sture Hegerfors, t. ex. hur Gahlin som 22-åring fick plats som tecknare vid DN och vid anställningstillfället mest var intresserad av att diskutera pensionsvillkoren. – Åke Fridh har skrivit en nekrolog över professorn Harald Hagedahl och Lars Himmelman en över lektorn Karl Sjögren.

Gotländskt arkiv 1986. Ivo Cramér presenterar den bortglömde visbykonstnären Edvard Cramér, som lärde sig etsning hos Axel Tallberg. Han insåg sin begåvning ganska sent i livet, först när han var över 40 år. Hans grafiska blad är alltid folktomma och gömmer en djup symbolik. – Kurt Genarp skriver om etnologen Gunnar Jonssons omfattande fält- och arkivforskning rörande Gotlands äldre folkliga byggnadsskick, gotländskt strandbruk, gotländska julseder och maritimetnologiska undersökningar. Han utförde inte bara en vetenskaplig utan också en folkbildande gärning.

Hembygden 1986–87. Jan Vegelius har gjort en genomgång av ett sockenfotoarkiv och identifierat åtskilliga medlemmar av Håbolssläkten, dvs. ättlingar efter bonden Erik Persson och hans hustru Catharina Bågenholm. Den som stått för avporträtteringen av sockenborna var fotografen Magnus Bonggren. – Ytterligare fotografier presenteras i uppsatsen Fotografier, tidigt verk-

samma på Dal. Här finns Olle Presto i Vänersborg, Robert Dahlfö i Trollhättan, Robert Lindahl och Agnes Lundbohm i Uddevalla. I Åmål fanns Axel Larsson och Augusta Chytraeus. Märkbart är hur många kvinnor som tidigt var verksamma i branschen. Kanalkameraren Herman Ahlin var djupt intresserad av fotografering och tillverkade också kameror själv och dokumenterade seglationen på Dalslands kanal. Bonden Edgar Andersson har dokumenterat miljöer och dräktskick. Nils Ferlins faster Hanna Ferlin hade inhämtat sina kunskaper i fotografering bl. a. i Amerika.

Historisk tidskrift 1986. Göran Nilzén och Per Thullberg redogör för utgivnings- och urvalsprinciperna för Svenskt biografiskt lexikon. – Bakunins svenska förbindelser är föremål för en studie av Silvio Furlani. Här märks Emil von Qvanten, som mottog Bakunin i Stockholm. Andra företrädare för de finska emigranterna i Stockholm var Adolf Nordenskiöld och riksantikvarien Johan Jacob Nordström. Bakunin knöt också kontakter med radikal-liberaler som författaren August Blanche, krigshistorikern Julius Mankell, journalisten och politikern Lars Johan Hierta, Aftonbladets chefredaktör August Sohlman och bibliotekarien och skriftställaren Harald Wieselgren. – Torbjörn Nilsson skriver om Socialistiska partiet 1938–45. Här ingick självskriften från början Karl Kilbom och flera högre fackliga förtroendemän som Oscar Westerlund var medlemmar. När partiet närmade sig SAP anslöt sig de socialdemokratiska riksdagsmännen Albin Ström och Torsten Henriksen. Vid riksdagsvalet 1936 uppstod stor splittring och många medlemmar gick ur partiet. Av partiets riksdagsmän kvarstod bara Nils Flyg och Arvid Olsson. Partiets utveckling presenteras under rubriken Från socialism till folkgemenskap. – Herman Schück och Hans Gillingstam polemiserar mot Lars-Olof Larssons uppfattning om riksrådets sammansättning under Erik av Pommern. – Om svenska historikers internationalisering skriver Magnus Mörner och påvisar att en debatt om detta uppstod redan 1897–98 mellan Harald Hjärne och Emil Hildebrand. Därefter blev det ganska tyst om internationaliseringen tills UKÄ utfärdade vissa direktiv i internationaliseringsutredningen. – Lars Björnin anmäler Nils Beyers Den unge Hjalmar Branting, Peter Englund Livrustkammarens Tre Karlar och Staffan Högberg Göran B. Nilssons biografi över A. O. Wallenberg.

I Idrott, historia och samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årskrift 1986 granskar författaren Gunder Andersson i artikeln Till minnet av idrottsmemoarerna böcker av och om idrottsmän som Björn Borg, Nils Liedholm, Nacka Skoglund, Harry Persson, Sigge Lindberg och Gunnar Nordahl. Genren är i dag relativt sällsynt och Gunder Andersson efterlyser ett mer konstruktivt sätt att skriva idrottsminnen, så att läsaren får inblick i de stora idrotts-sammanhangen. I de genomgångna memoarerna ges dock i bästa fall en inblick i idrottsmannens sociala bakgrund och tankevärld. I sämsta fall ersätts den personliga framtoningen av schabloner. – Lars Nilehn porträtterar den lundensiske idrottsledaren, grosshandlaren Wilhelm Hedemann-Gade, som ledde Svenska Hjulförbundet och initierade idrottsplatsen i Lund, vilken betraktades som den första moderna i Sverige. Hedemann-Gade försvann dock från svenskt idrottsliv vid början av 1900-talet p. g. a. långvariga depressioner.

Jämten 1986 är inriktad på hembygdsföreningens hundraårsminne. Olle Sefastsson behandlar föreningens pionjärer som chefredaktören Johan Lindström Saxon, lektorerna Peter Olsson och Sven Johan Kardell. – Erik J. Bergström berättar om den oräddade lantbrukaren och handlaren Erik Fundin, som grundade museiföreningen i Funäsdalen och läraren Olof Jansson som skapade Fornminnesparken. – Årsboken har nypublicerat en artikel av Eric Festin, som behandlar Johan Lindström Saxon och den jämtska kulturväckelsen. Saxon kämpade för kulturminnesvård och folkbildning och var mån om att stödja lokala konstnärliga förmågor som Johan Tirén. – Lars Rumar skildrar i uppsatsen I fosterländsk och konstnärlig riktning föreningen Jämtslöjds historia. Ellen Widén var initiativtagare till föreningen, som blev den tongivande hemslöjdsföreningen i landet. Tillsammans med Agnes Ericson ville hon få till stånd en permanent kvinnlig slöjdskola för utbildning av lärarinnor. Bankdirektören Carl Lignell hade inom föreningen ansvaret för uppbyggandet av Jämtli tillsammans med Sveriges förste länsantikvarie Eric Festin. – Om den senare berättar Carin Taflin, som under några år var hans sekreterare. Med några episoder belyser hon hur samarbetet med denne dynamiske arbetsnarkoman kunde te sig. – Eric Festin är också huvudagerande i Bosse Sundins artikel Hembygdsrörelsen blir regionalpolitik. Han stred för Öster-

sunds sak när det gällde placeringen av arkiv och museum. Folkskoleinspektorn Theodor Hellman kämpade å sin sida för Härnösand. – Sten Rentzhog skildrar Jämtens egen historia och dess redaktörer som Anders Backman, Eric Festin, Lennart Björkqvist och Göran Rosander. – Ville Roempke beskriver i På väg mot ett spelmansförbund hur Erik Olsson Åcke fungerade som kontaktperson åt Nils Andersson och försåg honom med jämtländska melodier för samlingsverket Svenska låtar. – Om Jämtland i konsten skriver Karin Larsson och presenterar konstnärerna Anton Genberg, Maria Wrangel, Karl Örbo, Olof Iwald, John Hedman, Lars Nylund, Filip Werner, Ante Karlsson-Stig, Kaj Persson, Birgit Ståhl-Nyberg, August Berg, Britta Jonsson-Iwald och Gerda Tirén.

Karolinska förbundets årsbok 1985. Alf Åberg berättar om slottsbranden 1697 och ger brandmästaren Sven Lindberg ansvaret för brandens utbredning. Den jämsides med tjänsten bedrivna verksamheten som ölförsäljare jämte utnyttjandet av brandvakterna för privata tjänster gjorde att slottets vind vid brandens utbrott var obemannad. På grund av detta kunde elden hastigt sprida sig. Ganska nöjd med branden var Nicodemus Tessin, som nu fick fria händer att bygga upp slottet. – Pentti Laason redogör för kyrkoherdetillsättningarna i Finland under senkarolinsk tid 1690–1713. De båda biskoparna Gezelius d. ä. och Gezelius d. y. bekämpade patronatsrätten och underströk att det centrala vid utnämningen var sökandes lämplighet och duglighet.

Kulturen 1986. I uppsatsen Fyra daterade korssoomsbroderier attribuerar Britta Hammar ett broderi från 1700-talets andra hälft till fröken Vilhelmina Ulrica Cedercrantz, som tillsammans med sin syster ägde ett stort godscomplex omfattande Vegeholm, Spannarp och Rögle. Samtiden uppger att systrarna väl sörjde för sina underlydande och också har en konstnärlig ådra. J. C. Linnerhjelm besökte godset och anmärkte att Fröken också målade. Han var t. o. m. imponerad av resultatet. – Lena Larsén tolkar och beskriver konstnären Lars Gynnings gobelänger.

Kyrkohistorisk årsskrift 1986. I Den svenska kyrkolagen 300 år ger Göran Inger lantmarskalken Erik Lindschöld en väsentlig roll i kyrkolagens tillkomst. Han hade under resor på kontinenten blivit bekant med

Samuel von Pufendorf och dennes idéer om naturrätten kom att få avgörande betydelse för lagens utformning. – Den kontroversielle kyrkohistorikern Emanuel Linderholm skildras av Birgitta Rengmyr i uppsatsen Väckelsen på avstånd, som analyserar Linderholms religiösa utveckling till disputationen 1911. Han var uppvuxen bland väckelserörelsens anhängare, men hamnade i religiös kris orsakad av mötet med den historisk-kritiska bibelforskningen. Läsningen av Rudolf Eucken blev dock en uppenbarelse för honom och stärkte hans tro och känsla av att vara "ett barn av den stora väckelsen".

Lychnos 1986. Sven-Eric Liedman behandlar Carl Adolph Agardh som vetenskapsman och politiker och jämför honom med en kameleont, som alltid tar färg av sin bakgrund, bland fransmännen fransysk, bland tyskar teutonisk och bland engelsmän mycket engelsk. Samtidigt drev han som botaniker, politiker och ekonom sina teorier efter ett grundmönster med tilltro till idén om den organiska individualismen, där människan liksom växterna består av skilda organismer, var och en beroende av de övriga delarna, liksom av helheten. Denna uppbyggnad har också samhället, där individen som självständig organism ingår i nationens högre organism. – Christian Callmer skriver om litteraturhistorikern och latinisten Albert Lysanders italienska resa 1853, varifrån Lysander efterlämnade en detaljerad redogörelse för sina studier rörande de klassiska författarna, de italienska monumenten och för läsningen av de rikhaltiga manuskripten och böckerna i de italienska biblioteken. Manuskriptet förvaras i Lunds universitetsbibliotek. – En otryckt reseberättelse av polarforskaren Otto Torell publiceras med Tore Frängsmyr som utgivare. Torell fick 1862 Vetenskapsakademins stipendium och for över Tyskland och Belgien till England, där han studerade samlingarna i British Museum och satte sig in i ishavets molluskfauna. Från Frankrike reste han genom Schweiz, där han gjorde exkursioner i glaciärområdena. I Antwerpen studerade han de stora mollusksamlingarna och i Skottland de fossila molluskerna. Redogörelsen kom till som en reseberättelse ägnad Vetenskapsakademien och finns i akademins protokollsbilagor. – Mikael Hård presenterar Christopher Polhems fysikaliska och vetenskapsteoretiska föreställningar och påvisar sambandet mellan Polhem och den holländske fysikern Chri-

stiaan Huygens. Båda utgick från Descartes' mekanistiska naturuppfattning, men kom senare på väsentliga punkter att frågå den cartesianska synen. Båda ogillade också Newtons tankar om gravitationskraften och båda värderade matematikens lagar i uppbyggandet av det vetenskapliga tänkandet.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1986. Sven Almqvist redogör för några rön rörande Olaus Magnus' tryckeri i Rom. – Gert Hornwall ägnas en artikel inför 75-årsdagen. – Christian Callmer presenterar bröderna Barnekows bibliotek. I brödräkretsen var Christian Barnekow mest känd. Han gjorde flitiga studieresor på kontinenten och hade också diplomatiska uppdrag. Genom giftermålet med Margareta Brahe kom släkten Barnekow i besittning av Vittskövle. – Gunhild Osterman har skrivit en nekrolog över bibliotekarien vid Nationalmuseum Sia Pählman.

Norrbottnen 1986. Elisabeth Rasch presenterar den samiske konstnären Nils Skum som ständigt hävdade att hans tecknande enbart var att betrakta som en hobby vid sidan av verksamheten som renskötare. – Om prästsonen från Vilhelmina Jonas Ulrik Grönlund, som erövrade Svenska akademins silvermedalj 1847 berättar Bo Johansson. Grönlund blev 1848 magister på avhandlingen Om Lapparne och deras gudar. Sitt poetiska och romantiska bidrag till samernas historia lämnade han i Lappska minnen. – Pärlof Erixon utnämner författaren Thorsten Jonsson till Västerbottens Hemmingway. – Som ytterligare exempel på att fotografens yrke tidigt prövades av kvinnor kan nämnas presentationen av de kvinnliga fotografierna Conda Forssell, Anette Bostrom, Maja Åström och Lisa Svedberg.

Presshistorisk årsbok 1986. Carl Adam Ny-cop skriver i uppsatsen Historiskt perspektiv på sporten i spalten om några legendarska signaturer som Oscar Söderlund (Glokar Well), Johan af Klercker, Ernst Samuelsson, Gösta Nilsson (Maloison), Torsten Tegnér, Topsy Lindblom och Sven Låftman. – Sven Åhman berättar om journalisternas arbetsvillkor under 1900-talets första decennier och presenterar journalisten på Göteborgs-Posten August Åhman, som skapade den enspaltiga rubriken. – Lars Lagerstedt ger prov på Gabriel Jönssons journalistik i Svenska Dagbladet. – Ann Katrin Hatje presenterar den politiska karikatyrtecknaren Ivar Starckenberg.

I Samlaren 1986 analyserar Helena Forsås-Scott i Bibeln, kvinnan och romanen hur Elin Wägner i Åsahanna lyckats smälta samman minnesstoff från barndomen, engagemang för kvinnosaken och en djup reaktion mot kriget och ville med detta budskap i romanens form nå en större publik än hon förut fångat. – Alf Lindvåg jämför hur Strindbergs Inferno behandlats i den nordiska kritiken. Författaren ger sig inte på en inventering av den samtida kritiken, men redogör för hur kritiker som Oscar Lever-tin, Tor Hedberg, Emil Kléen, Axel Danielsson, Karl Warburg, Edvard Alkman, Carl David af Wirsén, Leonard Ljunglund, Algot Ruhe och Karl af Geijerstam uttrycker sina skilda uppfattningar. – Sven-Eric Liedman recenserar Karin Moniés avhandling Den etablerade vetenskapsmannen Gustaf Ljunggren – svensk litteraturhistoriker, Torbjörn Nilsson Maj Sylvans Anne Charlotte Leffler. En kvinna finner sin väg och Anders Palm Rigmor Schills Evert Taubes genombrott.

Sankt Eriks årsbok 1986. Per Anders Fogelström skildrar i Historia och historier kring Hammarby sjö verksamheten kring sjön. Pionjär var invandrar Daniel Young, adlad Leijonancker, som startade linnväveri och vantmakeri samt byggde huset Malongen, som fortfarande står kvar och fått namn efter vävaren Christian Madelon. Leijonancker efterträddes på platsen av klädesimportören Jacob Gavelius. Trakten blev med tiden befolkad t. ex. av k. trädgårdsmästaren Kristian Hårleman och handelsmannen Verner Groen, som byggde hus där. Färgaren Carl Gustaf Hoving lät bygga Hovingsberg, som senare köptes av Lars Johan Hierta. Danviks mjölkvarn arrenderades en tid av skådespelaren Sigurd Walléns far. Läraren Per Filip Hierta hade på 1850- och 60-talet skola för fattiga och vanartiga gossar på Lugnet, där läraren Anton Zandahl förevisade sina uppfinningar. – Claes Ellehag ger i uppsatsen Clas Totts palats vid Munkbron uppgifter om riksrådet Clas Tott och hans umgängesvanor. – Walter Loewe berättar i Tobaksspinnarna om några människooden i 1600-talets Stockholm. Hovkamreraren Jonas Österling ställdes 1670 i Tobakskompaniets ledning, en tid som var synnerligen besvärlig för kompaniet. Denna ställning skulle bli ödesdiger för honom och tvingade honom till konkurs. Många av hans anställda drabbades av krisen och knäcktes ekonomiskt. – Olle Rydberg har sammanställt fabrikören Fredrik

Rydbergs dagboksanteckningar, som beskriver hur det gick till på fabrikören Per Froms velocipedfabrik.

Scandia 1986. Björn von Sydow redogör för Tage Erlanders första valsystem kring koalitionsförhandlingarna 1948. Medverkande var finansministern Per Edvin Sköld och Bondeförbundets partiledare Gunnar Hedlund. – Hans Gillingstam påvisar hur personhistoriska kändedom är värdefull vid arkeologiska undersökningar. I detta fall gäller det identifieringen av skeletten i Magnus "ladulås" grav. – Bo Gräslund skriver om Knut den store och Sveariket och ger en ny belysning av slaget vid Helgå. – Gunnar Annell beskriver hur Gustav I gjordes till Sveriges kung. – Katarina Mollner jämför N. Z. Davis Martin Guerres återkomst med P. A. Fogelströms Krigens barn och visar hur man på olika sätt kan gestalta historiska människoöden.

Släkt och hävd 1986. Axel W. Carpelan utreder bördssystemet inom den adliga ätten Carpelan. – Lars Ericson redogör för två stockholmsborgares privatarkiv från 1600-talets början. Han har undersökt borgmästarnas Olof Pedersson Humblas och Matthias Trosts arkiv, vilka båda förvaras i Stockholms stadsarkiv och utgör goda källor för personhistorisk och genealogisk forskning. – Sten Möller beskriver hur invandrarsonen Peter Möller blev stockholmsk läderhandlare. – Barbro Nordlöf ger släkttavlor och kortfattade biografiska notiser för släkterna Cassel och Wahlberg. – Claes Pilo har försökt hitta släkten Pilos ursprung. Utmärkande för släkten under 1700-talet är att den innehåller så många konstnärer med Carl Gustaf Pilo i spetsen. – Alan Dufberg har spårat Salomon August Andrées förfäder. Hans fars apotekaren Claes Andrées härkomst är dunkel. Han uppges vara född i Gränna, men notis i födelseboken saknas. – Jan Liedgren tar den gamla norska medeltidsätten Roos av Ervalla till utgångspunkt för ett resonemang kring en ättling till denna ätt nämligen Margareta Pedersdotter, som var syster till riddaren Ulf Pedersson. Hon gifte sig med fogden Sven Laurensen, som tillhörde den svenska lågadeln. Liedgren har forskat kring honom och hans släkt. Sven Laurensen var en av arvtagarna till häradshövdingen Magnus Drake i Kalvenäs, som ofta förväxlats med den yngre väpnaren Magnus Drake i Ugglebo. Liedgren har i uppsatsen Margareta Pedersdotter (Roos), Sven Lau-

renssen (tre blad) i Vadstena och Magnus Drake i Kalvenäs sökt skilja de båda. – Sten Möller berättar om skraddaren Peter Kamph och dennes ättlingar.

Sörmlandsbygden 1986. Diana Krumins presenterar prins Eugen som sörmlandsmålare med utgångspunkt från målningen Det gamla slottet från Sundbyholms kungsgård, där han bodde sommaren 1893. Åt skalden och konsthistorikern Karl Asplund ägnar Lis-Greta Calltorp en uppsats och benämner honom "den sista av de försynte humanisterna". Hon berättar om hans skolgång i Nyköpings läroverk och hans längtan efter skönhetsupplevelser, något som stillades vid läsning av Carl Laurins konsthistoria. Somrarna i Oxelösund grundlade hans intresse för segling. – Ulf Lagerström berättar om Knut Hamnström, sörmlandsångens tonsättare, "Känner du landet, det härliga rika". Hamnström, som i Uppsala började läsa juridik, övergick till teologin och slutade som kyrkoherde i Torsåker.

Tvärsnitt 1986. Birgit Bramsbäck presenterar William Butler Yeats mottagande i Sverige. Per Hallström, som var nybliven akademiledamot förordade honom till Nobelpriset 1923 och ägnade honom en entusiastisk presentation i Edda. Torsten Fogelqvist förhöll sig avvaktande till Hallströms entusiasm, eftersom han ansåg Yeats provinsial. Erik Palmstierna träffade som svensk minister i London Yeats personligen och nedtecknade sina minnen av honom. Han uppfattade honom som en diktare och drömmare och blev den som inbjöd Yeats till Nobelfestligheterna för att hämta priset. Under sitt besök i Stockholm tog Yeats kontakt med svenska swedenborgare och såg svensk teater. Han blev mycket förtjust i Julia Håkanssons och Ivar Nilssons rollprestationer. – Kerstin Dahlbäck analyserar stilen i Strindbergs brev, vilken är anpassad efter adressaten. Stilen i breven till de tre hustrurna Sigrid von Essen, Frida Uhl och Harriet Bosse är likartad inte bara i känslor utan också i ord och tankar. Skillnaderna är dock mer intressanta, anser Kerstin Dahlbäck. Kärleksbreven till Siri von Essen är retoriska, medan de till Harriet Bosse är lyriska, en stilförskjutning som väl överensstämmer med den rent skönlitterära. I vänbreven finns en liknande stilöverensstämmelse, vilket kan studeras i breven till t. ex. Bengt Lidforss och Torsten Hedlund. I förläggar- och översättarbreven växlar ofta saklig argumentation med känslomässig övertalning.

Värendsbygder 1986. Lars J. Larsson ger en glimt ur Vilhelm Mobergs liv i Ett år i Alvesta med Vilhelm Moberg. Moberg bodde som 24-åring i Alvesta, där han var Växjö-bladets lokalredaktör. — Erik Mellström berättar i En legendarisk luffare om Nils Andersson, som i trakterna kring Växjö–Alvesta gick under benämningen Svarte Luffaren eller Källarmästaren.

I *Västmanlands fornminnes förening och Västmanlands läns museer. Årsskrift 1986* presenterar Carin Thorsén vävlärarinnan Rut Eriksson, som var mer intresserad av nyskapande än att följa gamla förlagor och mönster. Hon arbetade en tid vid Västmanlands läns hemslöjd, men öppnade 1934 den egna firman Handaslöjd.

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1987

Personhistoriska Samfundets årsmöte 1987 ägde rum 9 juni 1987 i Livrustkammaren. På revisorernas förslag beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1986 års förvaltning. Till samfundets ordförande omvaldes docent Arne Losman. Till styrelseledamöter omvaldes docent Fredric Bedoire, docent Göran Dahlbäck, stadsarkivarie Leif Gidlöf, fil. dr Ulla Johanson, riddarhusgenealog Pontus Möller, docent Göran Nilzén, överbibliotekarie Wilhelm Odelberg samt bankdirektör Nils Wedborn. Till ny ledamot av styrelsen efter docent Per Thullberg, som undanbett sig omval, valdes fil. dr Barbro Schaffer. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes Göran Dahlbäck och Arne Losman och nyvaldes Barbro Schaffer. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes fil. lic. Elise Adelsköld.

Professor Jarl Torbacke talade över ämnet "Carl Grimberg och Tyskland".

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAAH	Vitterhetsakademiens handlingar

Personregister

- Abildgaard, Nicolai, dansk konstnär, 125
Adler, Philip, tysk köpman, 97
Adlerbeth, Gudmund Jöran, statsråd, författare, 126
Adolf Fredrik Frans, son till Gustav IV Adolf, 50, 52, 61
Adrian-Nilsson, Gösta, konstnär, 85–88, 90–91
Agardh, Carl Adolph, biskop, naturforskare, nationalekonom, 122, 191
Agrell, Sigurd, författare, 87
Ahlberg, Alf, rektor, professor, 92
Ahlin, Herman, kanalkamrer, 190
–, Lars, författare, 148, 155
Ahlström, Hilda, överstinna, 127
Ahlund, Nils, professor, 1
Alexander I, rysk tsar, 50, 106
Algot Brynjulfsson, lagman, 102 ff
Alkman, Edvard, chefredaktör, kritiker, 192
Allmacher, Jacob Leonard, handelsman, 42
Almén, Johan Aron, prost, 188
Almgren, Petter, grosshandlare, 44
Almqvist, Carl Jonas Love, författare, 72, 76 f, 82 ff, 124, 164, 188
–, Catharina, g Wassenius, 36 f
Alströmer, Jonas, kommerseråd, industriidkare, 44 f, 124
Amalia, prinsessa, 109
Ampère, Jean Jacques, fransk historiker, filolog, 78
Anders Nilsson, se Yxneätten
Andersson, Dan, författare, 154
–, Edgar, bonde, 190
–, Gustaf, landshövding, politiker, 157
–, Nils, folkmusikupptecknare, 191
–, Nils, luffare, 194
Andraë, Laurentius, kyrkoherde, 31
Andrée, Clas, apotekare, 193
–, Salomon August, överingenjör, ballongfarare, 193
Angelus, Johan, se Ängel
Anna av Danmark, drottning av England, 17
– av Sverige, pfalzgrevinna av Veldenz, 6 f, 13, 22
–, Gustav I:s dotter, 30
– Andersdotr, se Hinsekinds-ätten
Anund Stensson, se Ulv
Apothecarius, Johannes, tysk handelsman, 96
Appelroot, Olof, handelsman, 42, 44
Arckenholtz, Johan, hovråd, historiker, 46
Arfwedson, Abraham, handelsman, 42
–, Arfwed, handelsman, 41, 46
–, Jacob, handelsman, 42
Armfelt, Gustaf Mauritz, generalguvenör, 126, 135
Arnberg, Matts, radioman, 163
Arndt, Ernst Moritz, tysk professor, filosof, 74, 188
Arvid Knutsson, se Sparre över stjärna
Aschberg, Olof, bankir, 141
Asklund, Erik, författare, 164
–, Lis, kurator, 164 ff
Aspegren, Carl, handelsman, 42
Asplund, Karl, professor, författare, 193
Atterbom, Per Daniel Amadeus, professor, skald, 125, 127
Augustinus Cassiodorus de Reina, hovråd, 20
Augustus, kejsare, 93
Backman, Anders, lantbrukare, skriftställare, 191
Bagge, Gösta, professor, ecklesiastikminister, 153
–, Nils, häradshövding, 117
–, Peter, häradshövding, 117
–, Tyrgils, häradshövding, 117
Bakker, Johanna, nederländsk vårdshusvårdinna, 58 f
Bakunin, Michail, rysk anarkist, 190
Banér, Axel, riksråd, 45
(–), Sigrid Eskilsdotr, 176
Barck, Samuel, riksråd, 43
(Barketorpsätten.) Jon Elofsson, fogde, häradshövding, 117
Barnekow, Christian, hovjunkare, 192
Basse, Magnus, präst, 116
– Guttormsson, norsk riddare, 183
Beauharnais, Eugène de, vicekonung, 110
Bedoire, Frans, köpman, 40, 44
–, Jean, köpman, 42
Bellman, Carl Michael, skald, 164
Benedixen, Bernhard, dansk fotograf, 188
Bengt Hafriðsson, lagman, 103
– Knutsson, se Ulv
Bengta Glysingsdotr, se Glysing
Benzelius, Eric d. y., ärkebiskop, 33 f
Berch, Anders, professor, nationalekonom, 122 ff
Berg, August, konstnär, 191
–, Fritz, direktör, industriman, 154
Bergman, Bo, författare, 148
–, Dag, generalkonsul, 168
–, Erik, kontraktsprost, 168 f
–, Ingmar, filmregissör, 168 ff
–, Margareta, g Britten-Austin, 168
–, Torbøn, professor, kemist, 189
Bergqvist, Jenny, g Hansson, 150 ff
Bernauer, Agnes, g m hertig Albrecht III av Bayern-München, 93
Berzelius, Jöns Jacob, professor, kemist, 189
Beskow, Bernhard von, överstekammarjunkare, författare, 125, 127
Bielke, Ture, riksråd, 43, 45 f
Bilderdijk, Willem, nederländsk författare, 57, 59 f
Birger jarl, kung, 103
Birgitta Gustafsdotr, se Sture

- Björck, Wilhelm, generaldirektör, statssekreterare, 155
- Björklund, Carl Johan, redaktör, 158
- Björkman, Nils Andreas, kyrkoherde, 106
- , Sven, svarvare, 106
- Björkqvist, Lennart, landsantikvarie, 191
- Björnstjerna, Magnus, general, 73
- Björnståhl, Jacob Jonas, professor, orientalist, 127
- Blanche, August, författare, 190
- Blixen, Karen, dansk författare, 156
- , -Finnecke, Bror von, farmare, 156
- Bloch, Andreas, norsk heraldisk tecknare, 184
- Blommér, Nils, konstnär, 127
- Bo Bosson, se Natt och Dag
- Boëthius, Bertil, riksarkivarie, 1
- Bok, Sissela, professor, filosof, 166 f
- (Bolt.) Agmund (Berdorsson), norskt riksråd, 186
- (–.) Agmund Sigurdsson, norsk upprorsledare, 186
- (–.) Alv Haraldsson, norskt riksråd, 186
- Bonde, Gustaf, riksråd, 43, 45 f
- (–) Karl Knutsson, se Karl Knutsson
- Bongren, Magnus, fotograf, 189
- Bonnier, Albert, bokförläggare, 148 f
- , Gerard, bokförläggare, 150
- , Karl-Otto, bokförläggare, 87 f, 137, 148 ff
- , Tor, bokförläggare, 87, 148 f, 158
- Borg, Björn, tennisspelare, 190
- , Charlotta, g Vassenius, 36 f
- , Weddik, överinspektör, 36
- Borgenstierna, Johanna Fredrika, g Kierrulf, 107
- Borgström, Johan Fredrik, brukspatron, 188
- Bosse, Harriet, skådespelerska, 193
- Boström, Anette, fotograf, 192
- , Erik Gustaf, statsminister, 132
- Bothild, donator till Vårfruberga kloster, 177
- Bournonville, August, direktör, balettmästare, 138
- Bowallius, Mauritz, riksarkivarie, 178 f
- Brahe, Ebba, hovfröken, 2, 23, 25 ff
- , Magnus, riksdrotts, 11 f, 17 ff, 26, 28
- , Magnus, riksmarskalk, 128 ff
- , Magnus Fredrik, ambassadör, 129
- , Margareta, g Barnekow, 192
- , Nils, förste hovstallmästare, ryttmästare, 129 f
- Brandt, Johan Niclas, generaldirektör, läkare, 129
- Branting, Anna, publicist, 139 ff
- , Georg, advokat, politiker, 140, 153
- , Hjalmar, statsminister, 139 ff, 144, 146 f, 155, 190
- , Sonja, g Westerståhl, advokat, 140
- Brask, Hans, biskop, 116 f
- Brattgård, Helge, biskop, 181
- Brecht, Bertholt, tysk författare, 93 f, 96
- Bremer, Fredrika, författare, 78 ff, 127
- Brinkman, Anders, källarmästare, godsägare, 135
- Brita Svensdtr, g Krabbe, 37
- Britten-Austin, Paul, engelsk översättare, radio-
man, 168
- Brodin, Otto, skomakare, kommunalman, 189
- Brolin, Johan, präst, 78
- Brolinson, Per, läkare, 140
- Bronander, Anna, g Prytz, 72, 75 f, 79
- , Ludvig, 79
- Brynjulf Bothildarsson, lagman, 101
- Burenstam, Carl, diplomat, historiker, 51
- Bülow, Heinrich von, preussisk utrikesminister, 72
- Byström, Niclas, professor, skulptör, 127
- Bågenholm, Catharina, 189
- (Bååt.) Jakob Jakobsson, vice president, 117
- (Bölja från Uppland.) Margareta Tomasdtr, 176
- Börje, 31, 37
- Börje, Gideon, konstnär, 164
- Börjesson, Jonas, se Jonas Börjesson
- Böttiger, Carl Wilhelm, professor, skriftställare, 127
- Carl Bengtsson, se Månesköld
- Carleson, Edvard, president, ekonom, 124
- Carlmark, Johan Peter, lektor, 31
- Carlson, Fredrik Ferdinand, professor, ecklesia-
stikminister, 131
- , Oscar, verkställande direktör, industriman, 189
- Carlsteen, Jonas, lantmätare, 122
- Carlsund, Otto G., konstnär, 85 f, 88–91
- Carpelan, Vilhelm, överstelöjtnant, 75
- Cassel, släkt, 193
- Cecilia, hertiginna av Oldenburg, 65, 109
- Cederblom, Johan, professor, tekniker, 189
- Cedercrantz, Vilhelmina Ulrica, 191
- Celsing, släkt, 174 f
- , Andreas Petri Normolander, 175
- Celsius, Anders, professor, astronom, 33
- , Olof d. ä., domprost, filolog, 125, 127
- Ceulemans, J B, nederländsk värdshusvärd, 50 f
- Chapman, Fredrik Henrik af, vice amiral, skeppsbyggare, 189
- Chateaubriand, François-René, fransk författare, politiker, 76
- Chesnecopherus, Nils, hovkansler, 11, 13 f, 17, 20, 25
- Christian av Anhalt, 3 ff, 8, 15 f
- II av Sachsen, kurfurste, 16
- Chydenius, Anders, kontraktsprost, nationaleko-
nom, 122
- Chytraeus, Augusta, fotograf, 190
- Clara, tysk skrivkonstnär, 93
- Clemensson, Gustaf, landsarkivarie, 178
- Collin, Sveno Jonæ, komminister, 32, 37
- Comte, Auguste, fransk filosof, 148
- Cooper, James Fennimore, amerikansk författa-
re, 76
- Coyet, Henriette, 188
- Cramér, Edvard, konstnär, 189
- Creutz, Ernst Johan, riksråd, 45 f
- , Gustaf Filip, riksråd, kansler, författare, 135
- Cronhielm, Gustaf, riksråd, 45
- Cronstedt, Hedda, g Wennerberg, 130 f
- , Jakob, 45 f
- Crusenstolpe, Jacob, assessor, skriftställare, 69, 129
- Dacke, Nils, upprorsledare, 117
- Dahlgren, Fredrik August, kansliråd, författare, 188

- Dahlöf, Robert, fotograf, 190
Dalström, Kata, agitator, 144 f
Dam van Isselt, van, nederländsk kammarleda-
mot, 66 f
Damme, Charles van, hovmästare, 4
Danielsson, Axel, chefredaktör, 143, 192
Dardel, Nils von, konstnär, 90
Daucher, tysk släkt, 97
–, Hans, tysk bildhuggare, 93
–, Susanne, 93
David Bengtsson, se Oxenstierna
Descartes, René, fransk filosof, 191
De Geer, släkt, 124 f
–, Gerard, professor, geolog, 124
–, Jean Jacques, överkammarherre, 124 f
–, Louis, affärsman, bruksidkare, 124
–, Louis, överintendent, 125
–, Louis, statsminister, 124
De la Gardie, Jakob, riksmarsk, 25 ff
–, Magnus Gabriel, rikskansler, 27, 45 f
–, Maria Euphrosyne, pfalzgrevinna, 27
–, Pontus, riksråd, ståthållare, 25
Denck, Hans, tysk lärare, teolog, 95
Dickens, Charles, engelsk författare, 78
Diesel, Rudolf, tysk ingenjör, 93 f
Dieudonné, Jacob, 50
Dinter, van, nederländsk värdshusvärdinna, 54
Dohna, Christoffer von, 4
d'Ohsson, Abraham Constantin, minister, 53,
56 f
Dollfuss, Engelbert, österrikisk förbundskansler,
178
Dongen, Kees van, holländsk konstnär, 85
Douglas, Archibald, generallöjtnant, 153
–, Robert, kammarherre, 153
Drake, Axel, underlagman, ståthållare, 118
–, Magnus, se Magnus Drake
Dreyfus, Alfred, fransk kapten, 146
- Ebba Eriksdtr, se Vasa
Eckerberg, Per, landshövding, 155
Edén, Nils, professor, statsminister, 147, 152
Edfelt, Johannes, författare, 148
Edman, Anna Gustafsdtr, g Vennergren, 32, 37
Edström, Josef, arkivråd, 178
– J. Sigfrid, VD, industriman, ordf i Arbetsgiva-
reföreningen, 170 f
Egnell, Emil, godsägare, 135
Ehrensverd, Carl August, överamiral, tecknare,
124 ff
Ekelöf, Gunnar, författare, 148
Ekenberg, Maria, g Lagermarck, 37
Ekström, Lars Eriksson, inspektor, 36 f
–, Martin, överste, 168
–, Volrat, kansliråd, 113
Ekströmer, Carl Johan, professor, kirurg, 36
Elgenstierna, Gustaf, postkontrollör, genealog,
118
Elias, J. G., belgisk bonde, 50
Eliasson, Walentin, redaktör, 158
Elisabet, Gustav I:s dotter, 30
Elisabeth av England, kurfurstinna av Pfalz,
drottning av Böhmen, 3 f
Elvius, Pehr d. ä., professor, astronom, 32 f
Engelbrekt Engelbrektsson, rikshövitsman, 69
- Engeström, Lars von, kanslipresident, diplomat,
106
Engström, Albert, professor, konstnär, 139
–, Sten, landsarkivarie, 178
Erasmus, tysk teolog, 94
Ericson, Agnes, sömmerska, hemslöjdspionjär,
190
Erik XIV, konung, 30
– av Pommern, konung, 190
– (Birgersson,) hertig, 103
– (Magnusson,) hertig, se Folkungaätten
– (Magnusson,) konung, 120
– Valdermarsson, riksråd, 101
Eriks, Gustaf Rune, författare, 164 f
Eriksson, Rut, vävlärarinna, 194
Erlander, Tage, statsminister, 155, 193
Erling, norsk lagman, 101 f
– Alfsson, norsk storman, 101–04
–, Erik, organist, 161
– Vidkunsson, se Gisköätten
Eskil Magnusson, lagman, 102
Essen, Siri von, skådespelerska, 193
Eucken, Rudolf, tysk professor, filosof, 191
Eugen, prins, 138, 154, 193
Everard, dekan, 99
- Fagraeus, Johan Theodor, stadsfysicus, 182
Falkman, Severin, konstnär, 127 f
–, Sophie, 189
Fallenius-Nilsson, Carl Johan, affärsman, hel-
brägdagörare, 83
Fehr, Fredrik, kyrkoherde, 108
Feiff, Jacob, handelsman, 42
Ferdinand I, tysk kejsare, 2, 93
Ferlin, Hanna, fotograf, 190
–, Nils, författare, 190
Festin, Eric, länsantikvarie, 190
Fischer, Ruth, avskrivska, 178
Flood, Hulda, politiker, 143
Flyg, Nils, chefredaktör, politiker, 190
Fogelqvist, Torsten, redaktör, skriftställare, 193
Folke, lagman, 102
Folkungaätten, 117
(–), Erik Magnusson, hertig, 101
Forssell, Johan Erik, prost, riksdagsman, 133
Forssell, Conda, fotograf, 192
Franks, Anna Elisabeth, g Helleberg, 80 ff
–, Frederick, se Natt och Dag, Otto
Fredenheim, Carl Fredrik, överintendent, 126
Fredrik I av Baden, 109, 111, 113 f
– IV, kurfurste, 3, 5 ff
– V, kurfurste, konung av Böhmen, 3, 8, 13, 15
ff, 21 f
– Kasimir, pfalzgreve, 21
Fredrika, drottning, 50 f, 69, 73 f, 109
Fries, Elias, professor, botanist, 174
Frigell, Anders, professor, språkman, 32
From, Per, fabrikör, 193
Fröding, Gustaf, författare, 148 ff
Fugger, tysk släkt, 96
–, Jakob, tysk handelsman, 93, 95
Fundin, Erik, lantbrukare, handlande, 190
Furugård, Birger, veterinär, politiker, 168
Fägerskiöld, Helga, 157
Färla, Åke Bengtsson, riksråd, 117

- Gahlin, Torvald, tecknare, 189
 Gahn, Henrik, konsul, 105
 Gagge, släkt, 189
 Galtung, norsk släkt, 184
 Gavelius, Jacob, kommissarie, köpman, 192
 Geijer, Erik Gustaf, professor, författare, 71, 75, 148, 176, 188
 Geijerstam, Karl, författare, kritiker, 192
 Gemmingen, Wilhelm von, badensisk överkammarherre, 113
 Genberg, Anton, konstnär, 191
 Georg Gustav av Veldenz, pfalzgreve, 7, 16 f
 – Hans av Veldenz, pfalzgreve, 6, 7, 16, 22
 George, Henry, amerikansk ekonom, skriftställare, 151
 Gerhard, Karl, revyartist, 157
 Gerlings, H, nederländsk författare, 60 f
 Germer, släkt, 189
 Gerrit Beelenkamp, Jan, nederländsk vårdshusvärd, 59
 Gezelius, Johannes d. ä., biskop, 191
 –, Johannes d. y., biskop, 191
 Giardar bonde, 101
 Giellman, Lars, komminister, 36 f
 –, Peter Immanuel, komminister, 37
 Giskeätten, norsk släkt, 186
 (–) Erling Vidkunsson, 186
 Gjörwell, Carl Christoffer, bibliotekarie, publicist, 34
 (Glysing,) Bengta Glysingsdtr, 117
 (–) Katarina Glysingsdtr, 117
 (–) Puke (Kettil), riksråd, 117
 Goebbels, Joseph, tysk propagandaminister, 168
 Goethe, Johann Wolfgang von, tysk författare, 72
 Goltstein, van, nederländsk chargé d'affaires, 55
 Gottberg, Paul, kapten, 5, 7 f
 Gren, Magnus, riksråd, 176
 Grill, Carlos, handelsman, 42, 44
 –, Claes, kommersråd, grosshandlare, 134
 Groen, Verner, handelsman, 192
 Grün, Johann Christoph von der, kansler, 5, 15 f
 Grönlund, Jonas Ulrik, kommersråd, författare, 192
 Guderian, Heintz, tysk general, 95
 Guibert, Jacques Antoine Hipolyte, fransk militärteoretiker, 72
 Gunulfuer, präst, 101
 Gustav I, konung, 6, 11, 30, 93, 116, 120 f, 176, 187, 193
 – II Adolf, konung, 2, 4 ff, 8–18, 20–28, 97
 – III, konung, 105, 125 f, 176
 – IV Adolf, konung, 50–69, 108 f, 111–115
 – V, konung, 108 f, 111, 113, 115, 152
 – VI Adolf, konung, 157
 Gustaf, prins av Vasa, 51 f, 57 f, 73, 108–115
 Gustaf (Gotstafuer) Petersson, lagman, 101–04
 Gyllenborg, Carl, riksråd, kanslipresident, författare, 45 ff, 49, 124
 Gyllenhaal, Henning Axel, student, 188
 Gyllenhielm, Karl Karlsson, riksamiral, 10, 20, 26
 Gyllensten, Lars, professor, författare, 150
 (Gyllenstierna,) Kristina, 176
 Gynning, Lars, konstnär, 191
 Haavin, Reidar, norsk heraldiker, 184
 Hadorph, Johan, riksantikvarie, 179
 Hafriid Sigtryggsdtr, 103 f
 Hagberg, Carl August, professor, översättare, 188
 –, Ivar, amerikansk immigrant, 79
 Hagendahl, Harald, professor, språkman, 189
 Haglund, Olof Jönsson, byggmästare, 135
 Hallström, Eric, konstnär, 164
 –, Magnus, kommandörkapten, 135 f
 –, Per, civilingenjör, författare, 193
 Hamilton, Hugo, landshövding, politiker, skriftställare, 138
 Hammarskjöld, Hjalmar, statsminister, 147, 152 f
 Hammenhög, Waldemar, författare, 151, 157
 Hamnström, Knut, kyrkoherde, tonsättare, 193
 Hans Erensigleson i Barkestorp, 117
 Hansen, Einar, redaktör, 189
 Hansson, Johan, bokförläggare, 150 ff
 –, Per Albin, statsminister, 141, 152 f, 154 f
 –, Sigfrid, generaldirektör, 154 f
 Hartmansdorff, August von, president, politiker, 133
 Hazelius, Artur, styresman vid Nordiska museet, 75, 80
 –, Johan August, generalmajor, publicist, 69–77, 79–82, 84
 Heckscher, Eli, professor, historiker, 40
 –, Gunnar, ambassadör, professor, partiledare, 171
 Hedberg, Tor, författare, kritiker, 192
 Hedemann-Gade, Wilhelm, grosshandlare, idrottsledare, 190
 Hedenvind-Eriksson, Gustav, författare, 154
 Hedin, Sven, forskningsresande, politiker, skriftställare, 147, 149
 –, Sven Anders, medicinalråd, 182
 Hedlund, Gunnar, partiledare, riksdagsman, 193
 –, Torsten, bokförläggare, publicist, 193
 Hedman, John, konstnär, 191
 Heidenstam, Verner von, författare, 125, 127 f
 Heintz, Joseph, tysk konstnär, 94
 Heldewier, holländsk chargé d'affaires, 51
 Helfrich, Bernhard, sekreterare, 15
 Helleberg, Carl Gustaf, kommissionslantmätare, fotograf, 81 ff
 Heflgren, Johan Henrik, affärsman, 188
 Hellman, Theodor, folkskoleinspektör, 191
 Henriksson, Torsten, riksdagsman, 190
 Hesbø/Hesbysläkten, norsk släkt, 186
 (–) Ogmund Finnsson, norsk drots, 186
 Hierta, Lars Johan, publicist, politiker, industridkare, 190, 192
 –, Per Filip, lärare, 192
 Hildebrand, Emil, riksarkivarie, 178 f, 190
 (Hindsekinds-ätten,) Anna Andersdtr, 118
 Hiorter, Olof, professor, astronom, 34
 Hitler, Adolf, tysk rikskansler, 169
 Hiärne, Urban, landshövding, läkare, naturforskare, 189
 Hjärne, Harald, professor, historiker, politiker, 152, 190
 Hochschildt, Carl, utrikesminister, diplomat, 108, 112–115
 Hoffman, Melchior, tysk teolog, 94

- Hofstad, Anna Rebecka (Svarta Björn), kocka, 139
- Holbein, Hans, tysk konstnär, 93
- Holl, Elias, tysk arkitekt, byggmästare, 93 f
- , Elias, tysk målare, 94
- , Hans, tysk snickare, 94
- , Hieremias, tysk guldsmed, 94
- , Matthias, tysk byggmästare, 94
- Horn, Arvid, kanslipresident, politiker, 38
- , Henrik, riksmarskalk, 26
- , Klas, riksmarskalk, 21
- Hoving, Carl Gustaf, färgare, 192
- Hubmaier, Balthasar, tysk reformator, teolog, 94
- Huitfeldt, norsk släkt, 184
- Humbla, Olof Pedersson, borgmästare, 193
- Hut, Hans, tysk predikant, 94 f
- Huygens, Christian, holländsk fysiker, 192
- Håbolssläkten, 189
- Håkansson, Julia, skådespelerska, 193
- Håkon, norsk konung, 101, 103, 183
- Hårdh, Lennart, 8
- Hårleman, Christian, trädgårdsmästare, 192
- Hätzer, Ludwig, schweizisk predikant, skriftstäl-
lare, 94 f
- Höchstetter, tysk släkt, 96
- Höglund, Zeth, chefredaktör, borgarråd, 154,
188
- Höjjer, Benjamin, professor, filosof, 188
- Hökerstedt, Jacob von, kommersråd, landshöv-
ding, 43 ff
- Höpken, Clotilde von, 135
- , Daniel Niclas von, 46, 49
- , Nils Lantingshausen von, hovmarskalk, 135
- Hörberg, Pehr, konstnär, 125, 164
- Ingegård Johansdtr i Barketorp, 117
- Ipson, Carl Adam, hovpredikant, 73
- Isaksson, Hans, förlagsredaktör, 150
- Iwald, Olof, konstnär, 191
- Jacob I, engelsk konung, 3
- Jakob Jakobsson, se Bååt
- Jansson, Olof, folkskollärare, 190
- Jennings, John, hovmarskalk, köpman, politiker,
40
- Johan III, konung, 6, 25
- , hertig av Östergötland, 6, 13 f, 17–21, 23 f,
28, 176
- I, pfalzgreve, 2, 3
- II, pfalzgreve, 2 ff, 6–9, 11, 14 ff, 20 ff, 28
- III av Nassau, 6, 10
- Adolf av Holstein, hertig, 14, 17
- Casimir, pfalzgreve, 1–29
- Ernst av Nassau, 9 f
- Fredrik av Bremen, ärkebiskop, 4–9, 15, 17,
28
- Håkansson i Gräsgårde, 117
- Mattiæ, biskop, 4
- Johannes Angelus, se Ängel, Johan d. y.
- Johanson, Klara, litteraturkritiker, 189
- Johansson, Helga, se Martinson, Moa
- , Karl, bergsprängare, 158
- , Lars (Lasse Lucidor), skald, 164
- Johnson, Eyvind, författare, 149
- Jon Elofsson, se Barketorpsätten
- Kettilsson, se Puke
- Jonas, smed, 32
- Börjesson, 31 ff, 37
- Jonsson, Bengt R, arkivföreståndare, 163
- , Gunnar, etnolog, 189
- , Gustav, chefläkare, 165
- , Josef, bokförläggare, 151
- , Per, se Per Jonsson
- , Thorsten, författare, 192
- Iwald, Britta, konstnär, 191
- Jordaens, Jacob, flandrisk konstnär, 125
- Josef II, tysk kejsare, 126
- Josefina, drottning, 110
- Josephson, Ernst, konstnär, 164
- Jäderin, Axel, huvudredaktör, 140
- , Charlotta, 140
- , Edvard, professor, geodet, 140
- , Erik, poliskommissarie, 140
- Järv, Harry, biblioteksråd, 158 ff
- Jönsson, Gabriel, författare, 192
- Jöran Åkesson, se Tott
- Jørgensen, Johannes, dansk författare, 138
- Kafka, Franz, tjeckisk författare, 159
- Kalmeter, Henric, assessor, kommerseråd, 43
- Kalla Nissen, se Karlsson, Nils
- Kaltenborn, A T, norsk löjtnant, heraldiker, 184
- Kamph, Peter, skraddare, 193
- Kardell, Sven Johan, lektor, 190
- Karin Svensdtr, se Ulv
- Karl IX, konung, 5 ff, 10 f, 20, 22, 30
- XI, konung, 27, 32, 124
- XII, konung, 32
- XIII, konung, 125
- XIV Johan, konung, 55 f, 58, 69 f, 73 f, 106,
109 f, 114, 128 ff, 184
- XV, konung, 131
- , Gustav I:s son, 30
- Filip, hertig av Södermanland, 11 f, 22, 24
- Haraldsson, lagman, 101 f
- Knutsson, konung, 118
- Sverkersson, konung, 183
- Karlsson, Nils, bygdespelman, torpare, korgma-
kare, 188
- Stig, Ante, konstnär, 191
- (Karlösa-ätten,) Margareta Knutsdtr, 176
- Karola av Sachsen, 109 f
- Katarina (Stenbock,) drottning, 117
- av Sverige, pfalzgrevinna, 5–28
- Glysingsdtr, se Glysing
- Kautsky, Karl, tysk redaktör, politiker, 145
- Kenicius, Petrus, ärkebiskop, 29
- Kernell, Per Ulrik, reseskildrare, 125
- Kessler, Heinrich, geheimekonfererare, 16, 19, 21
- Key, Ellen, författare, 137 f, 146
- Kierrulf, Carl Andreas, präst, 105 ff
- , Carl Gabriel, 107
- , Elieser, kyrkoherde, 107
- , Charlotta Elisabeth, g Björkman, 106
- , Jacob, guldsmedslärling, 106
- Kihlman, Anna Maria, g Vassenius, 36 f
- Kilbom, Karl, chefredaktör, politiker, 190
- Klason, Peter, professor, kemist, 189
- Kleen, Else, publicist, 154 f
- Kléen, Emil, författare, 192
- Klemming, Alma, 140
- , Gustaf Edvard, överbibliotekarie, 140

- af Klercker, Johan, sportjournalist, 192
 Knut den store, 193
 – Bengtsson, se Ulv
 Koch, Martin, författare, 154
 Kocken, Johan Henrik von, kansliråd, 43
 Konstantin, storfurste, 51
 Koskull, Aurore, g Bralje, 129
 –, Marianne, hovfröken, 129
 Krabbe, Hans, stadsskrivare, 37
 Kræmer, Gustaf von, löjtnant, 140
 –, Henry von, ingenjör, författare, 140
 –, Vera von, författare, 140
 Kraft, Karl Joseph, tysk kompositör, 97
 Krauss, Georg, tysk uppfinnare, 93
 Kristian IV, dansk konung, 5 f, 14, 16 f
 Kristina av Holstein-Gottorp, drottning, 5–28
 –, kurfurst Fredrik IV:s syster, 7
 Kristmad Panasson, 101
 Krohg, Christian, norsk konstnär, 85
 Kromnow, Åke, riksarkivarie, 1 ff, 48
 Kruse, Lorenz, köpman, 27 f
 Krusenstjerna, Agnes, författare, 138, 149 f
 Kugelberg, Bertil, VD i Arbetsgivareföreningen, 170
 Kugelmann, Siri, g Aschberg, 141
 Kuit, nederländsk postmästare, 56
 Kyle, Hans, landshövding, 117
 –, Påvel, häradshövding, lagman, 117
 Küsel, Fredrik, grosshandlare, 42
- Lagerberg, Swen, riksråd, 45
 Lagercrantz, släkt, 164
 –, Olof, chefredaktör, författare, 166
 –, Rutger, överläkare, 166
 Lagerhjelm, Pehr, assessor, bergsvetenskapsman, 189
 Lagerkvist, Pär, författare, 147 ff
 Lagerlöf, Selma, författare, 138, 188
 Lagermarck, Johan, se Vassenius, Johan
 –, Johan d. y., kammarråd, 37
 Lameck, Jacob, bildhuggare, 32, 37
 –, Karin Jacobsdtr, 32, 37
 Lampa, Johan, byggålderman, riksdagsman, 42
 Lars Olofsson, dekan, 99 f
 Larsson, Axel, fotograf, 190
 –, Carl, konstnär, 128, 136 f, 150
 –, Karin, textilkonstnär, 137
 –, Lars-Olof, professor, historiker, 116
 –, Viktor, publicist, 142
 Laurin, Carl G., redaktör, skriftställare, 193
 Lautter, Johann Engelbert von, kurpfalziskt oberrat, 4–7
 Leijonancker, Daniel, kommerseråd, 192
 Leijonhufvud, Johan Casimir, guvernör, 20
 Leffler, Anne Charlotte, författare, 192
 Lennep, Jacob van, nederländsk författare, 58
 Lesieur, Stephen, engelskt sändebud, 17
 Levertin, Oscar, professor, författare, 137, 192
 Lidforss, Bengt, professor, botanist, skriftställare, 193
 Lidman, Sven, författare, 149
 Liebknecht, Wilhelm, tysk chefredaktör, politiker, 143
 Liedekerke, nederländsk guvernör, 51 f
 Liedholm, Nils, fotbollsspelare, 190
 Lignell, Carl, bankdirektör, 190
- Lind, Jenny, sångerska, 146
 Lindahl, Robert, fotograf, 190
 Lindberg, Sigfrid (Sigge), fotbollsspelare, 190
 –, Sven, brandmästare, 191
 Lindblad, Jan, filmproducent, 148
 Lindblom, Topsy, journalist, 192
 Linde, van der, nederländsk överstelöjtnant, 62, 65
 Lindeberg, Anders, publicist, 106
 Lindeflycht, Brita, g Borg, 36
 Lindegren, Erik, författare, 149 f
 Linderholm, Emanuel, professor, kyrkohistoriker, 191
 Lindhagen, Carl, borgmästare, 144, 146
 Lindholm, Hilding, redaktör, 158
 –, Sven Olov, furir, politiker, 168
 Lindman, Arvid, komteramiral, statsminister, 153
 Lindschöld, Erik, lantmarskalk, 191
 Lindwall, Johannes, stadsfysicus, 182
 Ling, Pehr Henrik, professor, författare, 72
 Linna, Väinö, finsk författare, 159
 Linné, Carl von, arkiater, naturforskare, 182
 Linnerhjelm, Jonas Carl, kansliråd, konstnär, författare, 191
 Linnqvist, Hilding, konstnär, 163 f
 Lipman, nederländsk värdshusvärd, 58
 Liston, Robert, engelsk minister, 134
 Livijn, Claes, generaldirektör, författare, 188
 Ljunggren, Gustaf, professor, litteraturhistoriker, 127, 192
 Ljungh, Sven Ingemar, landskamrer, naturaliesamlare, 182
 Ljunglund, Leonard, publicist, 192
 Lohm, Johan, lantränkmästare, 178
 Louis, prins, 108 f, 111–14
 Louise Juliane, änkekurfurstinna, 15 f
 Loosjes, nederländsk boktryckare, 65
 Lorensen, Lorens, handelsman, 42
 Ludwig av Bayern, 96
 Lundbeck, Anders, 37
 Lundberg, Bengt, arkitekt, 138
 –, Theodor, professor, skulptör, 138
 Lundbohm, Agnes, fotograf, 190
 –, Hjalmar, disponent, 139
 Lundgren, Egron, konstnär, 127 f
 Lundkvist, Artur, författare, 149, 154, 158
 Luther, Martin, tysk teolog, 94
 Lysander, Albert, professor, filolog, 191
 Lyttkens, Alice, författare, 157
 –, Ulrika, 157
 –, Yngve, advokat, 157
 Låftman, Sven, journalist, 192
 Löfvenskiöld, Charles Emil, lantbruksarkitekt, 135
- Maanen, Cornelis Felix, nederländsk justitieminister, 51, 54 f, 57, 65
 Madelon, Christian, vävare, 192
 Malmström, Carl Gustaf, riksarkivarie, 49
 Magdalena, pfalzgrevinna, 2, 7, 15
 Magnus (Birgersson,) konung, 103 f, 193
 – (Eriksson,) konung, 118, 120 f
 – (lagaböter,) norsk konung, 103
 –, Gustav I:s son, 30
 – Bosson, ärkebiskop, 99
 – Drake, häradshövding, 193

- Drake, väpnare, 193
Malmborg, Connie af, montessorilärare, 167
Malmqvist, Anna Elisabet, g Rödin, 106
Malmström, Axel, fotograf, 147
–, Bernhard Elis, professor, författare, 127
–, Carl Gustaf, riksarkivarie, 180
Malthus, Thomas, professor, engelsk national-ekonom, 123
Mameranus, Nicolaus, tysk boktryckare, 95
Mandelgren, Nils Månsson, konstnär, kulturhistoriker, 180
Mankell, Julius, kapten, krigshistoriker, 190
Manquer, Jonas, se Jonas Börjesson
Margareta, unionsdrottning, 117, 180
–, g m smeden Jonas, 32
– Petersdtr, 103 f
Maria av Pfalz, svensk drottning, 7, 10
– Eleonora, drottning, 181
–, Elisabet, prinsessa, 6, 24
Marianne, nederländsk prinsessa, 57, 60
Markelius, Sven, professor, arkitekt, 167
Marks von Würtemberg, Erik, president, jurist, 180
Martha Torstensdtr, g m Jonas Börjesson, 32, 37
Martin, Johan Fredrik, konstnär, 125
Martineau, Harriet, engelsk författare, 78
Martinson, Harry, författare, 157 f, 180
–, Moa, författare, 149 f, 157 f
Mattsson, Axel Malakias, folkskollärare, 157
Maximilian I av Bayern, 110
Mehr, Hjalmar, landshövding, borgarråd, 180
Mejer, Adolph, dansk fotograf, 188
Meitner, Lise, docent, kärnfysiker, 180
Merz, J F, tysk köpman, 97
Mesch, Borg, fotograf, 139
Messenius, Johannes, professor, historiker, 30, 69
Metternich, Klemens von, statskansler, 109
Meuting, tysk släkt, 96
Minkiewitz, sachsisk minister, 63
Mittag-Leffler, Gösta, professor, matematiker, 180
Mjöberg, Josua, rektor, litteraturhistoriker, 180
Moberg, Vilhelm, författare, 180, 194
Molander, Olof, regissör, 169
Molin, Gideon Gösta, adjunkt, 181
–, Johan Peter, professor, skulptör, 127
Mondrian, Piet, holländsk konstnär, 85
Montelius, Oscar, riksantikvarie, 180
Moore, Henry P., engelsk tjänsteman, 107
Moritz av Hessen, lantgreve, 6, 15 ff, 24, 29
Moritz av Oranien, prins, ståtthållare, 3
Mozart, Leopold, österrikisk tonsättare, 93
–, Wolfgang Amadeus, österrikisk tonsättare, 146
Munch, Edvard, norsk konstnär, 137
Munck, Otto Magnus, hovmarskalk, 73, 75
Munthe, Alf, konstnär, 163
Muscat, Jörg, tysk skulptör, 97
Mülich, Hektor, tysk köpman, 95
Myrdal, Alva, statsråd, 166 ff
–, Gunnar, statsråd, professor, 166 f
–, Jan, författare, 166 f
(Månesköld,) Carl Bengtsson, riksråd, 176
Månsdtr, Brita, g. Vassenius, 37
Månsson, Fabian, riksdagsman, publicist, 188
Märta Arentsdtr, se von Vitzen
– Lydekadtr, se Stralendorp
Möller, Gerda, 154
–, Gustav, socialminister, 154 f, 188
–, Peter, läderhandlare, 193
Mörner, släkt, 171–74
–, Axel Otto, statsråd, 174
–, Berendt, landshövding, 172
–, Birger, författare, 174
–, Carl, riksståtthållare, 172
–, Carl Claes, landshövding, 173
–, Carl Gustav, hovjägmästare, 172 f
–, Carl Gustaf, överstelöjtnant, 173
–, Carl Johan, generallöjtnant, 173
–, Carl Otto, överste, tullinspektör, 172 f
–, Carl Stellan, president, 174
–, Carl Tore, professor, biokemist, 174
–, Christina Charlotta, konstnär, författare, 174
–, Fred, 173
–, Gustaf, överstelöjtnant, 172
–, Gustaf Fredrik, generallöjtnant, 174
–, Hampus, handlande, 173
–, Hampus (Hans) Elof, generallöjtnant, 174
–, Hampus Stellan (Hans Gustaf), general, 173
–, Hans Diedrik, överste, 172
–, Hans Georg, generallöjtnant, guvernör, 172
–, Jahan, överstelöjtnant, 172
–, Ludvig, biskop, 172
–, Otto, hovjägmästare, 172
Napoleon I, fransk kejsare, 50, 60, 70, 74, 110
– III, fransk kejsare, 110
(Natt och Dag,) Bo Bosson, riddare, slottshövitsman, 118
(–,) Måns Bengtsson, riksråd, 69
(–,) Måns Johansson, riksråd, 69
–, Otto, löjtnant, affärsman, 69–84
Nerés, Joachim, kansliråd, 43
Nerman, Ture, riksdagsman, publicist, 188
Nettelblatt, Baltzar, handelsman, 42
Newton, Isac, engelsk fysiker, 191 f
Nicander, Karl August, författare, 127
Nils Arvidsson, se Sparre över stjärna
– Hemmingsson, se Yxneberga-ätten
– Kristinarsson, dekan, 101 f
Nilsson, Axel, konstnär, 163 f
–, Christina, sångerska, 146
–, Gösta, sportjournalist, 192
–, Ivar, skådespelare, 193
–, Nils, arkivråd, 178
Nissen, Kalla, se Karlsson, Nils
Nobel, Alfred, fabrikör, uppfinnare, donator, 189
Nordahl, Gunnar, fotbollsspelare, 190
Nordencrantz, Anders, före adl Bachmansson, kommerseråd, politiker, nationalekonom, 38–49, 122
Nordenskiöld, Adolf, professor, geograf, 190
Nordenson, Erik, docent, läkare, 132
Nordling, Johan August, skeppare, lots, 189
Nordström, Johan Jacob, antikvarie, 190
–, Karl, konstnär, 163
–, Ludvig, författare, 147
Normolander, Andreas Petri, se Celsing
Nothini, Edwin, ornamentsbildhuggare, 189
Nyblom, Carl Göran, musiker, 138
–, Carl Rupert, professor, skriftställare, 137 ff

- , Ellen, g Lundberg, författare, 137 f
–, Helena, författare, 137 ff
–, Holger, skriftställare, 137 f
–, Knut (Manasse), skådespelare, 138
–, Lennart, konstnär, kritiker, 138
–, Sven, operasångare, 138
–, Teddy, musikdirektör, 138
Nylund, Lars, konstnär, 191
Nyström, Gunhild, g Höglund, 154
–, Nils, rådmän, 133
–, Per, landshövding, historiker, 155
–, Örjan, civilingenjör, 133
Näf, Peter, se Peter Näf
- Odhner, Clas Theodor, riksarkivarie, 178 f
Ogmund Finnsson, se Hestbøsläkten
Olaus Magnus, ärkebiskop, kulturhistoriker, 178, 192
Olearius, Adam, 178
Olrog, Ulf Peder, arkivföreståndare, radioman, visdiktare, 130, 161 ff
Olsson, Arvid, riksdagsman, 190
–, Jan-Olof, journalist, 147
–, Peter, lektor, 190
– Udd, Per, bonadsmålar, 188
– Äcke, Erik, folkskollärare, 191
Omsted, F L, amerikansk författare, 78
Ortman, Ernst Adolf, boktryckare, 188
Oscar I, konung, 110
– II, konung, 108–115, 131 f
Othmar, Silvan, tysk boktryckare, 95
Ottesen-Jensen, Elise, sexualpsykolog, 165
Otto II, tysk-romersk kejsare, 183
Overbeck, Loosjes, pastor, 53
Oxenstierna, Axel, rikskansler, 8, 12 ff, 16 f, 19 f, 22 f, 28 f
(–,) David Bengtsson, riksråd, 117
–, Gabriel Bengtsson, riksskattmästare, 31
–, Gabriel Gustavsson, riksdrots, 13
–, Johan Gabriel, riksmarskalk, skald, 124
–, Karl, kansliråd, 117
- Palmquist, Erich, kapten i fortifikationen, 178
Palmstedt, Erik, professor, arkitekt, 126
Palmstierna, Erik, envoyé, politiker, 193
–, Nils Fredrik, överstelöjtnant, 74
Paul Fredrik August av Oldenburg, storhertig, 65, 67
Pauli, Georg, konstnär, 163
Peltenburg, nederländsk kommissarie, 61 ff, 65
Per Jonsson, danneman, 175
Persson, Eric Sigfrid, byggmästare, 160
–, Erik, bonde, 189
–, Harry, boxare, 190
–, Kaj, konstnär, 191
Peter Näf, lagman, 102 ff
Petersén, Johan Adam, handelsman, 42
Petrejus, Peter, diplomat, 20
Peutiger, Conrad, tysk humanist, stadssekreterare, 93
Pfeffenhauser, tysk etsare, 93
Pflaum, tysk släkt, 96
Philip Ludwig, greve av Hanau-Münzenberg, 6 f
Philipse, nederländsk åklagare, 50, 54
Pilo, släkt, 193
–, Carl Gustaf, direktör, konstnär, 193
- Pius IX, påve, 127 f
von Plessen, Volrad, kurpfalziskt råd, 16
Plomgren, Anders, kommerseråd, grosshandlare, 44
–, Tomas, kommerseråd, politiker, 39, 44, 48 f
Polhem, Christopher, kommerseråd, mekaniker, 33, 189, 191
Posse, Arvid, statsminister, 112
–, Johan, kapten, 32, 37
–, Knut, riksråd, 117
–, Nils, kapten, 31
–, Nils, 32
Powers, amerikansk skulptör och urmakare, 79
Presto, Olle, fotograf, 190
Price, Juliette, balettdansös, 138
–, Sophie, balettdansös, 138
Prytz, Carl Leonard, major, 76
Pufendorf, Samuel von, riksfriherre, rikshistoriograf, 189, 191
(Puke,) Jon Kettillsen, riddare, 116 f
Påhlman, Sia, bibliotekarie, 192
- Qvanten, Emil von, bibliotekarie, skriftställare, 190
- Raab, Adam Christian, kapten, lantbrukare, riksdagsman, 135
Ragnhild Folkesdtr, 117
Ramfrid Gustafsdtr, 103
Ramzelius, Johan Niclas, rektor, 34
Rasmus Ludvigsson, sekreterare, genealog, 117
(Raud,) Jon Iwarsson, 101
Rauschnig, Hermann, tysk senatspresident, politiker, 151
Rauwolff, Leonard, tysk stadsläkare, botaniker, 93
Reincke, Peter, handelsman, 42
Reuterholm, Gustaf Adolf, president, 125
Ribbing, Lindorm, riksråd, 20
Ricardo, David, engelsk nationalekonom, 123
Richert, Arvid, minister, 153
Riddeliuss, Brita Christina, g. Vennergren, 32, 36 f
–, Ulrika, g. Giellman, 36 f
Ringvid Nilsson, ärkedjåkne, 99
Rinman, Sven, direktör, bergsvetenskapsman, 189
Robach, C W, se Fallenius-Nilsson, Carl Johan
Roman, Johan Helmich, hovintendent, tonsättare, 126 f
(Roos,) Brita Jönsdtr, 176
–, Lisa Dorotea, g Vassenius, 36 f
Roos av Ervalla, släkt, 193
(–,) Margareta Pedersdtr, 193
(–,) Ulf Pedersson, riddare, 193
Rosander, Göran, landsantikvarie, 191
Roselius, Anders, handelsman, 42, 44
Rosen, Eric von, godsägare, forskningsresande, 168
Rosén, Göta, avdelningschef, 166
Rossi, Pellegrino Luigi Odoardo, italiensk premiärminister, 128
Rossini, Giacchino, italiensk tonsättare, 146
Rothman, Jöran, provinsialläkare, 182
Rousseau, Jean Jacques, fransk filosof, 72, 125
Rudbeck, Olof d. ä., professor, läkare, polyhistor, 34

- Rudberus, Jonas, kyrkoherde, 31
 Ruhe, Algot, författare, kritiker, 192
 Ruifrok, nederländsk tjänsteman, 61
 Runnquist, Åke, direktör, 150
 Rydbeck-Zuhr, Ingrid, konstnär, redaktör, 90
 Rydberg, Fredrik, fabrikör, 193
 –, Margareta, sekreterare, 163
 –, Viktor, professor, författare, 128
 Rydén, Värner, ecklesiastikminister, skolman, 145, 147
 Rydholm, Josefina, fotograf, 188
 –, Svante Leonard, konstnär, fotograf, 188
 Rålamb, Claes, riksråd, 173
 Rödin, Apollonius, kyrkoherde, 106
 –, Christina Sofia, g. Kierrulf, 106
 Røed, Jørgen, dansk konstnär, 137 f
- Salén, Sven, skeppsredare, 163
 Samuelsson, Ernst, sportjournalist, 192
 Sandels, Johan August, riksståthållare, 70, 73
 Sandler, Richard, landshövding, utrikesminister, 153 f, 155
 Sandström, Josef, landsarkivarie, 178
 Saxon, Johan Lindström, chefredaktör, 190
 Scheele, Carl Wilhelm, apotekare, kemist, 189
 Scheutz, Georg, boktryckare, publicist, 188
 Schiller, Friedrich von, tysk författare, 70 ff
 Scholander, Fredrik Wilhelm, professor, arkitekt, 131
 Schröder, Henrik, handelsman, 42
 –, Margareta Sofia, g. Nordencrantz, 39
 Schultheiss, Otto, kansler i Bremen, 4–9, 14 f, 17, 24
 Schultz, Hilma Mathilda, g. Almén, 188
 –, Joachim, handelsman, 42
 –, Johan Gustaf, sjökapten, 188
 Schwartz, Sven, VD, industriman, ordf i Arbetsgivareföreningen, 170
 Schwebel, Heinrich, kansler i Zweibrücken, 4 f
 Schöldt, Fritiof, konstnär, 163
 Segold Börjesson, borgare, 31 f, 37
 Selling, Dagmar, landsantikvarie, 116
 Sergel, Tobias, skulptör, tecknare, 125, 127
 Sickingen, Johann Reinhard von, amtmann i Meisenheim, 16 f, 19 f, 22, 24
 Sigismund III, konung, 6
 Sigrid Henriksdotter, g. Lagermarck, 37
 Sigtrygg Bengtsson, 103
 Sigurd Brynjulvsson, norsk lagman, 186
 Sigurd Pertill, norsk lagman, 101 f
 Sillén, Gustaf af, hovintendent, arkitekt, 126
 Silverstolpe, Gustav Abraham, kansliråd, rikshistoriograf, kyrkoherde, publicist, 188
 Sjöberg, Birger, författare, 188
 Sjögren, Karl, lektor, 189
 Sjöström, Victor, filmregissör, skådespelare, 169
 Skoglund, Lennart "Nacka", fotbollsspelare, 190
 Skum, Nils Nilsson, renskötare, konstnär, 192
 Skytte, Johan, riksråd, 12, 17–21, 28 f
 Sköld, Per Edvin, finansminister, 157, 193
 Slatte, Gudmund, frälseman, 117
 –, Nils, frälseman, 117
 Smith, Adam, engelsk professor, nationalekonom, 122 f
- Snack, Margareta, g Lagermarck, 37
 Snoilsky, Carl, överbibliotekarie, författare, 127 f, 131 f
 Sofia, drottning, 110
 –, Gustav I:s dotter, 30
 – Wilhelmina av Baden, 109 f
 Sohlman, August, chefredaktör, 190
 Solms, Johann Albrecht von, storhovmästare i Heidelberg, 15
 Sorg, Jörg, tysk etsare, 93
 Spaak, Ebba Regina, g. Vassenius, 36 f
 Spaen van Voorstonden, van, nederländsk diplomat, 51
 Sparfvenfeldt, Johan Gabriel, överceremonimästare, 34
 Sparre, Gustaf, riksmarskalk, 108, 112
 –, Louis, konstnär, 89 f
 (Sparre över stjärna,) Arvid Knutsson, riksråd, lagman, 118
 Speyer, Johann von, tysk boktryckare, 97
 Sprengel, David, författare, 141
 Stanyan, engelsk kapten, 35
 Starkenberg, Ivar, tecknare, 192
 Stefan, ärkebiskop, 183
 Steinkallenfels, Adolf Nikolaus, pfalziskt sändebud, 29
 Sten, Gustav I:s son, 30
 – Bengtsson, se Ulv
 Stenbock, Katarina, se Katarina (Stenbock)
 Stetten, Paul von, tysk historieskivare, 93
 Steuch, Elof, professor, matematiker, kommerseråd, 33, 174
 (Stralendorp,) Katarina Lydekadtr, 117
 Strands, nederländsk sergeant, 58
 Streicher, Julius, tysk redaktör, 168
 Strindberg, August, författare, 71, 125, 128 f, 137, 140, 148 f, 159, 188, 192, 193
 Strinnholm, Anders Magnus, historieskivare, 176
 Ström, Albin, riksdagsman, 190
 Strömbom, Carl, grosshandlare, 135
 Strömbäck, Dag, professor, språkman, 163
 (Sture,) Birgitta Gustafsdtr, 117
 –, Klas, greve, 26
 –, Sten d. ä., riksföreståndare, 116
 (–) Svante, riksföreståndare, 120
 (–) Svante, furstligt råd och kansler, 10
 Styffe, Knut, överdirektör, bergsvetenskapsman, 189
 Styrbjörn, biskop, 102
 Ståhl-Nyberg, Birgit, konstnär, 191
 Sulzer, tysk släkt, 96
 Sundberg, Anton Niklas, ärkebiskop, 134
 Sundbärg, Gustav, professor, statistiker, 147, 151
 Svedberg, Jesper, biskop, 32
 –, Lisa, fotograf, 192
 Svedenborg, Emanuel, assessor, filosof, 33, 189
 Swedlund, Robert, arkivråd, 178
 Sveno Jonæ, kyrkoherde, 31, 37
 Svensson, Johan A., boktryckare, 189
 –, Georg, bokförläggare, 89, 180
 –, S. Artur, redaktör, 189
 –, Sven, bankdirektör, historiker, 130, 161
 Svenningsson, Lars Manfred, hembygdsforskare, 36

- Sverre, norsk konung, 183 f
 Sydow, Hjalmar von, politiker, VD, 170
 Söderberg, Hjalmar, författare, 149, 188
 Söderblom, Nathan, ärkebiskop, 134
 Söderlund, Gustaf, VD, ordf i Arbetsgivareföreningen, 170
 –, Oscar (Glokar Well), sportjournalist, 192
 Södermark, Olof, överstelöjtnant, konstnär, 127
 Söderström, Richard, konsul, 105 f
- Tallberg, Axel, konstnär, etsare, 189
 Taube, Astri, skulptör, 160
 –, Aurora, g. De Geer, 124 f
 –, Evert, trubadur, författare, 160 f, 192
 –, Evert Didrik, riksråd, 45 f
 Taut, Bruno, tysk arkitekt, 85
 Tegnér, Esaias, biskop, författare, 71 f, 129
 –, Torsten, sportjournalist, 192
 Tersmeden, Carl, amiral, 126
 Tessin, Nicodemus, stadsarkitekt, 191
 Thomander, Johan Henrik, biskop, politiker, 188
 Thorsen, Hakon, norsk heraldiker, 184
 Thorvaldsen, Bertel, dansk skulptör, 127
 Thunberg, Carl Petrus, professor, botanist, 182
 Thyselius, Carl Johan, statsminister, 112
 Tingsten, Herbert, professor, chefredaktör, 143
 Tirén, Gerda, konstnär, 191
 –, Johan, konstnär, 190
 –, Karl, stationsinspektör, musiker, konstnär, 139
 Tord Persson, häradshövding, 176
 Torell, Otto, chef för SGU, polarforskare, 191
 Torsten Svensson, 32, 37
 Torstensson, Anders, president, 32
 Tott, Clas, riksråd, 192
 (–,) Jöran Åkesson, häradshövding, 117
 –, Klara, 93
 Toussaint, bibliotekarie i Spa, 66
 Toutin, Isak, handelsman, 42, 44
 Trätteberg, Hallvard, arkivarie, heraldiker, 185 ff
 (tre blad,) Sven Laurensen, fogde, 193
 Trolle, Arvid, riksråd, 116
 Trolle-Wachtmeister, Hans Gabriel, justitiekansler, 72
 Trost, Matthias, borgmästare, 193
 Trygger, Ernst, professor, utrikesminister, universitetskansler, 153
 Tunberg, Sven, professor, historiker, 1
 Turban, Ludvig Karl Friedrich, badensisk statsminister, 113
 Tuuri, Johan, författare, 139
 Tuyll van Serooskerken, van, nederländsk guvernör, 56, 66
 Törneman, Axel, konstnär, 163
 Törnflycht, Mikael, riksråd, 43, 45
 Törngren, Lars Mauritz, föreståndare för GCI, 179
- Uhl, Frida, 193
 Ufford, Quarles van, nederländsk köpman, 65
 (Ulfsparré,) Johan Eriksson, riksråd, 17
 Ulrich, tysk biskop, 96
 (Ulv,) Anund Stensson, häradshövding, 117
 (–,) Bengt Knutsson, frälseman, 117
 (–,) Karin Stensdr, 117
- (Ulv,) Knut Bengtsson, frälseman, 117
 (–,) Sten Bengtsson, häradshövding, 117
 Ummereise, Erik, riksråd, 117
 –, Ficke, frälseman, 117
 –, Johan, riddare, 117
 Undén, Osten, utrikesminister, 153, 155
 Undset, Sigrid, norsk författare, 138, 157
 (Unge,) Lars, kanik, 100
 Unonius, Gustaf, präst, 77, 79 f
- Wachtmeister, släkt, 174
 Wærn, Jonas, landshövding, industriman, politiker, 76
 Wahlberg, släkt, 193
 Waldburg, Otto van, tysk kardinal, 93
 Valdemar Birgersson, konung, 101, 103 f
 Wallén, Sigurd, skådespelare, 192
 Wallenberg, André Oscar, bankdirektör, 190
 Wallerius, Johann Gottschalk, professor, kemist, 189
 Wallin, Johan Olof, ärkebiskop, författare, 132 ff
 –, Margareta, g Ström, 133
 Wap, J., nederländsk författare, 57, 59 f
 Warburg, Karl, professor, litteraturhistoriker, 192
 Warmholtz, Carl Gustaf, hovråd, bibliograf, 188
 Warnstedt, Johan van, hovjunkare, 8
 (Vasa,) Ebba Eriksdr, 116
 Vassenius, Anna Brita, g Giellman, 36 f
 –, Birger, lektor, astronom, 31–37
 –, Elisabet, 37
 –, Johan, adl Lagermarck, kammarråd, 31, 37
 –, Jonas, jordbrukare, 36 f
 –, Lorentz, 36 f
 –, Magnus, 37
 –, Märta Sigrid, g Ekström, 36 f
 –, Torsten, komminister, 31 f
 –, Weddik, 36 f
 Vederslöv-ätten, 118
 Wedholm, Olle, skriftställare, 158
 Welinder, P. J., redaktör, 158
 Welsler, tysk släkt, 96
 –, Bartolomäus, tysk handelsman, 93
 –, Marcus, kejsarligt råd, 94
 –, Philippine, friherrinna von Zinnburg, 93
 Wennberg, Karl, kanslichef, folkskollärare, folk-rörelseman, 156 f
 Wennerberg, Gunhild, g Posse, 131
 –, Gunnar, ecklesiastikminister, författare, 127, 130 ff
 Vennergren, Brita Christina, 37
 –, Anna Catharina, 37
 –, Ebba Charlotta, 37
 –, Jacob, kyrkoherde, 32, 37
 –, Johan, kyrkoherde, 32, 37
 –, Maria Regina, g Posse, 32, 37
 Werenskiöld, norsk släkt, 184
 Vermuelen, nederländsk värdshusvärd, 53 f
 Werner, Filip, konstnär, 191
 Verstolk van Soelen, nederländsk utrikesminister, 51, 60, 64
 Wertmüller, Adolf Ulric, konstnär, 105
 Westerlund, Oscar, förbundsordförande, 190
 Westman, Karl Gustaf, justitieminister, 152 ff
 Westreenen van Themart, van, nederländsk diplomat, 53

- Wetterling, Clemens, konstnär, 127
 Weylandt, Martin, handelsman, 42
 Victoria, drottning, 108 f, 152
 Widén, Ellen, hemslöjds pionjär, 190
 Widmark, Per Henrik, landshövding, lantmätare, 133
 –, Johan, professor, läkare, 132
 Wieselgren, Harald, bibliotekarie, skriftställare, 190
 Wigforss, Ernst, finansminister, 153 ff
 Wilhelm "den rike", hertig av Jülich-Kleve-Berg, 2
 Wilhelm I, tysk kejsare, 111
 Vilhelm I, nederländsk konung, 51, 57 f, 63
 Willekes, J. P., nederländsk advokat, 61 f, 64 ff
 Wilstadius, Paul, tandläkare, personhistoriker, 181 f
 Winnenberg, Wilhelm zu, oberamtman, 4
 Wirsén, Carl David, docent, kritiker, 192
 Wiselius, nederländsk polischef, 50
 Vistrand, Per Gustaf, intendent, personhistoriker, 181
 Vitzen, Ficke d. y. von, riddare, 117
 (–) Märta Arentsdtr, 117
 Wolfgang, pfalzgreve, 7
 Voltaire, François Marie, 125
 Worster, Samuel, handelsman, 42
 Wrangel, Carl Gustaf, publicist, hippolog, 148
 –, Didrik, kungl. råd, president, 173
 –, Maria, konstnär, 191
 Vries, Adrian de, konstnär, 94
 Wägner, Elin, författare, 147
 Völker, Fredrik Wilhelm, fotograf, 188
 Yeats, William Butler, irländsk författare, 193
 Young, Daniel, se Leijonancker, Daniel
 (Yxnebergäkten,) Anders Nilsson, frälseman, 117
 (–), Nils Hemmingsson, frälseman, 117
 Zackau, Daniel, handelsman, 42
 Zandahl, Anton, lärare, uppfinnare, 192
 Zink, Burkhard, tysk krönikeskrivare, 95
 Zweibergk, Otto von, chefredaktör, 141
 Zwingli, Huldryck, schweizisk reformator, kyrkoherde, 94
 Åhman, August, journalist, 192
 Åkerberg, Rickard, gymnasist, 189
 Åkerblom, Karin, g Bergman, 168 f
 Åström, Maja, fotograf, 192
 Ängel, Johan d. y., 176
 Ödmann, Samuel, professor, naturforskare, kulturhistoriker, 182
 Örbo, Karl, konstnär, 191
 Öhrvall, Hjalmar, professor, fysiolog, 174
 Österling, Jonas, hovkamrerare, 192
 Österreicher, tysk släkt, 96

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

ÅTTIOTREDJE ÅRGÅNGEN
1987

STOCKHOLM

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
BARBRO SCHAFFER

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
OCH KUNGLIGA PATRIOTISKA SÄLLSKAPET

INNEHÅLL

Pfalzgreven Johan Casimirs friarfärd till Sverige 1613 och 1614. Av <i>Åke Kromnow</i>	1–29
Konung Gustav I:s son Sten än en gång. Av <i>Hans Gillingstam</i>	30
Birger Vassenius – Ett 250-årsminne. Av <i>Nils Ryde</i>	31–37
Anders Nordencrantz som konsul i Portugal. En studie över bitterhetens ideologiska och politiska följder. Av <i>Göran Nilzén</i>	38–49
Exkungen Gustaf Adolf, alias överste Gustafsson, i Nederländerna 1827–1833. Av <i>Dr. J. Römelingh</i>	50–68
Otto Natt och Dag, den dödsdömda emigranten. Av <i>Ulf Beijbom</i>	69–84
Konst och privatekonomi. Gösta Adrian-Nilsson och Otto G. Carlsund i förlagsvärlden. Av <i>Barbro Schaffer</i>	85–91
Tillägg till förteckning över Alf Ahlbergs tryckta skrifter. Av <i>Åke Lilliestam</i>	92
Tyskt 2000-årsjubileum – Nya publikationer. Av <i>Christina Dalhede</i>	93–98
Variifrån var Lars av Vaksala. Av <i>Olle Ferm</i>	99–100
Vem var Gotstafuer Petersson i 1200-talets svensk-norska gränsdokument. Av <i>Nils-Erik Eriksson</i>	101–104
Prästmannen Carl Andreas Kierrulf. Av <i>Erik Wikén</i>	105–107
Oscar II och de sista vasaättlingarna. Ceremonin i Riddarholmskyrkan. Av <i>Carin Bergström</i>	108–115
Recensioner	
Kalmar och Möre under medeltiden. Av <i>Hans Gillingstam</i>	116–118
Häradshövdingeämbetet under medeltiden och Gustav I:s tid. Av <i>Birgitta Fritz</i>	118–121
Västersås historia. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	121–122
Företagare och ämbetsman i 1700-talets Sverige. Av <i>Staffan Högberg</i>	122–124
De Geers på Finspång. Av <i>Birgitta Sandström</i>	124–125
Rom i svenska ögon. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	125–128
Excellentissimus. Av <i>Arne Losman</i>	128–130
Gluntarnes skald i helfigur. Av <i>Sten Carlsson</i>	130–132
Wallin som ärkebiskop. Av <i>Åke Lilliestam</i>	132–134
Sommarbostäder i Stockholms inre skärgård. Av <i>Wilhelm Odelberg</i>	134–135
Sjömansbrev. Av <i>Anders Winroth</i>	135–136
Carl Larssons porträtt. Av <i>Barbro Schaffer</i>	136–137
Helena Nyblom. Av <i>Åke Lilliestam</i>	137–139
Kirunas fotograf. Av <i>Jan Garnert</i>	139
Anna Branting. Av <i>Åke Lilliestam</i>	139–141
Halmstad under 1800–1900-tal. Av <i>Rolf Hagstedt</i>	141–142
Kvinnan i offentligheten och i hemmet. Av <i>Yvonne Hirdman</i>	142–146
Sverige under första världskriget. Av <i>Kent Zetterberg</i>	146–147
Albert Bonniers förlag 150 år. Av <i>Ann Katrin Pihl Atmer</i>	147–150
Johan Hansson och Natur och Kultur. Av <i>Ann Katrin Pihl Atmer</i>	150–152
K. G. Westmans anteckningar. Av <i>Ulf Brandell</i>	152–154
Gustav Möller. Av <i>Åke Lilliestam</i>	154–156
En vilt- och kvinnojägare. Av <i>Margot Ekelund</i>	156
Folkkrörelsehistoria. Av <i>Majja Runcis</i>	156–157
Alice Lyttkens memoarer. Rättelse och komplettering. Av <i>Elise Adelsköld</i>	157
Harry och Moa Martinson. Av <i>Märta Netterstad</i>	157–158
Festskrift med säлта och styrka. Av <i>Kari Tarkiainen</i>	158–160
En byggmästare i Malmö. Av <i>John Sjöström</i>	160
Ur Taube-arkivet: Besk komedi av Evert. Av <i>Hasse Enström</i>	160–161
Två Olrog-biografier. Av <i>Carl Henrik Carlsson</i>	161–163
Hilding Linnqvist i helfigur. Av <i>Barbro Schaffer</i>	163–164
Brytningstid 2. Av <i>Rosmari Eliasson</i>	164–166
Nu har vi Sisselas bok. Av <i>Björn Elmbrant</i>	166–168
Ingmar Bergmans memoarer. Av <i>Wilhelm Odelberg</i>	168–170
Svenska Arbetsgivareföreningen. Av <i>Jan Glete</i>	170–171
Släkten Mörner. Av <i>Hans Gillingstam</i>	171–174
En familjekrönika. Av <i>Anders Winroth</i>	174
Institutets för ortshistoria publikationer. Av <i>Hans Gillingstam</i>	174–177
Festskrift. Av <i>Göran Nilzén</i>	178–179
Svenskt biografiskt lexikon. Av <i>James Cavallie</i>	179–180
Präster i Skara stift. Av <i>Gunilla Karlsson</i>	180–181
Smålandsstudenter i Uppsala. Av <i>Gunilla Karlsson</i>	181–182
Norsk heraldik. Av <i>Bror Jacques de Wærn</i>	182–187
Tidskriftsöversikt. Av <i>Barbro Schaffer</i>	188–194
Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1987	195
Förkortningslista	196
Personregister	197

